

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

HANGSULY ÉS INTONÁCIÓ A HINDIBEN

Irta:

DEBRECZENI ÁRPÁD

BUDAPEST

1973

I. Rész

A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása és tudományos előzményei

A szakirodalom tanulmányozása során azt tapasztaltam, hogy a hindi hangsúly és intonáció jellegének megítélésében sok eltérés és - néha - ellentmondás van az egyes szerzők véleménye között. A szerzők gyakran csak egyes szempontokat és vonatkozásokat ragadnak ki, ezeket tárgyalják, de nem törekszenek teljességre. Az intonáció kérdésével aránylag kevesen foglalkoznak, holott ez legalább olyan fontos hangtani jelenség a hindiben, mint a hangsúly. Ezért vállalkoztam rá, hogy megkísérlem a hindi hangsúlyt és intonációt részletesen feldolgozni és olyan egységes és átfogó rendszerbe foglalni, amely feloldja és kiküszöböli a témára vonatkozóan a szakirodalomban található ellentmondásokat.

Ami a téma tudományos előzményeit illeti, már John Beames foglalkozott vele, elsősorban a hindi hangsúly történeti vonatkozásait fejtegetve. Később indiai és európai (angol, szovjet stb.) kutatók munkáiban találunk a hindi hangsúly jellegére vonatkozó magyarázatokat, amelyek részleteikben értékes megfigyeléseket tartalmaznak, de egyes esetekben ellentmondásokat is. Szerintem a hindi hangsúly magyarázatának ellentmondásai igen gyakran abból adódtak, hogy a szerzők egy része a hindire is a szanszkrit szabályokat akarta alkalmazni. Többen azonosították a devanagari írás jeleit (akşara) a szótagokkal, ez pedig nem mindig vezet helyes eredményre. Csak kevesen tárgyalják a hindi hangsúlyt és intonációt

együttesen (Sz. G. Rugyin, V. Porizka, Z. V. Dümsic et. al.). Ujabban örvendetesen ráirányult a figyelem a hindi nyelv tudományos feldolgozására és mind több és több cikk lát napvilágot indiai szerzőktől is a hindi hangsulyra és intonációra vonatkozóan, amelyek a modern nyelvtudomány eszközeivel igyekeznek megközelíteni a problémákat, de tudomásom szerint a témára vonatkozó átfogó mű még nem jelent meg.

Sokszor értékes megfigyeléseket és gondolatokat találtam a hangsulyra és intonációra vonatkozóan a magyar nyelvvel és más nyelvekkel foglalkozó művekben is, amelyek mutatis mutandis alkalmazhatók voltak a hindi nyelvre is. Ilyen művek pl. Deme László "A mai magyar nyelv rendszere", Laziczius Gyula "Fonétika", Fónagy I. - Magdi cs K. "A magyar beszéd dallama", Manfred Bierwisch "Studia Grammatica VII. Untersuchungen über Akzent und Intonation im Deutschen", L. Bloomfield "Language" stb.

II. Rész

A lefolytatott vizsgálatok, kísérletek módszere

Munkámban felhasználtam az eddigi kutatók értékes megfigyeléseit, valamint Indiában és részben Magyarországon (Indiai Nagykövetség és indiai aspiránsok) folytatott saját kutatásaimat és kísérleteimet. Megállapításaimat főleg a Benaresben beszélt hindire alapítom, mert véleményem szerint a hindi nyelvnek itt beszélt változata általában megőrizte a hindi eredeti hangtani sajátosságait és éneklő jellegét.

Megfigyeléseimben a direkt módszert alkalmaztam. Az egyes kísérleti személyekkel az általam tisztázni kívánt problémára vonatkozó beszélgetést folytattam oly módon, hogy a válaszok a kísérleti személyek spontán megnyilatkozásaiból leszűrhetőek legyenek. Azt tapasztaltam, hogy mielőtt határozottan megkérdeztem a kísérleti személyektől, hogy pl. egy adott szóban hol van a hangsúly, azonnal kétségeik támadtak és válaszaik bizonytalanok voltak. Ezért legtöbbször olyan beszélgetést kezdeményeztem, amelyben az eldöntendő probléma benne volt anélkül, hogy ezt a kísérleti személlyel külön közöltem volna. Az ily módon végzett megfigyeléseimet azután igyekeztem ellenőrizni a mindennapi életben, az utcán, az üzletben, moziban, színházban, az egyetemen és társaságban. Megfigyeléseimet mindig a beszélt nyelvre, a kiejtett szóra alapítottam.

III. Rész

Az új tudományos eredmények rövid összefoglalása

1. Benaresben végzett megfigyeléseim azt mutatják, hogy a hindi szavak a beszédben viszonylagos nyomatékkülönbségek komplexumaiként jelentkeznek.

A hindiben szerintem külön szóhangsúly nincs. A szó hangsúlya, mint a mondathangsúly fonetikai alapja, csak akkor játszik fontosabb szerepet, ha a szó kiemelés következtében a mondathangsúly hordozója lesz.

A mondathangsúly helyének meghatározása végett a kiemelet szóban először a ragozatlan névszók és határozósók hangsúlyviszonyait vizsgáltam. A ragok, képzők és posztpozíciók, valamint az igék hangsúlyviszonyaival külön foglalkoztam.

2. A névszók és határozószók esetében a szótag-hosszuság és a hangsúlyosság között bizonyos összefüggés van. A hosszabb szótag általában hangsúlyosabb.

3. A hangsúlyosság szempontjából az egyes szótagok között bizonyos fokozatot különböztetünk meg a következő sorrendben: rövid nyílt szótag, rövid zárt szótag, hosszu nyílt szótag, hosszu zárt szótag. Ezeket a fokozatokat a legkisebb nyomatóéktól a legnagyobb nyomatóék felé haladva, így jelölöm: 1, 2, 3, 4. Ezek természetesen relatív értékek. Kétszótagu kiemelt szó esetén a hangsúly helye és a viszonylagos szótaghosszuságoknak megfelelően a következő lehet:

↓			
	3		
pə	-tā	'cim'	(hangsúly a hosszabb szótagon)
4	3		
ā	-mī	'ember'	(hangsúly a hosszabb szótagon)
3	3		
mā	-tā	'anya'	(egyenlő hosszágú szótagok esetén hangsúly az első szótagon)

Háromszótagu kiemelt szó esetében a hangsúly lehet az első a második és a harmadik szótagon. Pl.:

↓				
	4	3	2	
kār	-yā	-lə	y	'hivatal'
		↓		
1	2	1		
mə	-nʊs-	yə		'ember'
		↓		
1	3	4		
sə	-mā-	cār		'ujság'

Az összetett szavak esetében az első szó a hangsúlyos a már ismertetett szabályok szerint :

↓
1 1 2 3
bā-hu + rāṅgā 'sokszinű'

↓
3 2 1 4
sā-hit-yə + prem 'irodalomkedvelés'

A sandhival összekapcsolt szavak ugy hangsúlyozandók, mint az egyszerű (nem összetett) szavak :

↓
2, 4 2 (pr̥s -nə¹ + ut-tār²)
pr̥s-nōt-tār 'kérdés-felelet'

A fosztóképzők hangsúlyok. Pl. :

↓ 3 2
ə - ə + sī-mit 'korlátlan'

Viszont az ənu-, əti-, əpə-, upə- stb. képzők hangsúlytalanok. Pl. :

↓
1 2
ə-nu + bhāv 'tapasztalat'

A szóvégi képzők szintén hangsúlytalanok. P. :

↓
1 1
kə -vi + tā 'költemény'

4. Amint a fentiekből is kitűnik, a hindi névszók esetében a hangsúlyosság foka és a szótaghosszuság között összefüggés van.

5. A ragok és posztpozíciók általában hangsúlytalanok. Ez egy jelenleg is ható agglutánációs folyamattal függ össze. Pl. :

Himnemü főnév :

1 2 1 4
mə - nus-yə ~ men 'emberben'

Nónemü főnév :

1 1 4
prə - ti ~ men 'példányban'

1 1 4
prə - ti-yān 'példányok'

6. Viszont a főnevek többesszámu posztpozíciós esetén -on rangján "lökésszerű" nyomaték van, amely a szón belül a legerősebb. Pl. :

1 2 4 4
mə - nus-yon ~ men 'embereken'

1 1 4 4
prə - ti-yon ~ men 'példányokban'

7. Az igék esetében a főhangsúly az igetövön van, két- és többszótagu igető esetén pedig az igató utolsó szótagján. Pl. :

2 3
sun + nā 'hallani'

1 2 3 3
pə hučā + nā 'eljuttatni'

hangsúlyos. A mondatrészek esetében viszont a mondatrész fontossága a döntő a hangsúlyosság szempontjából.
Pl. :

Kijelentő mondatok :

↓
Yə h bāt hε . Erról van szó.

(hangsúly a mutató névmáson)

Lər k̄ā ↓ sō rə hā hε . A fiu (most) alszik.
(hangsúly az értelmileg fontos szón, az igetövön)

Əse mūrkhə ko naukə r rə khnā ucit
↓
nə hīn hε .

Ilyen ostobát alkalmazni nem ésszerű. (hangsúly a tagadószón)

Felszólító mondat :

↓
Āp hindī mēn bāt kə ren̄!
Beszéljen hindiül! (hangsúly azon a szón, amelyre a felszólítás irányul)

Kiegészítendő kérdés :

↓
Kaun boltā hε? Ki beszél? (hangsúly a kérdőszón)

10. Az értelem megkülönböztető hangsullal külön foglalkoztunk, mert eddig egyedül R. C. Mehrotra foglalkozott a hindivel kapcsolatban részletesebben ezzel a kérdéssel, de nem próbálta megállapításait valamilyen rendszerbe foglalni.

Szerintünk az értelem megkülönböztető hangsúly mondathangsúly. Ugy érvényesül, hogy a hangsúly a szó-kásostól eltérő helyen jelentkezik : 1. az általában hangsúlyos szótagról vagy morfémáról az általában hangsúlytalan szótagra vagy morfémára helyeződik át ; 2. arról a szóról, amely általában a mondathangsúly hordozója, a mondatnak valamely másik szavára kerül. Pl. :

Kyā lifāfā pustā k[↓]meñ, yā pustā k[↓]pā r hε ?

A boriték a könyvben van, vagy a könyvön van ?

(ellentéti hangsúly, az egyébként hangsúlytalan posztpozíción)

Rām jāntā hε . Rām tudja. (hangsúly az általában hangsúlyos szón)

↓
Rām jāntā hε . Rām tudja. (hangsúly az általában nem hangsúlyos szón)

11. A hindiben csak a mondatintonációnak van jelentősége, még akkor is, ha a mondat mindössze egy szóból áll.

12. Az intonáció sajátosságainak az egyes mondatfajtákban történő vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottam, hogy van a hindiben a mondatnak egy olyan szakasza, amelyben az intonáció menete jellemző az illető

mondatfajtvára és így döntő szerepe van az egyes mondatfajták megítélése szempontjából. Ez az intonáció magja, amely a kiemelt szótól – a mondathangsúly hordozójától – a mondat végéig terjed. Ezt az általánosítást a hindiben a kötött szórend tette lehetővé.

Az intonáció menetének jellemzésére három viszonylagos hangmagasságot állapítottam meg, amelyeket a hangmagasság emelkedésének megfelelően 1, 2, és 3 számjeggyel jelölök a megfelelő szótágok alatt.

A hindiben a kijelentő, tagadó, tiltó és felszólító, mondatok, valamint a kiegészítendő kérdés információjának menete ereszkedő, míg az eldöntendő kérdés intonációjának menete emelkedő-ereszkedő.

Pl. :

Rə meš' pustək ko (mujhe detā hɛ).
3 2 2 2 1

Ramés könyvet nekem adja. (ereszkedő hanglejtés)

Tagadó mondat :

Us kī bāt thīk (nə hīn hɛ).
3 2 1

Neki nincs igaza. (ereszkedő hanglejtés)

Tiltó mondat :

↓
Is pust ək ko (nə pərhie)!
3 2 2 1

Ezt a könyvet ne olvassa! (ereszkedő hanglejtés)

Felszólító mondat :

Pustək ko (rəkh dījie)!
 3 2 21

Könyvet tegye le! (Ereszkedő hanglejtés)

Kiegészítendő kérdés :

Yəh ādmī (kaun hɛ)?
 3 1

Ez az ember ki (van)? (ereszkedő hanglejtés)

Eldöntendő kérdés :

Kyā yəh ādmī (Məngəl hɛ)?
 2 3 1

Vajon ez az ember Mangal (van)? (emelkedő-ereszkedő hanglejtés)

Amint látjuk, az eldöntendő kérdést az intonáció emelkedő-ereszkedő menete mint fonetikai intonációjelző már egymagában is meghatározza, viszont a többi felsorolt mondatfajta meghatározásához sintaktikai intonációjelzők is szükségesek. Szintaktikaiintonációjelzők : a kijelentő mondaté az ige kijelentő módban; a tagadó mondaté a n hin tagadoszó; a tiltó mondaté a mə t és a nə tiltószó; a felszólító mondaté az ige felszólító, illetve parancsoló módban; a kiegészítendő kérdésé valamilyen kérdőszó (kyā, kaun, kəhān, kitnā, stb.).

13. Az ereszkedő, valamint az emelkedő-ereszkedő intonációs mag szerkezet-típusait rendszerbe foglaltuk.

Az így észlelt megfigyelések a hindi nyelv gyakorlati oktatásában is hasznosíthatók.

Ugy hiszem, hogy az intonáció magjának, mint fonetikai fogalomnak a megalkotásával sikerült a hindi mondatintonációt és mondathangsúlyt egyetlen egységes rendszerbe foglalnom, amely bizonyítja, a hangsúly és az intonációs szoros összefüggését.

Kiegészítés : RÉSZ LEGES ADATTÁR : három hangszalagra felvett indiai mese hindi szövegét tartalmazza az érdekesebb hangsúly- és intonációtípusok jelölésével.

A FÜGGELÉK-ben az eszközfonetikai kontrollvizsgálatok eredményét ismertetem.

IV. Rész

Az értekezés témaköréből készült publikációk jegyzéke

1. Az intonáció és a mondathangsúly összefüggésének problémája a hindiben
(The Problem of Relationship between Intonation and Sentence Stress in Hindi)
Acta Linguistica (1972) (nyomtatás alatt)
2. A hindi egyszerű és összetett igealakok hangsúlyviszonyai
(Stress Relations of Simple and Compound Verbal Forms in Hindi)
Acta Orientalia 26 (1972)
3. Az értelem megkülönböztető mondathangsúly néhány esete a hindiben
(Some Cases of Meaning Differentiation by Sentence Stress in Hindi) Megjelenik "Narodü Aziii i Afriki" c. folyóiratban (Moszkva) 1973. közepe táján.

Debreczeni Árpád

HANGSULY ÉS INTONÁCIÓ A HINDIBEN

1972

I. BEVEZETÉS /problémák, módszer/

A hangsúly és az intonáció fontos szerepet játszik a hindiben. Ennek ellenére azt látjuk, hogy az egyes indiai és külföldi szerzők véleménye nagyon eltérő a hindi hangsúly és intonáció jellegének megítélésében. Jól illusztrálja ezt R.R. Sisson^{1/} cikke is, amelyben a szerző öt egymástól eltérő megállapítást idéz a szakirodalomból a hindi hangsúly jellegére vonatkozóan.

Témám megválasztásában az a törekvés vezetett, hogy lehetőleg olyan egységes és átfogó rendszert dolgozzak ki, amely feloldja és megmagyarázza a témakörre vonatkozóan a szakirodalomban található ellentéteket és a hindi hangsúlyt és intonációt egy egységes egészbe foglalja.

Munkámban felhasználtam az eddigi kutatók értékes megfigyeléseit, valamint Indiában folytatott saját megfigyeléseimet és kísérleteimet. Megállapításaimat főleg a Benáreszben beszélt hindire alapítom, mert véleményem szerint a hindi nyelvnek itt beszélt változata általában megőrizte a hindi eredeti hangtani sajátosságait és éneklő jellegét.

Benáresz a hindi nyelvterület keleti felében fekszik. Már a 11. század körül - tehát a hindi nyelv

kialakulása idején - is az indiai kultúra központja volt. Itt találkoztak az ország különböző vidékeinek tudósai, filozófusai és grammatikusai, valamint a hindu zarándokok tömegei. Központi földrajzi fekvése következtében egyrészt a hindi nyelv különböző dialektusainak érintkezési helye volt, másrészt pedig az idegen kulturális és nyelvi hatásoktól eléggé távol maradt s így tisztábban meg tudta őrizni a hindi nyelv sajátosságait, köztük a hangsúly és intonáció eredeti jellegét. Ebben a tekintetben Benáresz kedvezőbb helyzetben volt, mint pl. Delhi, amely a mogul uralkodók központja lett és nyelvileg erősen a perzsa nyelv hatása alá került. Később a brit gyarmatosítás is központjának választotta. Az ország fővárosát jelenleg is több/^{idegen}/főleg angol/ nyelvi hatás éri, míg a keletebbre fekvő Benáresz ennek a hatásnak kevésbé van kitéve.

Ha tanulmányozzuk a hindi nyelv fejlődésének történetét, azt tapasztaljuk, hogy a hindi nyelvnek mindig az ellenséges környezet és az idegen politikai befolyás ellen kellett küzdenie. Az uralkodók támogatását nem élvezte. Minthogy azonban a nép nyelve volt s így nagy vitalitással rendelkezett, sikerült leküzdenie az akadályokat és biztosítani további fejlődését. A hindi nyelvterületnek ugyyszólván teljes egésze ide-

gen hódítók kezén volt. A politikai és kulturális befolyás így kedvezőtlenül hatott a hindi nyelv^ere. Az idegen befolyás ellensúlyozása szempontjából nagyon fontos szerepe volt a hindu vallási mozgalmaknak. Ezek a nép nyelvére támaszkodtak, közérthetőségre törekedtek s így elősegítették a hindi nyelv használatának terjedését is. Különösen fontos itt Benáresznek, mint hindu kulturális és zarándokközpontnak a szerepe. A hindi nyelv különböző, keleti és nyugati nyelvjárásai /kharī bolī, brajbhāṣā, avadhī, bhojpurī stb./ is itt találkoztak és növelték, szélesítették a hindi nyelv használatának lehetőségeit. Annak ellenére, hogy Benáresz a bhojpurī nyelvjárás területén fekszik, magában a városban a hindi nyelv, a hindi irodalmi nyelv dominál és hatása a hindi nyelvterület más részeire is kisugárzik.

Az évszázadok folyamán több olyan híres író, költő született, illetve működött itt, akiknek hatása ugyyszólván az egész India területére kiterjedt. Ilyen volt például Kabīr /1400 körül született/, a nagy vallási reformer, aki tanait nem szanszkrit nyelven, hanem a nép egyszerű nyelvén hirdette. Életének nagy részét Benáreszben töltötte. Halála után hindu követőiből Surat Gopāl rendet alapított, melynek központja Benáresz volt. Tulsīdās, a 16. században élt nagy

költő, a Rāmāyana hindi /avadhī/ változatának, a Rāmcaritmānas-nak az írója szintén Benáreszben telepedett le. A hindi Rāmāyana a mai napig nagy hatással van a hinduk millióira. Benáreszben született és élt a mult században Bhāratendu Hariscandra /1850-1885/, a modern hindi prózairás megalapítója, továbbá Jaysankar Prasād /1889-1937/, a hindi drámairás továbbfejlesztője európai minták szerint. Végül, de nem utolsó sorban Premcand /1880-1936/, a hindi regényírás kimagasló alakja, szintén egy Benáresz melletti faluban született.

Benáresz, India szellemi fővárosa, ahova az egész éven át özönlött a zarándokok áradata, néhány más városéhoz hasonlóan, egyuttal nagy ipari és kereskedelmi közpottá is fejlődött. Különösen selyem-textil iparról, rézművességéről, stb. vált híressé. Ezenkívül a zarándoklás a nemzeti egység érzését is ~~növelte~~ ^{erősítette}.

Mindezek a tények elősegítették a különböző dialektusok egybeötvöződését, a nyelvi hagyományok őrzését és így a hindi nyelvnek, mint összekötő nyelvnek a fejlődését is. Minthogy Benáresz hindu zarándokhely volt, ezért elsősorban nem idegenek, hanem indiaiak látogatták. Ez a körülmény is csökkentette az idegen nyelvi hatást és hozzájárult a hindi nyelv eredeti sajátosságainak megőrzéséhez.

A fent felsorolt tények indokolttá tették, hogy a hindi hangsulyra és intonációra vonatkozó tanulmányaimat első sorban Benáreszben végzett megfigyeléseimre alapítsam.

Megfigyeléseimben a direkt módszert alkalmaztam. Az egyes kísérleti személyekkel az általam tisztázni kívánt problémákra vonatkozóan beszélgetést folytattam oly módon, hogy a válaszok a kísérleti személyek spontán megnyilatkozásaiból leszűrhetők legyenek. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy mihelyt határozottan megkérdeztem a kísérleti személyektől, hogy pl. egy adott szóban hol van a hangsuly, azonnal kétségeik támadtak és válaszaik bizonytalanok voltak. Ezért legtöbbször olyan beszélgetést kezdeményeztem, amelyben az eldöntendő probléma benne volt anélkül, hogy ezt a kísérleti személlyel külön közöltem volna. Az ily módon nyert megállapításaimat aztán igyekeztem ellenőrizni a mindennapi életben, az utcán, az üzletben, moziban, színházban, az egyetemen és társaságban.

Tudomásom szerint ilyen részletesen és átfogóan eddig még nem foglalkoztak ezzel a témával sem Indiában, sem Indián kívül. Amennyiben munkámmal sikerült a kérdést közelebb vinni a végleges megoldáshoz, ezt sok tekintetben indiai és magyar kollégáimnak is köszönhetem, akiknek közvetlen vagy közvetett segítségét ezuton is hálásan köszönöm.

Debreczeni Árpád

II. A HANGSULY

O. ÁLTALÁNOS SZEMPONTOK

A nyelv fontos tulajdonsága a hangsúly. Laziczius^{2/} szerint, amikor egy nyelv hangsúlyáról beszélünk, mindig a nyomatékra kell gondolnunk, mert a nyomaték erejének változása adja a hangsúly lényegét. A klasszikus fonetika megkülönböztet külön szóhangsúlyt és mondathangsúlyt. Ezt vallja Laziczius^{3/} és még sokan mások. Ujabb felfogást követ Deme L., amikor a magyar nyelvvel kapcsolatban a szóhangsúlyról megállapítja, hogy "a magyarban ugynevezett szóhangsúly igazában nincsen".^{4/} Megállapítja továbbá, hogy a magyar beszéd folyamán bármely szó lehet hangsúlyos vagy hangsúlytalan. "Ha valamely szó hangsúlyt kap a beszéd folyamatában, azt nem mint szó kapja, hanem mint a mondatnak valamilyen okból kiemelt része."^{5/} Deme L. álláspontját a szóhangsullyal kapcsolatban azért tartjuk fontosnak, mert mint később látni fogjuk, mi is hasonló álláspontot képviselünk a hindi szóhangsúlyra vonatkozóan.

A hangsúly fontosságát alátámasztja L. Bloomfield^{6/} megállapítása a hangsúly fonémajellegéről. Szerinte a hangsúly másodlagos fonéma. H.A. Gleason, Jr.^{7/}

az ugynevezett minimális szópárok /minimal pairs/ vizsgálatából vonja le ezt a következtetést. A hindire vonatkozóan erről itt most csak annyit, hogy a hangsúly fonémajellege a hindiben is kimutatható, de magyarázata nem pontosan az, amit pl. az angolban és a németben a szokásos példákön kimutatnak /angol: permit - permit; német: übersetzen - übersetzen/.

Laziczius^{8/} szerint a hangsúlyossággal mennyiségi, minőségi és hangmagasságbeli különbségek is járnak. Ezt támasztják alá Fónagy I.^{9/} akusztikai vizsgálatai is a magyar, francia, olasz, román, német, orosz és angol nyelvről készített hangfelvételei alapján. Megállapítja, hogy pozitív összefüggés van egyrészt a hangsúly, másrészt a hangosság, hangmagasság és időtartam között. Az időtartambeli hosszúság és a hangmagasság a nyomatéki hangsúly szoros velejárója a hindiben is. Megjegyezzük azonban, hogy amíg pl. az oroszban csupán a hangsúlyos szótagot ejtik hosszán a szón belül és a többi szótag mind rövid, addig a hindiben a szó valamennyi hosszú szótagját hosszán ejtik tekintet nélkül arra, hogy van-e hangsúly rajtuk vagy nincs.

1. A HINDI HANGSULYRA VONATKOZÓ SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE

1.1. Szótagbeosztás

A sajátos hindi hangsúly problémájával sokan foglalkoztak, bár igazán kimerítő munka, amely részletesen kifejtené a hindi hangsúllyal kapcsolatos valamennyi problémát, nemigen található.

Az egyes szerzők véleménye sok tekintetben egyezik, de gyakran eltérő, sőt ellentétes következtetésekre is jutottak.^{10/} Ennek egyik oka az, hogy a szavak szótagszámának megállapításánál sokszor nem a beszélt nyelvből indultak ki, hanem a devanāgarī írás jeleit, aksara-it tekintették szótagoknak. Ez helyes a szanszkrit nyelvben, de a hindire vonatkoztatva nem. A hindiben ugyanis az öröklött a /a kiejtésben rendszerint ə /, amely az egyes mássalhangzó aksara-kból minden különös jelölés nélkül olvasható az illető mássalhangzó után, a szó végén és a szó belsejében is gyakran kiesik. Így az aksara-k száma nem mindig felel meg a szótagszámnak.

Az újabban megjelent fontosabb munkák szerzői a szótagbeosztásnál már többé-kevésbé figyelembe veszik az öröklött a /ə/ redukcióját vagy kiesését és az ennek következtében beállott esetleges hangsúlyváltásokat.

Viszont még mindig előfordulnak olyan magyarázatok, amelyek - különösen a nem hindi anyanyelvűek számára - megzavarhatják a szótagbeosztás és a hangsúly megállapítását. Így pl. Kāmtāprasād Guru^{11/} szerint a redukált öröklött a előtti mássalhangzót valamivel hosszabban ejtik és ha a szó végén redukált öröklött a van, akkor a hangsúly az utolsó előtti szótagra esik. Pl. घर /ghar/ 'ház', भाड़ /jhār/ 'bokor', सड़क /sarək/ 'ut' stb. szavakban. Ezek a példák is tükrözik, hogy Kāmtāprasād Guru is azok közé a szerzők közé tartozik, akik az aksara-kat bizonyos esetekben a szótagokkal azonosítják. Előfordul nála és több más indiai szerzőnél is, hogy két olyan szót tekint egy szónak, amelyek nyilvánvalóan külön szavaknak számítanak, és az így egybeírt szavakból von le következtetéseket a szótagok számára és a hangsúly helyére vonatkozóan. Ilyen szavak pl. बोलकर /bolkar/ 'beszélve' és दिनभर /dinbhar/ 'egész nap'.¹² A बोलकर , helyesen बोल कर , analitikus képzésű határozói igenév, a बोलना /bolnā/ 'beszélni' ige töve + a करना /karnā/ 'csinálni' ige töve; a दिनभर pedig helyesen दिन भर , ahol a दिन 'nap' főnév és a भर 'egész' határozószó. Így az a magyarázat sem helyes, amely szerint a fenti két példában az öröklött a a szó belsejében esik ki, vagyis a बोल

és a दि végéről és ezért hangsúlyos a két kifejezés első eleme. A valóságban mind a két esetben az első elem önálló szó és így nem a szó belsejében, hanem a szó végén esik ki az öröklött a. Ebben az esetben a hangsúly helyének megállapítása helyes, de a reá vonatkozó magyarázat nem.

Érdekesen magyarázza a szavak szótagokra osztását Sz.G. Rugyin,^{13/} aki behatóbban foglalkozik a hindusztáni /hindi/ hangsúly problémájával. Rugyin egyrészt hangsúlyozza, hogy különbség van a mi tudományos fogalmunk szerinti "szótag" és az aksara indiai fogalma között,^{14/} másrészt viszont arra a következtetésre jut, hogy a zárt szótag végén lévő mássalhangzó az utána következő redukált a-val külön szótagot alkot, mert a redukált a sohasem tűnik el teljesen a kiejtésben.^{15/} Ilyenkor szerinte a szótagokra osztás és az aksara-k szerinti felosztás között nincs különbség. Szerintem Rugyin megfigyelése annyiban helyes, hogy egyes esetekben a szóvégi redukált öröklött a tényleg egész gyengén hallható a kiejtésben, ez a redukált a azonban nem alkot külön szótagot az előtte lévő mássalhangzóval.

1.2. A hindi hangsúly jellege

Amint már említettük, a hindi /hindusztáni, urdu/ hangsúly jellegét illetően sokféle, néha ellentétes nézet látott napvilágot. S.N. Kellog^{16/} részletes hindi nyelvtanában csak egészen röviden foglalkozik a hangsúly kérdésével. Szerinte a hindiben a hangsúly sokkal gyengébb, mint az angolban és egészen alárendelt szerepe van a szótaghosszusághoz viszonyítva. A hindiben szerinte minden egyes szótagot a megfelelő hosszúsággal ejtenek, vagyis a hosszú szótagot akkor is hosszan kell ejteni, ha az történetesen hangsúlytalan. H.C. Scholberg^{17/} rövid meghatározásából arra következtethetünk, hogy a hindiben a hangsúlyt idegen nyelvek interferenciájával hozza összefüggésbe. Az újabb szerzők jelentős része szerint^{18/} a hindiben nyomatéki hangsúly van, de ennek a jellegét különböző módon magyarázzák. Általában megegyeznek abban, hogy a hindiben /hindusztániban/ a hangsúly nem olyan határozott, mint pl. az angol nyelvben.^{19/} A kutatók azt is hangoztatják, hogy a hangsúlytalan magánhangzókat, ha ezek hosszúnak vannak jelölve, ugyanolyan hosszan és tisztán kell ejteni, mint a hangsúlyosakat.^{20/}

A BGMH^{21/} kifejezetten kimondja, hogy a hindi szavaknak csak egy szótagja hangsúlyos: "As a general rule only one syllable in a word is accented." Ezzel

szemben H.C. Scholberg^{22/} és V. Pořizka^{23/} magyarázata implicit formában már közel áll a több hangsúly feltételezéséhez, Sz.G. Rugyin^{24/} szerint pedig bizonyos kivételes esetekben másodlagos hangsúly is van.

1.3. A hangsúly helye

Mint hogy a szerzők többsége explicit vagy implicit formában egy-egy szóban csupán egy hangsúly létezését tételezi fel, szükséges volna a szóhangsúly helyének megállapítása.

Ebben a kérdésben Rugyin, mint maga is mondja, G.A. Grierson, Kāntāprasād Guru, T.Grahame Bailey, E. Greaves és S.W. Fallon nézetét követi.^{25/} Általános szabályként említi, hogy minden egynél több szótagu szónak hangsulya van, a mondathangsúly pedig egyszótagu szóra is eshetik. Ez a hangsúly állandó, vagyis nem változtatja helyét a szó hangalakjának megváltozásával, ragok, képzők, posztpozíciók stb. hozzáadása esetén. Rugyin példái erre vonatkozóan a következők: 'jānā 'menni', 'jākar 'menve', 'jāū 'menjek', 'jāūgā 'majd megyek', la'rāī 'háboru' la'rāiyā 'háboruk', la'rāiyō mē 'háborukban' stb. Ha a kétszótagu szó utolsó szótagja redukált rövid a, akkor a hangsúly mindig az első szótagra esik. Pl. 'tat 'part', 'rāt 'éjszaka', 'sattya 'igazság' stb. Itt Rugyin a szótag-szám megállapításánál újból az aksarak számából indul ki.

Hasonló véleményen van Kāmtāprasād Guru^{26/} és Dhirendra Varmā^{27/} is. Jellemző az akṣarákból kiinduló szótagszámmegállapítás okozta nehézségekre a hangsúly helyének megállapításánál az az eset, amikor a hangsúly az utolsó szótagra esik. A BGMH^{28/} szerint az utolsó szótag csak akkor lehet hangsúlyos, ha az az egyetlen hosszú szótag a szóban. Rugyin viszont több olyan szót is említ, amelyekben az utolsó szótag is hangsúlyos lehet. Ezeket mint kivételes eseteket említi. Ilyenek szerinte a műveltető igék két-szótagu határozói igenevei és imperativuszai, pl. ba'nā 'csinálva', 'csináld', su'nā 'elmondva', 'mondd el' stb., továbbá a na'hī 'nem' tagadószó, valamint a következő helyhatározó szók: ya'hā 'itt, ide', va'hā 'ott, oda', ka'hā 'hol?, hova?', ja'hā 'ahol, ahova' stb. Rugyin említi még egy néhány olyan szót, amelyekben a hangsúlyos szótag szerintünk az utolsó /második/ szótag: ki'sān 'paraszt' vi'cār 'gondolat'. Mivel azonban ő itt is azonosítja a szótagszámot az akṣarák számával, azért ezeket a szavakat háromszótaguaknak tekinti /ki-sā-n^a, vi-cā-r^a/ és így a hangsúlyos szótag szerinte nem az utolsó, hanem az utolsóelőtti szótag.^{29/}

A szerzők többsége szerint a hindiben a hangsúly helye határozatlan, nem úgy, mint pl. a franciában,

ahol a hangsúly a szó végén van, vagy mint a magyarban, ahol viszont a hangsúly a szó elején van. Több szerző említi azonban, hogy az igetövek a hindiben mindig hangsúlyosak tekintet nélkül az ige hangalakjának változásaira. Így vélekedik A.P. Barannyikov - P.A. Barannyikov,^{30/} akik véleményük alátámasztására a következő példákat említik: jānā 'menni', kāregā 'csinálni fog', suntā 'halló', mārā 'megvert', bólnevālā 'beszélő, szónok'. Szerintünk, ha az igető két- vagy többszótagu, akkor a hangsúly az igető utolsó szótagján van. Pl. sunānā 'hallatni', 'elmondani' /sunnā 'hallani' műv. alakja/, pahuncānā 'eljuttatni' /pahuncnā 'eljutni' műv. alakja/.

Sz.G. Rugin^{31/} szintén hasonló véleményen van, csak még jobban általánosít, amikor azt mondja, hogy a hindusztániban /hindiben/ a szóhangsúly helye állandó, vagyis a hangsúly helye rendszerint nem változik, ha a szóhoz újind rammatikai ragok, kicsinyítő képzők, vagy posztpozíciók járulnak, pl.:

jānā 'menni', jākar 'menve', jāū 'menjek', jāūgā 'menni fogok', la'rāī 'háboru', tit^alī 'pillangó', tit^aliyā 'pillangócska'.

V. Porizka^{32/} szerint a deverbális igék /az igékből képzett igék/ egyes alakjait a hangsúly különbözteti meg azoknak az igéknek az egyező hangalaku ige-

alakjaitól, amelyekből a deverbális igéket képezték. Pl. चाल calā /ca'lā/ 'vezetve' /t.i. autót/ és calā /'calā/ 'menve, ment'. Szerintünk ezt helyesebb volna az általános szabállyal magyarázni, amely szerint az igéknek mindig a töve hangsúlyos, s ha - mint ebben az esetben is - továbbképzett igéről van szó, amelynek töve kétszótagu, akkor a hangsúly a második szótagra esik. Így az első calā igető, a második calā pedig multidejű melléknévi igenév. Ez a magyarázat az egész igerendszerre érvényes.

Az értelem megkülönböztető hangsúly magyarázatával Kāmtāprasād Guru-nál és Dhirendra Varmā-nál^{33/} is találkozunk.

1.4. A hangsúly történeti vonatkozásai

John Beames^{34/} a hangsúly történeti vonatkozásairól ír, s ebben a tekintetben a hindi és a többi északindiai árja nyelvet a román nyelvekkel hasonlítja össze. Szerinte megfigyelhető, hogy a román nyelvekben, így pl. a franciában a hangsúly sokszor ugyanazon a szótagon van, mint eredetileg a latinban volt. Beames ennek analógiájára érdekes magyarázatot ad a hindi régi és újabb tadbhava szavainak megkülönböztetésére. Megemlíti, hogy a szanszkritban a szóvégén hangsúlyos क्षुर /ksura/ 'kés' szó tadbhava megfelelője a hindiben क्षरा /churā/, amely szintén a

szóvégén hangsúlyos, viszont a szanszkritban a szó-
 végén hangsúlyos क्षत्रे /ksetra/ 'mező' szónak hindi
 tadbhava megfelelője खेत /khet/. Itt az eredetileg
 hangsúlyos szóvégi magánhangzó elmarad, és a szó más-
 salhangzóra végződik. Beames szerint az első esetben
 korai, a másodikban pedig kései tadvhaváról van szó.^{35/}

Beames elgondolását, amely szerint az ősi szó-
 átvételekben a hangsúly megmaradt az eredeti helyén,
 támasztja alá Sanford A. Schane^{36/} a francia nyelvben.
 Ő olyan szavak hangsúlyviszonyait hasonlítja össze,
 amelyek egyes dialektusokban sva-ra, az irodalmi fran-
 ciában pedig mássalhangzóra végződnek. Az általános
 szabály szerint a szóban a hangsúly az utolsó kiejtett
 magánhangzón van, pl. petit /pət'i/, petite /pət'it/,
 naturel /natyr'ɛl/, naturelle /natyr'ɛl/. Azokban a
 dialektusokban, amelyekben a szóvégi svat kiejtik, a
 hangsúly az utolsó előtti szótagra esik, pl. /pət'i/,
 /pət'itə/, /natyr'ɛl/, /natyr'ɛlə/. Ez is azt mutatja,
 hogy a hangsúly lehetőleg az eredeti hangsúlyos szóta-
 gon marad, függetlenül attól, hogy ez az utolsó vagy
 utolsó előtti kiejtett szótag. Schane szerint a fonoló-
 giai változások sokszor a hangsúly következményei. Ezt
 látjuk a Beames által említett egyik példában is, a-
 melyben a szanszkrit ksura szó hindi tadbhava megfe-
 lelőjében /churā/ éppen a szóvégi hangsúly következ-

tében tartotta meg a szóvégi magánhangzót. A szóvégi rövid a egyuttal meg is hosszabbodott /a > ā/, mert különben a hindi nyelv fonetikai szabályai szerint ki kellett volna esnie.

Beames kitér a hindi műveltető igék ā képzőjének kialakulására is, de nem magyarázza a modern hindi hangsúly jellegét.

1.5. Az irodalom áttekintéséből adódó észrevételek a hindi hangsulyra vonatkozóan

Az irodalom áttekintéséből megállapítható, hogy a szerzők általában a hindi szóhangsullal foglalkoznak, a mondathangsúlyt viszont ugyiszólván teljesen figyelmen kívül hagyják. A mondathangsúly csak V.A. Csernüsev^{37/} és R.C. Mehrotra munkájában jelenik meg. Csernüsev viszont nem határozza meg a hangsúly helyét a kiemelt szóban, hanem csak a kiemelt szó helyét a mondatban.

A szerzők többsége explicit vagy implicit formában megállapítja, hogy a szóban csak egy hangsúly van, illetve csak egy szótag hangsúlyos. Kivételt képez Sz.G. Rugin, aki szerint bizonyos kivételes esetekben másodlagos hangsúly is van, valamint H.C. Scholberg és V. Porizka, akiknek magyarázata már közel áll a

több hangsúly feltételezéséhez.

Nem alakul ki egységes vélemény a hangsúly helyének meghatározását illetően sem. Itt zavarólag hat az is, hogy a szerzők egy része általában az aksarákkal azonosítja a szótagokat és így gyakran több szótagot mutat ki egy-egy szóban, mint amennyi a valóságos kiejtés alapján megállapítható.

A hangsúly értelem megkülönböztető szerepét majdnem minden szerző megemlíti valamilyen formában, a mondat keretében azonban csak R.C. Mehrotra^{38/} foglalkozik ezzel a témával.

A fentieket összefoglalva, az irodalom alapján nem sikerül egységes képet alkotnunk a hindi hangsúlyról, valamint annak helyéről és funkciójáról a mondatban.

2. SZÓHANGSULY VAGY A MONDATHANGSULY FONETIKAI ALAPJA?

2.1. Külön szóhangsúly a hindiben nincsen

Amint láttuk, az ismertetett szerzők általában észrevették, hogy a hindi hangsúlyban van valami, ami nehezen megfogható és ami eltér az ismert európai nyelvek hangsúlyrendszerétől. Ezt a kérdést a nyelvészek és grammatikusok különböző módon igyekeztek

megközelíteni.^{39/}

A hindi nyelvterületen, főleg Benáreszben végzett kísérleteim és megfigyeléseim alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a hindi szavakban nemcsak egy szótag, hanem több szótag is lehet hangsúlyos. Ez a hangsúly különböző szótagokon lehet azonos, vagy különböző erejű, minek következtében a hindi szavak a hangsúly tekintetében bizonyos hullámzást mutatnak. Mint már említettük, bizonyára erre céloz Scholberg,^{40/} amikor ezeket mondja: "Rising and falling inflections are much less marked than in foreign languages. In Hindi quantity is rather to be observed than accent." V. Porízka^{41/} megjegyzése ugyancsak erre utal:

"a/ It is wrong to place strong stress accent on one syllable while articulating other syllables indistinctly."

A hindi hangsúly tehát nem annyira az egyedi hangsúlyossággal, mint inkább a nyomaték viszonylagos erejének váltakozásával magyarázható, s a hindi szavak a beszédben viszonylagos nyomatékkülönbségek komplexumaként jelentkeznek. Éppen ez a hullámzás vagy lüktetés okozza, hogy a hindiben a szóhangsúly csak elmosódottan hallható és csak abban a szóban van határozottabb hangsúly, amely kiemelés következtében, vagy egy szóból álló mondat esetében a mondathangsúly hordozója.

A szakirodalom sokszor ellentmondó megállapításai a hindi szóhangsúlyra vonatkozóan valószínűleg szintén ezzel a sajátossággal magyarázhatók.

A fenti megfontolásból kiindulva tehát szerintem a hindiben szóhangsúly külön nem létezik, hanem csak összefüggő beszédben mint mondathangsúly érvényesül. Minthogy azonban a mondaton belül a mondathangsúly hordozója mindig valamelyik szó, illetve annak valamelyik szótagja, ezért ilyen értelemben a szóhangsúly, mint a mondathangsúly fonetikai alapja mégis fontos szerepet játszik.

2.2. Általános elvek a szótagbeosztásra

Minthogy - amint fent már említettük - a hindiben a szóhangsúly a mondathangsúly fonetikai alapja és a kiemelt szó a mondathangsúly hordozója, meg kell állapítanunk, hogy vannak-e olyan általános szabályok, amelyek meghatározzák a mondathangsúly helyét a kiemelt szóban.

Ehhez első sorban fontos, hogy a szótagbeosztás helyes alapon történjék. Szerintünk ez csakis a beszédben kiejtett szó hangalakja szerint lehetséges, nem pedig az aksarák szerint. Így a घर ghar 'ház' /két aksara/, लोग log 'emberek' /két aksara/, बात bāt 'ügy', 'dolog' /két aksara/ szavak egyszótaguak; a ज़रा zərā 'kevés' /két aksara/, पहला pehlā

'első' /három aksara/, पर्वत p̄arvat 'hegy' /négy aksara/
szavak kétszótaguak; a पढ़ना p̄arhānā 'tanítani' /há-
rom aksara/, महाराज mahāraj 'nagyúr' /négy aksara/,
कचहरी kacahrī 'biróság' /négy aksara/, कहवात
kahāvāt 'közmondás' /négy aksara/ szavak háromszóta-
guak; a वाचनालय vācānālay 'olvasóterem' /öt aksara/,
पवित्रता pavitratā 'szentség' /négy egész és egy
rövidített aksara/, प्रदर्शनी p̄radarśanī 'kiállítás'
/négy egész és két rövidített aksara/ szavak pedig
négyzótaguak.

Ezzel kapcsolatban ismét visszatérünk Rugyin^{42/}
véleményére, amely szerint a hindi kiejtésben az ugy-
nevezett öröklött a gyakran redukálódik ugyan, de nem
tűnik el teljesen és ezért jelenlétével számolni kell.
Ez a felfogás erősen befolyásolhatja a szótagbeosztást,
valamint a szótagok számának és hosszúságának meg-
télését. Rugyin eszerint is jár el és éppen ezért jut
arra a megállapításra, hogy a legtöbb esetben nincs
különbség a szótagok és az aksarák száma között.^{43/}

Ami az öröklött a redukcióját illeti, mint már
említettük, Rugyin megállapításával annyiban értünk
egyet, hogy az öröklött a a kiejtésben nem mindig
tűnik el teljesen a szóvégén vagy a szó belsejében
zárt szótag után. Szerintünk azonban a redukált ö-
röklött a csak akkor tekinthető szótagalkotónak, ha

a szó végén van és előtte mássalhangzótorlódás van, mint pl. pət-rə 'levél', cit-rə 'kép', svāsth-ya 'egészség' stb. Egyéb esetekben a redukált öröklött a nem szótagalkotó a hangsúly szempontjából. Viszont a verselésben a sajátos hindi skandálás szerint az öröklött a redukcióját tényleg nem veszik figyelembe, vagyis az öröklött a-t mindig kiejtik, ugyanugy mint a szanszkritban, de redukáltan, ə hangként. Ez azonban egyáltalán nem érinti az általános beszéd fonetikai jellegét, és így itt a szótagok számát sem lehet általánosan azonosítani az aksarak számával.

2.3. A hangsúly helye a kiemelt szóban - Szótag- hosszuság és a hangsúly - A névszók és határo- zószók hangsúlyviszonyai

Láttuk, hogy a hindiben a szóhangsúly a mondathangsúly fonetikai alapja. A szóhangsúly mint a kiemelt szó hangsúlya, vagyis mint mondathangsúly érvényesül. Nézzük meg most már, hogy van-e olyan általános szabály, amely eligazít bennünket a hangsúly helyét illetően a kiemelt szóban. Ehhez először is tudnunk kell egyrészt, hogy a kiemelt szóban csak egy szótag a mondathangsúly hordozója, másrészt pedig, hogy a hindiben általában az egynél több szótagból álló szavakban /kiemelt szóban/ ez a hangsúly mindig a leghosszabb szótagon van, bárhol is legyen

az a szóban.

2.3.1. Minthogy a szótaghosszuság - a viszonylagos szótaghosszuság - a hindiben határozottan összefügg a hangsúlyossággal, meg kell vizsgálnunk, hogy a viszonylagos szótaghosszuságnak milyen lehetőségei vannak és mi határozza meg, hogy egy szótag hosszú vagy rövid a hindiben. A hindi nyelvben a legrövidebb szótagtól a leghosszabb felé haladva bizonyos fokozatosság figyelhető meg. Hosszuság szempontjából a szótagok négy fokozatot mutatnak. A rövid nyílt szótag /rövid magánhangzó/ a legrövidebb, a rövid zárt szótag /rövid magánhangzó + mássalhangzó/ valamivel hosszabb, a hosszu nyílt szótag /hosszu magánhangzó/ még hosszabb és végül a hosszu zárt szótag /hosszu magánhangzó + mássalhangzó/ a leghosszabb. Ezeket a szótaghosszuságokat a legrövidebbtől a leghosszabb felé haladva így jelöljük:

1, 2, 3, 4

A fenti számokat tájékoztatás képpen azok fölé a szótagok fölé írjuk, amelyekre vonatkoznak. Pl.: s²ən-g⁴īt,
ə²r-thə, b¹ā-l³ə²k, s¹ā-m³ā-c⁴ār.

2.3.2. Mielőtt tovább fejtegetnők a kiemelt szó hangsúlyviszonyait, megjegyezzük, hogy az itt tárgyalt hangsúlyviszonyok csak a névszókra és határozószókra vonatkoznak. A ragozott és képzős névszók szintén nem

szerepelnek itt fejtegetéseinkben. Ugyanis a ragok, képzők és posztpozíciók hangsúlyviszonyaival külön foglalkozunk. Külön tárgyaljuk az igék hangsúlyviszonyait is, minthogy az igék hangsúlya kötött, az esetek tulnyomó többségében az igezővön van.

Tehát, amint már említettük, az egynél több szótagból álló kiemelt szóban a hangsúly /a mondathangsúly/ a viszonylag leghosszabb szótagon van. Ennek megfelelően a névszók és határozószók esetében a hangsúly sorrendben bármelyik szótagra eshetik, az utolsó is. Ilyen értelemben tehát a hindi névszókban és határozószókban a hangsúly nem kötött. Nézzük most a kiemelt szó hangsúlyviszonyait először a kétszótagu, majd a háromszótagu és végül a négyszótagu szavakban.

2.3.3. A kétszótagu szavak esetében a szótaghosszuság tekintetében háromféle kombináció lehetséges:

a/ második szótag hosszabb, mint az első az alábbi képletek szerint:

/1 + 2/, /1 + 3/, /1 + 4/,
/2 + 3/, /2 + 4/, /3 + 4/;

b/ az első szótag hosszabb, mint a második:

/2 + 1/, /3 + 1/, /4 + 1/,
/3 + 2/, /4 + 2/, /4 + 3/;

c/ mindkét szótag egyenlő hosszúságu, vagyis:

/1 + 1/, /2 + 2/, /3 + 3/,

/4 + 4/.

Az a/ esetében a hangsúly a második szótagon, tehát a szó végén van. Pl.:

¹ pə-təng 'sárkány', ¹ pə-tā 'cim, nyom',
↓ ↓
² ↓ ↓

¹ lə-kīr 'vonal',
↓ ↓
⁴ ↓ ↓

² kən-yā 'leány', ² tənkh-vāh 'fizetés',
↓ ↓ ↓ ↓
³ ↓ ↓
⁴ ↓ ↓

³ cā-lāk 'ravasz'.
↓ ↓
⁴ ↓ ↓

A b/ esetében a hangsúly az első szótagra esik, tehát a szó elején van. Pl.:

↓ ↓ ↓ ↓
² pət-rə 'levél', ³ rī-ti 'szokás',
↓ ↓ ↓ ↓
¹ ↓ ↓

⁴ kār-yə 'munka',
↓ ↓ ↓ ↓
¹ ↓ ↓

³ sā-həb 'ur', ⁴ mād̄h-yəm 'eszköz',
↓ ↓ ↓ ↓
² ↓ ↓

⁴ ād-mī 'ember'.
↓ ↓ ↓ ↓
³ ↓ ↓

A c/ esetében, vagyis amikor a két szótag egyenlő hosszú, a hangsúly az első szótagon van. Pl.:

↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
¹ prə-ti 'példány', ² bən-dhən 'kötés, kötelék',
↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
¹ ↓ ↓

³ mā-tā 'anya', ⁴ bād-sāh 'császár'.
↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
³ ↓ ↓

2.3.4. A háromszótagu szavak esetében a helyzet már komplikáltabb. Itt már gyakoribb a képzett és az összetett szó, s a szótagkombinációk képletei a gyakorlatban nem mindig helyettesíthetők be megfelelő szavakkal. A hangsúly helyét illetően itt három lehetőség van. A hangsúly lehet a szó elején, a szó közepén és a szó végén.

A háromszótagu szavak első szótagja akkor hangsúlyos, ha ez a leghosszabb szótag a szóban.

Pl.:
 ↓
 ↓
 $\bar{3}$ $\bar{2}$ $\bar{1}$ 'szerencsétlenség', $\bar{4}$ $\bar{3}$ $\bar{2}$ 'hivatal'
 ↓
 $\bar{3}$ $\bar{1}$ $\bar{2}$ 'modern';

továbbá, ha a szóban két szótag egyenlő hosszú, de hosszabb, mint a harmadik szótag és egyikük a szó elején van. Pl.:

↓
 $\bar{3}$ $\bar{1}$ $\bar{3}$ 'emberi', $\bar{4}$ $\bar{3}$ $\bar{4}$ 'megbeszélés'.

A háromszótagu szavak középső szótagján akkor van a hangsúly, ha a középső szótag a leghosszabb.

Pl.:
 ↓
 $\bar{1}$ $\bar{2}$ $\bar{1}$ 'ember', $\bar{1}$ $\bar{3}$ $\bar{1}$ 'gyalogos',
 ↓
 $\bar{1}$ $\bar{3}$ $\bar{2}$ 'biróság', $\bar{1}$ $\bar{4}$ $\bar{1}$ 'anyag, áru';

továbbá, ha a középső és az utolsó szótag egyenlő hosszú, de hosszabb, mint az első szótag.

Pl.:

$\begin{array}{ccc} & \downarrow & \\ 1 & 3 & 3 \\ p\check{a}-r\check{o}-s\bar{i} & \text{'szomszéd'}, & \begin{array}{ccc} & \downarrow & \\ 1 & 4 & 4 \\ b\check{a}-l\bar{a}t-k\bar{a}r & \text{'elnyomás'}, \end{array} \\ & \downarrow & \\ 2 & 3 & 3 \\ mir-z\bar{a}-\bar{i} & \text{'kabát'}, & \end{array}$

valamint akkor, ha a szónak mind a három szótagja egyenlő hosszú. Pl.:

$\begin{array}{ccc} & \downarrow & \\ 1 & 1 & 1 \\ pr\check{e}-g\check{a}-t\bar{i} & \text{'előrehaladás'}, & \begin{array}{ccc} & \downarrow & \\ 3 & 3 & 3 \\ p\check{e}-j\bar{a}-m\bar{a} & \text{'bő nadrág'}. \end{array} \end{array}$

A háromszótagu szavak utolsó szótagján akkor van a hangsúly, ha az a leghosszabb szótag.

Pl.:

$\begin{array}{ccc} & \downarrow & \\ 1 & 2 & 3 \\ \check{s}-v\check{a}s-th\bar{a} & \text{'életkor'}, & \begin{array}{ccc} & \downarrow & \\ 1 & 2 & 4 \\ u-p\check{a}n-y\check{a}s & \text{'regény'}, \end{array} \\ & \downarrow & \\ 1 & 3 & 4 \\ s\check{o}-m\bar{a}-c\bar{a}r & \text{'ujság, hir'}, & \begin{array}{ccc} & \downarrow & \\ 2 & 1 & 4 \\ dh\check{o}n-y\check{a}-v\bar{a}d & \text{'köszönet'}, \end{array} \\ & \downarrow & \\ 3 & 1 & 4 \\ s\bar{a}-v\check{o}-dh\bar{a}n & \text{'óvatos'}, & \begin{array}{ccc} & \downarrow & \\ 1 & 1 & 4 \\ p\check{a}-r\bar{i}-v\bar{a}r & \text{'család'}. \end{array} \end{array}$

2.4. Összetett szavak és képzett szavak hangsúlyviszonyai

Ha megvizsgáljuk a három, négy és több szótagból álló hindi szavakat, azt tapasztaljuk, hogy már a háromszótagu szavak közt is gyakori az összetett és képzett szó, a négy és több szótagból álló szavak pedig ugyyszólva kivétel nélkül összetett szavak vagy

képzett szavak. Ezért ezek hangsúlyviszonyainak tanulmányozásakor ezt a körülményt okvetlenül figyelembe kell venni. A szerzők ezt a kérdést általában figyelmen kívül hagyták.

2.4.1. Nézzük először is az összetett szavak hangsúlyviszonyait. Az általános szabály szerint a hangsúly az összetett szavak első szaván van. Ha az első szó egyszótagu, akkor a hangsúly erre esik. Ha viszont két vagy három szótagból áll az első szó, akkor a két- és háromszótagu szavak hangsúlyára vonatkozóan a megelőző részben /2.3.3. és 2.3.4./ elmondottak az irányadók.

Háromszótagu összetett szó esetében természetesen még nincs nagyon sok kombinációs lehetőség, de a négy- és többszótagu szavak esetében már igen.

Háromszótagu összetett szavak:

lākhpəti /lākh + pə¹-ti¹/ 'milliomos',
 rājnīti /rāj⁴ + nī³-ti¹/ 'politika',
 prātəhkāl /prā³-təh² + kāl⁴/ 'reggel'.

Amint már említettük, a négyszótagu összetett szavak sokkal több kombinációs lehetőséget mutatnak, mint a háromszótaguak. Az első szó - a hangsúly hordozója - lehet egy-, két- és háromszótagu, s ezen belül a hangsúly a már ismerttetett szabályok szerint különböző szótagokra eshetik.

Az első szó egyszótagu:

domanzilā /do³ + mān²-zi¹-lā³/ 'kétemeletes',

dūrdarsitā /dūr⁴ + dār²-si¹-tā³/ 'távolbalátás'.

Az első szó kétszótagu, hangsúly az első szótagon:

bāhurāṅgā /bā¹-hu¹ + rān²-gā³/ 'sokszinü',

alp̄ḡbuddhi /al²-p̄¹ + bud²-dhi¹/ 'ostoba',

ārthasāstra /ār²-thā¹ + sās⁴-trā¹/ 'közgazdaságtan',

bārāhsingā /bā³-rāh² + sin²-gā³/ 'szarvas',

nākābāndī /nā³-kā³ + bān²-dī³/ 'kapuőr',

khetibārī /khe³-tī³ + bā³-rī³/ 'földművelés',

ātmakāthā /āt⁴-mā¹ + kā¹-thā³/ 'önéletrajz',

kāryakartā /kā⁴-r¹-yā + kā²-r³-tā³/ 'dolgozó',

ātmāghātāk /āt⁴-mā¹ + ghā³-tāk²/ 'öngyilkos',

āgyāpālān /āg⁴-yā³ + pā³-lān²/ 'megbízható'.

Az első szó kétszótagu, hangsúly a második szótagon:

māhākr̄ti /mā¹-hā³ + kr̄¹-ti¹/ 'nagy mű',

māhājānī /mā¹-hā³ + jā¹-nī³/ 'uzsora',

prajātantra /prə-jā¹-³ + tən-trə¹/ 'köztársaság',

yathāsambhāv /yə-thā¹-³ + sām-bhāv²/ 'lehetőség',

nāsābandī /nə-sā¹-³ bān-dī²/ 'szesztilalom',

bhālāmānās /bhə-lā¹-³ + mā-nās³ 2/ 'becsületes ember',

yathāyogyā /yə-thā¹-³ + yog-yā⁴ 1/ 'megfelelő',

kārōrpati /kə-rōr¹ 4 + pə-ti¹ 1/ 'milliomos',

vārgikārān /və-r-gī² 3 + kə-rān¹ 2/ 'osztályozás',

āyātkārtā /ā-yāt³ 4 + kər-tā/ 'importőr'.

Az első szó háromszótagu, hangsúly az első szótagon:

ākramānvād /ā-krə-mān¹ 2 + vād⁴/ 'aggresszivitás',

sāhityāprem /sā-hit-yā³ 2 1 + prem⁴/ 'irodalomkedvelés'.

Az első szó háromszótagu, hangsúly a második szótagon:

mānusyāghāt /mə-nus-yā¹ 2 1 + ghāt⁴/ 'emberölés',

əjāyābghār /ə-jā-yāb¹ 3 2 + ghār²/ 'muzeum',

pālāyānvād /pə-lā-yān¹ 3 2 + vād⁴/ 'eltávolodás a valóság-
tól'.

Az első szó háromszótagu, hangsúly a harmadik szótagon:

kālpānāvād /kāl-pā-nā + vād/ 'utópia'.

Láttuk tehát, hogy az összetett szavak esetében milyen fontos a szóösszetétel tényének figyelembevétele. Enélkül az általános szabály alkalmazása igen gyakran egészen más eredményhez vezetne. Például, ha nem vennők figyelembe, hogy a sāhityāpream szó összetett /sā³-hit²-yā¹ + pre⁴m/ és hogy az összetett szóban az első szó leghosszabb szótagja az egész összetett szó hangsúlyának a hordozója, akkor az összetett szó második szavára, vagyis utolsó szótagjára /pre⁴m/ helyeznők a hangsúlyt, mert ez az egész összetétel leghosszabb szótagja. Mivel azonban itt összetett szóval van dolgunk, azért a hangsúly az első szó /sā³-hit²-yā¹/ leghosszabb szótagjára esik, vagyis az egész összetétel első szótagjára. Sok esetben nem is az a baj, hogy a hangsúly helyét hibásan állapítják meg, hanem az okoz zavart, hogy nem hívják fel a figyelmet az összetett szavak külön hangsúlyszabályaira és így az általános szabállyal ellentmondásba kerülnek. Megjegyezzük azonban, hogy az összetett szavak hangsúlyára vonatkozóan elmondottak csak azokra az összetett szavakra érvényesek, amelyekben az összetétel ténye nem mosódott el a beszélők tudatában. Így pl. a māhārāj 'nagyur' szóban, amely valójában összetett szó

/m¹ə-h³ā + r⁴āj/ és ezért az összetett szavak hangsúlyszabályai szerint a hangsulynak az első szó második szótagján kellene lenni, de mivel a gyakorlatban ezt az összetételt egy szónak fogják fel /m¹ə-h³ā-r⁴āj/, azért a hangsúlyt az egész összetétel utolsó, vagyis leghosszabb szótagjára, az összetétel második szavára /-r⁴āj/ helyezik.

Megjegyezzük továbbá, hogy a sandhi-val összekapcsolt szavak a hangsúly szempontjából úgy viselkednek, mint az egyszerű /nem összetett/ szavak. Tehát itt a hangsúly azon a szótagon van, amely az egész összetételben a leghosszabb.

Pl.:

pr²ās-not-t⁴ər /pr²ās-n¹ə + ut-t²ər/ 'kérdés-felelet',

m¹ə-hot-s⁴əv /m¹ə-h³ā + ut-s²əv/ 'nagy ünnep',

ic²-ch³ā-nu-s⁴ār /ic²-ch³ā + ə-nu-s¹ār / 'kivánság szerint'.

2.4.2. A különböző képzők hangsúlyviszonyaival szintén külön kell foglalkoznunk. A szó elején lévő, prepozíciószerű képzők között vannak ugyanis olyanok - főleg fosztó képzők - , amelyek mindig hangsúlyosak, tekintet nélkül az utánuk következő szótagok hosszúságára. Ilyenek pl.:

ə- ↓
 1 3 2
 ə + sī-mit 'korlátlan'

dur- ↓
 2 1 3
 dur + dā-sā 'szerencsétlenség'

ni-	$\begin{matrix} \downarrow \\ 1 \end{matrix}$ ni + $\begin{matrix} 2 & 3 \\ k\bar{a}m - m\bar{a} \end{matrix}$	'haszontalan'
nir-	$\begin{matrix} \downarrow \\ 2 \end{matrix}$ nir + $\begin{matrix} 2 & 2 \\ \partial r - th\partial k \end{matrix}$	'értéktelen'
əntər-	$\begin{matrix} \downarrow \\ 2 \end{matrix}$ ən-tər + $\begin{matrix} 4 & 3 & 1 \\ r\bar{a}s - tr\bar{i} - y\bar{a} \end{matrix}$	'nemzetközi'
kəm-	$\begin{matrix} \downarrow \\ 2 \end{matrix}$ kəm + $\begin{matrix} 4 \\ z\bar{o}r \end{matrix}$	'gyenge'
bəd-	$\begin{matrix} \downarrow \\ 2 \end{matrix}$ bəd + $\begin{matrix} 4 \\ n\bar{a}m \end{matrix}$	'rossz hírű'
be-	$\begin{matrix} \downarrow \\ 3 \end{matrix}$ be + $\begin{matrix} 1 & 4 \\ i - m\bar{a}n \end{matrix}$	'álnok'

Vannak viszont olyan prepozíciószerű képzők is, amelyek általában hangsúlytalanok.

Fl.:

ənu-	$\begin{matrix} 1 & 1 & \downarrow \\ \partial - nu + bh\partial v \end{matrix}$	'tapasztalat'
əti-	$\begin{matrix} 1 & 1 & \downarrow \\ \partial - ti + k\bar{a}l \end{matrix}$	'hosszu idő'
əpə-	$\begin{matrix} 1 & 1 & \downarrow \\ \partial - p\partial + r\bar{a}dh \end{matrix}$	'büntett'
upə-	$\begin{matrix} 1 & 1 & \downarrow \\ u - p\partial + n\bar{a}m \end{matrix}$	'álnév'

Ezenkívül vannak olyan főleg szanszkrit eredetű képzők, amelyek a főnevek és melléknevek végéhez illesztve azokból újabb főneveket vagy mellékneveket képeznek. Ezeknek a képzőknek egy része eredetileg szintén főnév volt, pl. m̄an 'súly', 'tekintély', śīl 'természet', 'jelleg' stb. Összetételben ezek hangsúlytalanok, akárcsak a már tárgyalt összetett szavak

második eleme.

Pl.:

	↓		
-tā	1 1 3	kə-vi + tā	'költemény'
	↓		
	1 1 3	gu-ru + tā	'súly'
	↓		
	1 2 3	kə-thin + tā	'nehézség'
	↓		
	3 2 2 3	ā-və s-yək + tā	'szükség'
	↓		
-tavyə	2 2 1	kər + təv-yə	'kötelesség'
	↓		
-ālu	2 3 1	dəy + ā-lu	'jószágos'
	↓		
-mān	2 1 3	bud-dhi + mān	'okos'
	↓		
-dāyī	2 2 3 3	ut-tər + dā-yī	'felelős'
	↓		
-sīl	1 4 4	vi-cār + sīl	'elmélkedő'
	↓		
-hīn	2 1 4	sək-ti + hīn	'erőtlen'

2.5. Ragozott főnevek hangsúlyviszonyai -

Posztpozíciók

Mínt hogy a ragozott főnevek és főnévként használt melléknevek hangsúlyviszonyai részben szintén eltérnek az általános szabálytól, azért ezzel a kérdéssel is külön foglalkozunk.

Először is hangsúlyozni kívánjuk, hogy a hindiben a ragokat nagyrészt helyettesítő posztpozíciókat a

beszédben a főnevek és a főnévként használt melléknevek után úgy ejtik, mintha a főnevek és főnévként használt melléknevek záró szótagjai lennének. Ez a jelenség egy most is ható, de még be nem fejeződött agglutinációs folyamat következménye, amit az is bizonyít, hogy újabban a sajtótermékekben és az irodalomban mind gyakoribb a posztpozícióknak a főnevekkel való egybeírása. Pl.:

ko	'-nak, -nek'	lǝrkeko	'fiunak'
men ^u	'-ban, -ben'; 'között'	andhon ^u men ^u	'vakok között'
se	'-tól, -től'	ādmīse	'embertől'
tək	'-ig'	dǝrvāzetək	'ajtóig'

Megjegyezzük, hogy a hivatalos nyelvtani szabályok szerint a posztpozíciókat most is külön kell írni.

A hímnemű és a nőnemű főnevek esetében a hangsúlyviszonyok úgy alakulnak az egyesszámu posztpozíciós esetben, mint a főnevek eddig tárgyalt, ragozatlan alakjában, vagyis az egyesszámu alanyesetben. A hímnemű főnevek többesszámu alanyesetében szintén nincs változás, de a nőnemű főnevek a többesszámu alanyesetben -yān^u, illetve -eñ^u ragot kapnak, minek következtében egy szótaggal meghosszabbodnak. A töb-

besszámú posztpozíciós esetben mind a hímnemü, mind a nónemü főnevek -on ragot kapnak és ez után következik a megfelelő posztpozíció. A hangsúly az itt tárgyalt valamennyi esetben az eredeti helyén marad, csupán a többszámú posztpozíciós esetben siklik át gyakran az -on ragra, amelyen lökésszerű hangsúly van. Nézzük most a hímnemü, majd a nőnemü ragozott főnevek hangsúlyviszonyait egy-, két- és háromszótagu főnevek egyes- és többesszámában. A posztpozíciós esetekben mindig a men '-ba,-be', '-ban,-ben', 'között' posztpozíciót használjuk, amely a leghosszabb /hosszu zárt/ szótagból áll és így jobban érzékelhető a posztpozíció hangsúlytalansága.

2.5.1. Az alábbiakban egy-, két- és háromszótagu hímnemü főnevek egyes és többes posztpozíciós eseteinekhangsúlyviszonyait szemléltetjük szótaghosszúsági kombinációk szerint csoportosítva.

Hímnemü főnevek, egyszámú posztpozíciós eset:

ghər	'ház'	ghər men	'házban'
		↓ 2 4	
jī	'lélek'	jī men	'lélekben'
		↓ 3 4	
bāg	'kert'	bāg men	'kertben'
		↓ 4 4	

A fent felsorolt főnevek mind egyszótaguak voltak. A következőkben a két- és háromszótagu hímnemü fő-

neveket szótagkombinációk szerint csoportosítjuk.

pətəŋg	'sárkány'	↓ 1 2 4 pə-təŋg men	'sárkányban'
patā	'cim'	↓ 1 3 4 pə-te men	'cimben'
pətrə	'levél'	↓ 2 1 4 pət-rə men	'levélben'
kāryə	'munka'	↓ 4 1 4 kār-yə men	'munkában'
nāyək	'vezér'	↓ 3 2 4 nā-yək men	'vezérben'
mādhyaṃ	'eszköz'	↓ 4 2 4 mādh-yəṃ men	'eszközben'
ādmi	'ember'	↓ 4 3 4 ād-mi men	'emberben'
pəti	'férj'	↓ 1 1 4 pə-ti men	'férjben'
bəndhən	'kötélék'	↓ 2 2 4 bən-dhən men	'kötélékben'
rājā	'király'	↓ 3 3 4 rājā men	'királyban'
kāmdār	'igazgató'	↓ 4 4 4 kām-dār men	'igazgatóban';
səmacār	'ujság'	↓ 1 3 4 4 sə-mā-cār men	'ujszágban';
kāryāləy	'hivatal'	↓ 4 3 4 kār-yā-ləy men	'hivatalban';
mənusya	'ember'	↓ 1 2 1 4 mə-nus-yə men	'emberben'
pədārthə	'áru'	↓ 1 4 1 4 pə-dār-thə men	'áruban';

dhənyəvād 'köszönet' dhən-yə²-vād¹ men⁴ 'köszönetben'
 prātəhkāl 'reggel' prā-təh³-kāl² men⁴ 'reggel';
 lākhpəti 'milliomos' lākh-pə⁴-ti¹ men⁴ 'milliomosban'
 āmantrən 'meghívás' ā-mən³-trən² men⁴ 'meghívásban'.

Himnemi főnevek, többesszámú posztpozíciós eset:

ghə¹-ron⁴ men⁴ 'házakban'
 ji¹-on⁴ men⁴ 'lelkekben'
 bā³-gon⁴ men⁴ 'kertekben'

A lökésszerű nyomaték még szembetűnőbbé válik azáltal, hogy az -on rag a fenti példák közül az elsőben és a harmadikban megváltoztatja a szótagbeosztást, minek következtében az alapszó eredetileg hosszabb szótagja megrövidül és így az -on ragon lévő nyomaték méginkább kihangsúlyozódik.

A kétszótagu főnevek többes posztpozíciós esete változatos képet mutat, de abban megegyezik az egy-szótagu főnevek többes posztpozíciós esetével, hogy az -on ragon itt is lökésszerű nyomaték van, amit az utána következő posztpozíció hangsúlytalansága méginkább kiemel.

pə¹-tən²-gon⁴ men⁴ 'sárkányokban'
 pə¹-ton⁴ men⁴ 'cimekben';

↓ 2 4 4 pət-ron men	'levelekben'
↓ 4 4 4 kār-yon men	'munkákban'
↓ 3 1 4 4 nā-yə-kon men	'vezérekben'
↓ 4 1 4 4 mādh-yə-mon men	'eszközökben'
↓ 4 1 4 4 ād-mi-yon men	'emberekben';

A fenti két csoportban a pətā 'cim' szóban a szóvégi ā, a pətrə 'levél' és a kāryə 'munka' szóban pedig a szóvégi ə a ragozás szabályai szerint a többes posztpozíciós eset -on ragja előtt kiesett. Ezért ezeknek a szavaknak többes posztpozíciós alakja egy szótaggal rövidebb, mint a többi felsorolt szóé.

↓ 1 1 4 4 pə-ti-yon men	'férjekben'
↓ 2 1 4 4 bən-dhə-non men	'kötelékekben'
↓ 3 3 4 4 rā-jā-on men	'királyokban'
↓ 4 3 4 4 kām-dā-ron men	'igazgatókban';

A következőkben a háromszótagu himnemű főnevek többes posztpozíciós esetét szemléltetjük a hangsúly szempontjából. Itt természetesen még több a kombinációs lehetőség a szótaghosszuság tekintetében, de amint látni fogjuk, az -on ragon itt is mindenütt lökészerű hangsúly van.

↓ 1 3 3 4 4 sə-mā-cā-ron men	'ujságokban'
------------------------------------	--------------

kār-yā-lə-yon men	'hivatalokban';
mə-nus-yon men	'emberekben'
pə-dār-thon men	'árukban';
dhən-yə-vā-don men	'köszönetekben'
prā-tāh-kā-lon men	'milliomosokban'
lākh-pə-ti-yon men	'milliomosokban'
ā-mān-trə-non men	'meghívásokban'.

A fenti szók közül a mānuya 'ember' és padarthə 'áru' szóban a szóvégi ə a ragozás szabályainak megfelelően a többes posztpozíciós eset -on ragja előtt kiesett. Ezért ezeknek a szavaknak többes posztpozíciós alakja egy szótaggal rövidebb, mint a többi felsorolt szóé.

Ha az összes felsorolt csoportot megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy mindazokban az esetekben, ahol az alapszó zárt szótagra végződik - pl. bāg, nā-yək, sə-mā-cār - , továbbá azokban az esetekben, ahol a ragozás szabályai szerint az alapszó végén lévő magánhangzó a többes posztpozíciós esetben kiesett - pl. pə-tā, pət-rə, mə-nus-yə - , az alapszó utolsó mássalhangzója átkerült az -on alkotta szótag elejére.

Ennek következtében a rag előtti szótag megrövidült, ami méginkább kiemeli a rag lökészerű nyomatékát.

2.5.2. Nézzük most az egy-, két- és háromszótagu nőnemű főnevek többes alanyesetének, valamint egyes-számu és többesszámu posztpozíciós esetének hangsúlyviszonyait.

Vegyük először a nőnemű főnevek többes alanyesetét. Itt a szabály az, hogy a hosszú ī-re és rövid i-re végződő nőnemű főnevek a többes alanyesetben -yāñ ragot kapnak, miközben a szóvégi hosszú ī megrövidül. Valamennyi egyéb végződésű nőnemű főnév -en ragot kap a többes alanyesetben.

Nőnemű főnevek alanyesete - hosszú ī-re és rövid i-re végződő főnevek /minthogy ebben a kategóriában egy-szótagu szó alig van, azért itt csak két- és háromszótagu főnevekkel foglalkozunk/:

pr̥ti	'példány'	pr̥-ti-yāñ	'példányok'
ḍgni	'tűz'	ḍg-ni-yāñ	'tűzek'
rīti	'szokás'	rī-ti-yāñ	'szokások'
mūrti	'alak'	mūr-ti-yāñ	'alakok'
pātñī	'feleség'	pāt-ni-yāñ	'feleségek'
lārki	'leány'	lār-ki-yāñ	'leányok'

petī	'öv'	pe-ti-yān	'övek'
ākṛti	'arc'	ā-kr-ti-yān	'arcok'
apṛtti	'szerencsét- lenség'	ā-pṛt-ti-yān	'szerencsétlenségek'
rājñīti	'politika'	rāj-nī-ti-yān	'politikák'
lṛāī	'háboru'	lṛ-rā-i-yān	'háboruk'
kulhārī	'balta'	kul-hā-ri-yān	'balták'
lekhānī	'toll'	le-khṛ-ni-yān	'tollak'

Egyéb végződésű nőnemű főnevek többes alanyesete:

lṛt	'fürt'	lṛ-ten	'fürtök'
bāt	'beszélge- tés'	bā-ten	'beszélgetések'
lṛhār	'hullám'	lṛ-hṛ-ren	'hullámok'
dukān	'üzlet'	du-kā-nen	'üzletek'
bṛsāt	'esős év- szak'	bṛ-sā-ten	'esős évszakok'
dīvār	'fal'	dī-vā-ren	'falak'
kṛthā	'mese'	kṛ-thā-en	'mesék'
jāntā	'nép'	jān-tā-en	'népek'
āsā	'remény'	ā-sā-en	'remények'

↓ āgyā	'parancs'	↓ āg-yā-ēn	'parancsok'
↓ vəstu	'dolog'	↓ vəs-tu-ēn	'dolgozók'
↓ kəhāvət	'közmondás'	↓ kə-hā-və-ten	'közmondások'
↓ pūstikā	'könyvecské'	↓ pūs-ti-kā-ēn	'könyvecskék'
↓ vātikā	'kert'	↓ vā-ti-kā-ēn	'kertek'
↓ gurutā	'súly'	↓ gū-ru-tā-ēn	'súlyok'
↓ kəthintā	'nehézség'	↓ kə-thin-tā-ēn	'nehézségek'
↓ kōmāltā	'gyengédség'	↓ kō-māl-tā-ēn	'gyengédségek'
↓ əvəsthā	'helyzet'	↓ ə-vəs-thā-ēn	'helyzetek'
↓ kəlpānā	'képzelet'	↓ kəl-pə-nā-ēn	'képzeletek'
↓ prārthānā	'kérelem'	↓ prār-thə-nā-ēn	'kérelmek'

Amint a fenti példákból kitűnik, a szótaghosszúság változása következtében a hangsúly a többes számban néha eltolódik eredeti helyéről, de a -yān és az -ēn rag sohasem válik hangsúlyossá.

Nőnemű főnevek egyesszámu és többesszámu posztpozíciós esetének hangsúlyviszonyai:

Az egyesszámban a posztpozíciós esetben lévő nőnemű főnevek hangalakja semmilyen változást nem mutat

az egyesszámú alanyeset hangalakjához viszonyítva, csupán a megfelelő posztpozíció járul házzájuk, amely hangsúlytalan. Így a hangsúly helye sem változik az egyesszámú alanyesetbe viszonyítva.

Pl.:

pr̄ati men	'példányban'
l̄ar̄ai men	'háboruban'
b̄at men	'beszélgetésben'
duk̄an men	'üzletben'
k̄alp̄an̄a men	'képzeletben', stb.

Tehát a hangsúly mindenütt ugyanazon a szótagon marad, mint amelyiken az egyesszámú alanyesetben volt.

A nőnemű főnevek többesszámú posztpozíciós esetét szintén -on raggal képezik ugyanugy, mint a himnemű főneveket. A hosszú ī-re és rövid i-re végződő nőnemű főnevek esetében a szóvégi magánhangzó és az -on rag közé -y kötőhangzó járul, a szóvégi hosszú ī pedig megrövidül ugyanugy, mint a többes alanyesetben. Az egyéb magánhangzóra vagy bármilyen mássalhangzóra végződő nőnemű főnevek esetében a többes posztpozíciós eset -on ragja a szó változatlan alakjához járul. A hangsúly a nőnemű főnevek többes posztpozíciós esetében is az -on, illetve -yon ragra helyeződik át, akárcsak a himnemű főnevek többesszámú posztpozíciós esetében.

Lássunk most egy néhány példát először is a hosszú ī-re és a rövid i-re végződő nőnemű főnevek, majd pedig az egyéb magánhangzókra, illetve mássalhangzóra végződő nőnemű főnevek többes posztpozíciós esetére:

↓ pr̄ti	'példány'	pr̄-ti-yon men	'példányokban'
↓ ākṛti	'arc'	ākṛ-ti-yon men	'arcokban'
↓ pētī	'öv'	pē-ti-yon men	'övekben'
↓ lēkhānī	'toll'	lē-khā-ni-yon men	'tollakban';
↓ bāt	'beszélgetés'	bā-ton men	'beszélgetésekben'
↓ dukān	'üzlet'	du-kā-non men	'üzletekben'
↓ vṛstu	'dolog'	vṛ-s-tu-on men	'dolgookban'
↓ kāthā	'mese'	kā-thā-on men	'mesékben'
↓ lōhār	'hullám'	lō-hā-ron men	'hullámokban'
↓ pustikā	'könyvecske'	pus-ti-kā-on men	'könyvecskékben'
↓ kālpanā	'képzelet'	kāl-pā-nā-on men	'képzeletekben'
↓ muṣībāt	'szerencsétlenség'	mu-sī-bā-ton men	'szerencsétlenségekben'.

A fenti példák közül azokban a szavakban, amelyek zárt szótagra végződnek, a szóvégi mássalhangzó átmegy az -on rag alkotta szótag elejére.

2.6. Igetövek és igealakok hangsúlyviszonyai

2.6.1. A hindi igék hangsúlyviszonyai - mint már említettük - bizonyos mértékben eltérnek a névszók hangsúlyviszonyaitól. Ezért fontosnak tartjuk ennek a kérdésnek részletesebb elemzését.^{44/} A problémára vonatkozó irodalom áttekintése azt mutatja, hogy az ige-
getövek hangsúlyosságának a tényére a szerzők általában rámutatnak ugyan, de részletesebben nem foglalkoznak a kérdéssel. Röviden bár, de külön foglalkozik az igék hangsúlyviszonyaival A.P. Barannyikov-
P. A. Barannyikov.^{45/} Rámutatnak, hogy a hindi igékben a hangsúly mindig az ige-
tövön van, s ha az ige-
tő két- vagy többszótagu, akkor a hangsúly az ige-
tő utolsó szótagjára esik. Nem foglalkoznak azonban részletesen az egyes igealakok, a különböző igenevek /melléknévi igenevek, határozói igenév/, különösen pedig az összetett igealakok, valamint az összetett ige-
tők hangsúlyviszonyaival. Ezenkívül Kāmtāprasād Guru,^{46/}
Dhirendra Varmā,^{47/} Āryendra Sharma /BGMH/,^{48/} továbbá Sz.G. Rugyin^{49/} és Z.M. Dümsic^{50/} szintén foglalkoztak a témával. Rugyin^{51/} és Varmā^{52/} például az egy-
szótagu és a továbbképzett többszótagu /ugynevezett műveltető/ ige-
tők párhuzamba állításával jellemzi az ige-
tő hangsúlyviszonyait, azonban részletesebb és rendszeres magyarázatot ők sem adnak.

2.6.2. A hindi igealakok hangsúlyviszonyainak részletes elemzése annál fontosabbnak látszik, mert a hindi igeragozás és részben az igeképzés analitikus jellege miatt igen gyakran egy igealak több szóelemből áll és így ezek hangsúlyviszonyainak tanulmányozása tulmegy a szorosabb értelemben vett szóhangsúly keretein. Ezenkívül gyakorlati szempontból is fontos az igék és igekomplexumok hangsúlyviszonyainak tisztázása. Ugyanis a hangsúly fonémajellege miatt a helyes hangsúlyozás elősegíti, míg a hibás hangsúlyozás zavarja az érthetőséget.

2.6.3. Az irodalomban vázolt általános szabály szerint tehát az igeövön állandó vagy kötött hangsúly van. Ez a két- és többszótagu igeövök esetében mindig az igeöv utolsó szótagján van. Az igeövet úgy kapjuk meg, hogy a főnévi igenév -nā végződését elhagyjuk.

Az említett általános szabály sok esetben érvényes, de nem minden esetben. Ezért vegyük sorra az egy-, két-, és háromszótagu igeövöket és nézzük meg, hogy hol érvényes az általános szabály és hol nem. A következőkben az egy-, két- és háromszótagu igeövök hangsúlyviszonyait az alábbi igékben vizsgáljuk.

Egyszótagu igetövek:

sunnā	'hallani'	-	igetö:	sun-
ānā	'jönni'	-	igetö:	ā-
dekhnā	'látni'	-	igetö:	dekh-

Kétszótagu igetö:

sunānā	'elmondani'	-	igetö:	sunā-
--------	-------------	---	--------	-------

Háromszótagu igetö:

pəhuncānā	'eljuttatni'	-	igetö:	pəhuncā-
-----------	--------------	---	--------	----------

A példákban az igetö után a következö igealakokat soroljuk fel, amelyekben a hindi igéknek valamennyi alaktanilag különbözö eleme előfordul: /1/ főnévi igenév; /2/ jelenidejü melléknévi igenév; /3/ multidejü melléknévi igenév; /4/ általános jelen; /5/ folyamatos jelen; /6/ befejezett mult; /7/ jövö idö; /8/ optativusz; /9/ közvetlen parancsoló mód; /10/ udvarias parancsoló mód; /11/ határozói igenév; /12/ főnévi igenév + vālā; /13/ kettös szerkezet.

Egyszótagu igetövek:

↓ sun-	-	/1/ ↓ sunnā;	/2/ ↓ suntā;	/3/ ↓ sunā;
		/4/ ↓ suntā hūn;	/5/ ↓ sun rəhā hūn;	
		/6/ ↓ sunā hē;	/7/ ↓ sunūngā;	/8/ ↓ sunūn;
		/9/ ↓ sunō;	10/ ↓ sunie;	/11/ ↓ sun kər;
		/12/ ↓ sunne vālā;	/13/ ↓ sun lenā.	

Amint látjuk, a rövid zárt szótagból álló egyszótagu igető nem minden esetben őrzi meg hangsúlyosságát. Az optativusz /8/, a közvetlen parancsoló mód /9/ és az udvarias parancsoló mód /10/ esetében a hangsúly áthelyeződik az igetőről az igealak utolsó szótagjára. Ez vonatkozik minden olyan igeire, amelynek töve egy rövid zárt szótagból áll.

Pl.: cāl[↓]nā 'menni'; gir[↓]nā 'esni'; likh[↓]nā 'írni'.

igető:	cāl [↓] -;	gir [↓] -;	likh [↓] -;
optativusz:	cāl [↓] ū ^u n;	gir [↓] ū ^u n;	likh [↓] ū ^u n;
közvetlen parancsoló mód:	cāl [↓] o;	gir [↓] o;	likh [↓] o;
udvarias parancsoló mód:	cāl [↓] ie;	gir [↓] ie;	likh [↓] ie.

Lássuk most a hosszú nyílt és hosszú zárt szótagból álló egyszótagu igetőveket, illetve az ilyen igék különböző szintetikus és analitikus igealakjainak hangsúlyviszonyait a már említett példák alapján.

- ↓
ā- - /1/ ānā; /2/ ātā; /3/ āyā;
- ↓
/4/ ātā hū^un; /5/ ā rāhā hū^un;
- ↓
/6/ āyā hē; /7/ āū^ugā; /8/ āū^un;
- ↓
/9/ āo; /10/ āie; /11/ ā kār;
- ↓
/12/ āne vālā; /13/ ā jānā.

↓
 dekh- - /1/ dekh[↓]nā; /2/ dekht[↓]ā; /3/ dekh[↓]ā;
 ↓
 /4/ dekht[↓]ā hūn[◡]; /5/ dekh[↓] rāhā hūn[◡];
 ↓
 /6/ dekh[↓]ā hē; /7/ dekhūn[↓]gā; /8/ dekhūn[↓];
 ↓
 /9/ dekho; /10/ dekhie; /11/ dekh[↓] kār;
 ↓
 /12/ dekhne vālā; /13/ dekh[↓] lenā.

A fenti hosszú nyílt és hosszú zárt szótagból álló egyszótagu igetövek tehát minden esetben megőrzik hangsúlyosságukat.

Amint már említettük, a két- és háromszótagu igetövek esetében a szabály szerint mindig az igető utolsó szótagján van a hangsúly. A következőkben látni fogjuk, hogy ez alól a szabály alól itt nincs kivétel.

Kétszótagu igető:

↓
 sunā- - /1/ sunān[↓]ā; /2/ sunāt[↓]ā; /3/ sunāy[↓]ā;
 ↓
 /4/ sunāt[↓]ā hūn[◡]; /5/ sunā[↓] rāhā hūn[◡];
 ↓
 /6/ sunāy[↓]ā hē; /7/ sunāun[↓]gā;
 ↓
 /8/ sunāun[↓]; /9/ sunāo[↓]; /10/ sunāie[↓];
 ↓
 /11/ sunā[↓] kār; /12/ sunāne vālā;
 ↓
 /13/ sunā[↓] denā.

Háromszótagu igető:

- pəhuñcā- - /1/ pəhuñcānā; /2/ pəhuñcātā;
/3/ pəhuñcāyā; /4/ pəhuñcātā hūñ;
/5/ pəhuñcā rəhā hūñ;
/6/ pəhuñcāyā hɛ; /7/ pəhuñcāungā;
/8/ pəhuñcāun; /9/ pəhuñcāo;
/10/ pəhuñcāie; /11/ pəhuñcā kər;
/12/ pəhuñcāne vālā;
/13/ pəhuñcā denā.

Ezek után már megállapíthatjuk, hogy valamennyi fent felsorolt igekategóriát figyelembe véve a hindi egyszerű igék szintetikus, egy elemből álló, és analitikus, több elemből álló alakjainak esetében a hangsúly többnyire az igetövön /az analitikus igealakokban a főige tövén/ van. A két és három szótagból álló igetövekben mindig az utolsó szótag a hangsúly hordozója. Kivétel azonban ez alól a szabály alól az egyszótagu igetöveknek az a csoportja, amely rövid zárt szótagból áll /sun-, cəl-, gir-, likh-, stb./. Itt ugyanis az olyan igealakokban, amelyek természetükénél fogva bizonyos emóciót tartalmaznak: optativusz, közvetlen parancsoló mód, udvarias parancsoló mód,

a hangsúly az igetőről az igealak utolsó /második, illetve harmadik/ szótagjára helyeződik át, pl. sunūn, sunó, sunie. Megjegyezzük még, hogy a két- és háromszótagu igetövek /sunā-, paḥuncā- stb./ utolsó szótagja ugyyszólván minden esetben hosszú nyílt szótag /-ā-/, tehát az igető leghosszabb szótagja és így itt a hangsúlyosság rendszerint megfelel a hindi hangsúly általános szabályainak is, legalábbis az igetövön belül.

Fontos megállapítás az is, hogy az analitikus, vagyis több elemből álló igealakokban /pl. suntā hūn, sun rāhā hūn; sunātā hūn, sunā rāhā hūn, stb./, amelyek a gyakorlati beszédben az igealakok többségét alkotják, a hangsúly mindig az ige, a főige tövéen van. Különösen fontos ez az igéknek úgynevezett kettős szerkezetében, amely többé-kevésbé a magyar igekötős szerkezetnek felel meg a hindiben. Itt egy igefogalmat két igével fejeznek ki, vagyis a főige tövével, amely az ige jelentésének hordozója, és egy kiegészítő igével, amely egyrészt az igeragozás feltételeit biztosítja, másrészt pedig a cselekvés befejezettségét, határozottságát, esetleg irányát és egyéb körülményeit is kifejezi.

Pl.:

↓ sunnā	'hallani'	-	↓ sun lenā	'meghallani'
↓ sunānā	'mondani' /tör- ténetet/	-	↓ sunā denā	'elmondani'
↓ rəkhnā	'rakni'	-	↓ rəkh denā	'lerakni'
↓ girnā	'esni'	-	↓ gir jānā	'leesni'

Ilyenkor nem csak két, hanem három elemből álló igealakok is létrejöhetnek.

Pl.:

↓ sun letā hū ^u	'meghallom'
↓ sunā detā hε	'elmondja'
↓ rəkh dete hε ⁿ	'lerakják'
↓ gir gəyā thā	'leesett'

Amint látjuk tehát, a hangsúly itt mindig a főige tövében van. A kettős szerkezetben előforduló igealakok olyan hangsúlyozási egységek, amelyekben az egyes elemek összetartozását a hangsúly /főhangsúly/ jelzi.

2.6.4. A hindi az igefogalmak jelentős részét, az urdu, a perzsa-tadzsik és a török nyelvhez hasonlóan, és valószínűleg ezeknek a nyelveknek közvetlen, vagy közvetett hatására, nem szintetikus, hanem ana-

litikus módon, vagyis összetétellel fejezi ki. Az ilyen összetett igék első, fő eleme, amely az ige jelentésének a hordozója, valamely főnév vagy melléknév. A második elem valamilyen ige, amely az igeragozás feltételeit biztosítja, pl. kərnā 'csinálni', honā 'lenni' stb. Ezekben az igékben még fokozottabb mértékben érvényesül a hindi igeragozás analitikus jellege. Itt tehát még fontosabb, hogy az összetett igék több, különböző elemből álló igealakjai valamilyen módon egyetlen egységbe kapcsolódjanak össze. Ezt itt is a hangsúly biztosítja, amely mindig a jelentés hordozóján, a főnéven, illetve melléknéven van. Az összetett igékben tehát a főnév, illetve a melléknév a hangsúlyosság szempontjából az igető szerepét tölti be. Nézzük meg pl. a következő összetett igék hangsúlyviszonyait:

↓
bāt kərnā 'beszélgetni' /beszélgetést csinálni/

↓
'surū kərnā 'kezdeni' /kezdetet csinálni/

↓
kōsī' kərnā 'megpróbálni' /próbát csinálni/

↓
səfāī kərnā 'takarítani' /takarítást csinálni/

↓
lōjjit honā 'szégyelni' /szégyelősnek lenni/

A következőkben olyan példákat sorolunk fel, amelyekben az összetett igealakok egymagukban egy-egy csonka mondatot képviselnek.

- bāt kər rəhā hūn beszélgetek /most/
- surū kərtā hē kezd /általában, nem csak most/
- kōsīs kər rūngā megpróbálok /majd/
- səfāī kər dēngē kitakarítjuk majd /kettős szerkezet/
- ləjjit ho rəhe the szegyenkeztek /egy bizonyos időben/
- səmāpt ho gəyā thā befejeződött

A fenti példákból is jól látható az összetett igék fokozott analitikus jellege. Itt ugyanis már négy elemből álló igealakok is előfordulnak. A hangsúly mindig az összetett ige első elemére, a főnévre vagy melléknévre esik. Ez a hangsúly a főnévnek vagy melléknévnek azon a szótagján van, amely a névszók hangsúlyszabályai szerint is hangsúlyos volna, pl.:

bāt, surū, kōsīs, ləjjit, səfāī. Az összetett igék ragozása folyamán létrejött három- és négytagu igealakokat a hangsúly nagyobb hangsúlyozási egységekbe foglalja, ugyanugy mint az egyszerű igék több elemből álló igealakjait.

3. A MONDATHANGSULY - A KIEMELT SZÓ HELYE A MONDATBAN

3.1. A mondathangsúly, mint a hangsúly megjelenési formája

Az előzőkben azt igyekeztünk megállapítani, hogy a kiemelt szónak melyik szótagjára eshetik a mondathangsúly. Megállapítottuk, hogy a szóhangsúly a hindiben csupán mint a mondathangsúly fonetikai alapja érvényesül és külön, elszigetelten nem létezik. A gyakorlatban a hangsúly megjelenési formája a mondathangsúly. Most azt kutatjuk, hogy a kiemelt szó, a mondathangsúly hordozója, melyik szó lehet a mondatban, és hogy mik azok a kritériumok, amelyeknek alapján ez meghatározható a hindiben. Mielőtt azonban erre rátérnénk, tekintsük át röviden a mondathangsúlyra vonatkozó általános érvényű megfigyeléseket a szakirodalomban.

3.2. A mondathangsúlyra vonatkozó általános érvényű megfigyelések a szakirodalomban

A mondathangsulynak fontos szerepe van a nyelvekben, így a hindiben is. Ennek ellenére az eddig említett szerzők közül a legtöbben egyáltalán nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Csupán Sz.G. Rugyin^{53/} emlékezik meg a mondathangsulyról, amikor kijelenti,

hogy a mondathangsúly egyszótagu szóra is eshetik. Ezért a következőkben főleg saját megfigyeléseimre támaszkodva és egyéb nyelvekkel történő összehasonlítás alapján foglalkozom ezzel a kérdéssel.

Az irodalom áttekintése értékes támaszpontokat nyújt a mondathangsúly jellemzéséhez a hindi nyelvre vonatkozóan is. A német,^{54/} az angol^{55/} és főleg a magyar^{56/} nyelv hangsúlyviszonyaira vonatkozó munkákban található megfigyelések hasznos összehasonlító anyagot szolgáltatnak a hindi hangsúlyviszonyok, főleg a hindi mondathangsúly tanulmányozásához. Kitűnik, hogy ezek a szerzők a hangsúlyviszonyokat többé-kevésbé nyelvtani összefüggéseikben elemzik.^{57/} bár a jelentéstani és a pszichológiai szempontokat sem hagyják figyelmen kívül. Fejtegetéseikben a mondathangsullal kapcsolatban kitérnek az egyes szófajok és morfémák hangsúlyviszonyaira, valamint a szintaktikai sajátosságokra. Megfigyeléseim és összehasonlító tanulmányaim eredményeképpen arra a következtetésre jutottam, hogy a különböző nyelvek mondathangsúlyának alakulásában éppen a nyelvtani összefüggések azok a tényezők, amelyek sok párhuzamosságot mutatnak. Ezért a hindi mondathangsúly elemzésénél én is a nyelvtani összefüggéseket választottam kiindulási alapul. Természetesen nem törekszem teljességre, ami amúgy is

lehetetlen volna, hanem csak a hindi nyelv jellegzetes hangsúlytipusaival foglalkozom.

3.3. Szófajok és mondatrészek hangsúlyviszonyai

Vannak a hindi nyelvben olyan szófajok és mondatrészek, amelyek a mondatban elfoglalt helyüknél, illetve a mondatban betöltött fontosabb, vagy kevésbé fontos szerepüknél fogva hangsúlyosak vagy hangsúlytalanok.

3.3.1. A szófajok közül a hindi mondatokban általában hangsúlyos a mutató névmás, a kérdő névmás, a határozószó, valamint a tagadószó és a tiltószó, és végül az indulatszó. Ezek valamennyien eredeti jellegüknél fogva bizonyos körülményre, cselekvésre vagy tulajdonságra hívják fel a figyelmet.

Általában hangsúlytalan a hindi mondatokban a posztpozíció és a kötőszó mint puszta viszonyjelölő elemek.

Mint később látni fogjuk, a gyakorlatban a hangsúlytalan elemek is hangsúlyossá válhatnak éles ellentétpárok tagjaiként stb.

3.3.2. A mondatrészek hangsúlyviszonyait illetően általában azt tapasztaljuk, hogy a mondatrészek egyike sem tekinthető természeténél fogva hangsúlyosnak vagy hangsúlytalanoknak. A hangsúly szempontjából az a döntő, hogy a mondatrész milyen fontos szerepet

játszik a mondatban, illetve a szintaktikai összefüggésben.

Lássuk most a kiemelt szó helyét a különböző mondatfajtákban.

3.4. Kijelentő mondatok mondathangsulya

A következőkben először is a kijelentő mondatok különböző kategóriáiban vizsgáljuk a mondathangsúlyt.

3.4.1. Tőmondatok.

A mondathangsúly olyan szófajokon van, amelyek általában hangsúlyosak:

↓
Yəh bāt hε. Erről van szó.

↓
Jī hān. Igen.

↓
Jī nəhīn. Nem.

A fenti mondatokban a mondathangsúly hordozója mutató névmás, határozószó, illetve tagadószó.

A mondathangsúly az értelmileg fontos szóra esik:

↓
Thīk hε. Rendben van.

↓
Rām jāntā hε. Rām tudja.

↓
Lərkā so rəhā hε. A fiu /most/ alszik.

↓
Ghər ūncā hε. A ház magas.

A fenti példákban a mondathangsúly hordozója az állitmány névszói része /thīk, ūncā/, illetve az igető /so/.

3.4.2. Egyszerű bővített mondatok

Határozóval bővített egyszerű mondatok, a mondat-hangsúly a határozón van:

Məngal bāg meñ hē.

Mangal a kertben van.

Lərkiyāñ əcchī tərəh khel rəhī hēñ.

A leányok jól játszanak.

Melléknévi jelzővel és határozóval bővített egyszerű mondat, a mondathangsúly a határozón van:

Chotī lərkiyāñ əcchī tərəh khel rəhī hēñ.

A kis leányok jól játszanak.

Jelzős határozóval bővített egyszerű mondat, a mondathangsúly az alanyon van:

Prācīn səməy meñ ek rājā thā.

A régi időben volt egy király.

Tárggyal bővített egyszerű mondat, a mondathangsúly a tárgyon van:

Rājā ne ek bəndər ko naukər rəkhā.

A király egy majmot alkalmazott.

Mutató névmással, összetett ige főnévi igenevével és tagadószóval bővített egyszerű mondat, a mondat-hangsúly a tagadószón van:

Esē mūrkhə ko naukər rəkhnā ucit nāhīn hē. ↓

Ilyen ostobát alkalmazni nem ésszerű.

Kiemelő morfémaival bővített egyszerű mondat, a mondat-hangsúly mindig a kiemelő morfémat /hī, bhī, aur/ közvetlenül megelőző szón, a kiemelt szón van:

Vəh ek hī bāt hē. ↓

Az egyre megy.

Lərkā ek bhī nə suntā. ↓

A fiu rá sem hederit / a jó szóra /.

Ek aur bāt hē. ↓

Van még egy dolog.

3.4.3. Összetett mondatok

A különböző mellérendelő és alárendelő összetett mondatok tárgyalásakor szintén nem törekszünk teljességre, hanem az egyes mintamondatokat a hindi mondat-hangsúly szempontjából jellemző elemek és sajátosságok szerint csoportosítjuk. Itt csak kijelentő jellegű mondatokkal foglalkozunk.

a/ Mellérendelő összetett mondatok

A hindiben előfordulnak olyan mellérendelő mondatpárok, amelyeket kötőszó nem kapcsol össze, hanem az első mondat egy rövid megállapítás, amelyet az erre vonatkozó magyarázat követ. Jó példa erre a következő közmondás:

Dhóbī k̄ā kuttā, n̄ gh̄r k̄ā n̄ gh̄t k̄ā.

A mosóember kutyája, semmire sem használható.
/szószerint: ..., sem a folyóparté, sem a házé./

A fenti példában három mondathangsúly is van.

A következőkben olyan példákat sorolunk fel, amelyekben a mellérendelt mondatokat kötőszó kapcsolja össze. Leggyakoribb mellérendelő kötőszók a hindiben: aur 'és', lekin, p̄r̄ntu, p̄r 'de', 'azonban', to 'akkor', phir 'majd', ətəh 'tehát', n̄ ... n̄ 'sem... sem', yā 'vagy', phir bhī 'mégis', v̄rnā 'különben', ərthāt 'azaz', 'vagyis'.

Pl.:

Rām c̄lā ḡyā aur phir n̄h̄n̄ āyā.

Rām elment és többé nem jött.

Relgārī ruk ḡyī lekin yātrī n̄h̄n̄ utre.

A vonat megállt, de az utasok nem szálltak ki.

Ek kədəm āge, to do kədəm pīche.

Egy lépést előre, kettőt hátra.

Vəh ghər meñ gayā, phir ghər se bāhər āyā.

Ő bement a házba, majd kijött a házból.

Rəmes bəhut pēsā kəmātā hē, ətəh vəh nirdhən
nəhīñ hē.

Ramés sok pénzt keres, tehát nem szegény.

Kəmrā nə bəhut bārā hē, nə chotā.

A szoba sem nem nagyon nagy sem nem kicsi.

Kəl həm nəgər jāēnge, yā ghər pər thəhəreñge.

Holnap a városba megyünk, vagy otthon maradunk.

Admī bəhut nirbəl thā, phir bhī bojhā
uṭhā səkā.

Az ember nagyon gyenge volt, mégis fel tudta
emelni a terhet.

Dərvāze ko bənd kərnā cāhie, vərnā chotā
lərkā bāhər āegā.

Be kell csukni az ajtót, különben a kis fiu
kijön.

Vāh pātrə lāyā, arthāt vāh pātrə lāne ke lie
gayā thā.

Ő elhozta a levelet, azaz elment, hogy elhozza
a levelet.

A fent felsorolt mellérendelő összetett mondatok
két-két mellérendelt mellékmondatból állnak, amelyek-
nek mindegyikében egy-egy mondathangsúly van.

b/ Alárendelő összetett mondatok

Az alárendelő összetett mondatok sokaságából itt
csak egy néhányat említünk a mondathangsúly jellem-
zésére.

Az alárendelő összetett mondatok egyik gyakori
kategóriájában a mellékmondatot a jo 'aki', 'amely',
'ami' vonatkozó névmás valamelyik alakja vezeti be,
a főmondat pedig a vəh 'az' mutató névmás valamelyik
alakjával kezdődik.

Pl.:

Mitrə vāh hε jo vipətti meñ kām āe.

Az a barát, aki a nehéz helyzetben segít.

Jis kī lāthī us kī bhāns.

Akié a bot, azé a bivaly.

Jo bəhūt jānnā cāhtā hē , use bəhūt pərhnā
cāhie.

Aki sokat akar tudni, annak sokat kell
tanulni.

A ki 'hogy' kötőszóval kezdődő alárendelt mel-
lékmondathoz gyakran a yəh 'ez' mutató névmás valami-
lyen alakjával kezdődő főmondat tartozik.

Pl.:

Bāt yəh hē ki mən us ko nəhīn jāntā.

A dolog úgy áll, hogy én nem ismerem őt.

A yədi 'ha' kötőszóval kezdődő alárendelt mel-
lékmondathoz to 'akkor' utalószóval kezdődő főmondat
tartozik.

Pl.:

Yədi āj pānī nəbərəstā to hām sgr kərte.

Ha ma nem esne az eső, akkor sétálnánk.

A yədyəpi 'ámbár' kötőszóval kezdődő alárendelt
mellékmondathoz phir bhī 'mégis' kötőszóval kezdődő
főmondat tartozik.

Pl.:

Yədyəpi ādmī bəhūt kām kərtā thā, vəh phir bhī
gərīb thā.

Ámbár az ember sokat dolgozott, mégis szegény
volt.

A fenti példákból láthatjuk, hogy a mondathangsúly sohasem esett a vonatkozó névmásra, vagy az alárendelő kötőszóra. Viszont bizonyos esetekben a főmondatban lévő utalószó /vəh/, vagy kötőszó /phir bhī/ lehet a mondathangsúly hordozója.

3.5. Felkiáltó mondatok mondathangsulya

A felkiáltó mondat a hindiben is rendszerint erős érzelmi telítettségű és igen gyakran egészen rövid tőmondat. Egyik fontos sajátossága a szokásostól eltérő, erősebb nyomaték. A felkiáltó mondat gyakran indulatszóval kezdődik.

Pl.:

↓ ↓
əjī, Rām ā gəyā!

Ime, Rām megjött!

↓ ↓
əre, kām hō gəyā!

Hé, elkészült a munka!

↓ ↓
śābās, gārī cəl pərī!

Bravó, a kocsis elindult!

A fenti mondatokban az indulatszó és a cselekvést vagy történést kifejező igealak főigéje, illetve annak töve a mondathangsúly hordozója.

A felkiáltó mondatok a hangsúly szempontjából főleg az erősebb emóció tekintetében különböznek a kijelentő mondatoktól.

Pl.:

bol! - beszélj! /csak gyermekeknek és alant
os beosztottaknak mond-
ják; ezen kívül a költé-
szetben fordul elő./

bolo! - beszélj! /közvetlen felszólítás ba-
rátok között/

beszéljen! /alantasabb ranguakhoz/

bolēn! - beszéljen! /udvarias felszólítás/

bolie! - beszéljen! /legudvariasabb felszólítás/

A mondathangsúly nyomatékának erőssége a parancs
vagy kérés szigorúságától, illetve határozottságától
függ.

Pl.:

Halké svər meñ bol!

Gyenge hangon beszélj!

Ūnce svər meñ nā bolo!

Ne beszélj /beszéljen/ hangosan!

Āp hindī meñ bāt kəren!

↓
Kṛpā kārke dhīre-dhīre bolie!

Kérem, lassan beszéljen!

↓
Kṛpā kārke bolie!

Kérem, beszéljen!

Amint a fenti példákból látjuk, a mondatban mindig az a cselekvés, vagy annak módosító szava /amely lehet tiltószó is/ a leghangsúlyosabb, amelyre a parancs vagy kérelem irányul.

A felszólítás másik formája a közvetett parancs. tiltás vagy kérés. Itt a mondat bevezető része szintén felszólítás és ugyanolyan változatai lehetnek, mint a közvetlen parancsoknak. A bevezető rész szerkezete és hangsúlya elég egységes. Maga a közvetítendő parancs a mondat második része. Ez lehet tiltás is, amikor a tiltószó a mondathangsúly hordozója.

Pl.:

↓ ↓
Us se kār dhīje ki cup rāhe.

Mondja meg neki, hogy maradjon csendben.

↓ ↓
Sznikoñ ko āgyā do ki us ghər meñ nā jāēñ.

Parancsold meg a katonáknak, hogy ne menjenek abba a házba.

Ezeknek a mondatoknak a hangsúlyviszonyaira nagyjából ugyanazok a szabályok érvényesek, mint a közvetlen parancsot tartalmazó mondatokra.

A jövő időre vonatkozó parancsot vagy figyelmeztetést a hindi főnévi igenévvél fejezi ki. Az ilyen mondatokban a cselekvés módosítását szolgáló szón vagy kifejezésen van a mondathangsúly.

Pl.:

↓
Sāmāy p̄r ānā!

Időben jöjjön majd!

A következő felszólítás tulajdonképpen egy elhatározás kinyilvánítása.

↓
Hām ko jāne do!

Hadd menjünk!

Az ilyen mondatokban mindig az a főnévi igenév a mondathangsúly hordozója, amelyre az elhatározás irányul.

3.8. Kérdő mondatok mondathangsúlya

A hindiben a kérdő mondatok két főtipusát különböztetjük meg: az eldöntendő kérdést tartalmazó és a kiegészítendő kérdést tartalmazó mondatok típusát. Mindkét csoport jellegzetes a hangsúly és az intonáció szempontjából.

3.8.1. Az eldöntendő kérdés hangsúlyviszonyait a következőkben olyan mondatokban vizsgáljuk, amelyek lényegében ugyanazt az eldöntendő kérdést tartalmazzák bizonyos árnyalati különbségekkel. A mondatok egyszerűsége miatt a kérdés árnyalatait rendszerint jelző morféma fejezi ki.

Pl.:

Kyā yāh ādmī Māngəl hē?

Ez az ember Mangal?

Yāh ādmī Māngəl hē nā?

Ugye ez az ember Mangal?

Yāh ādmī Māngəl hē yā nāhīn?

Ez az ember Mangal, vagy nem?

Yāh ādmī Māngəl hē ki nāhīn?

Az első mondatban a kérdező teljesen a kérdezettre bizza a kérdés eldöntését. A kyā morféma, amelyet nem kell lefordítani, a mondat elején jelzi, hogy kérdő mondat következik. Egyébként a szórend egyezik a kijelentő mondat szórendjével.

A második mondatban a kérdező véleménye is kifejezésre jut. A kérdezettől igenlő választ vár, de a

kérdést maga nem dönti el. Itt a jellegzetes hindi kérdő szócska, a nā a mondat legvégén van. A mondat szórendje itt is megegyezik a kijelentő mondat szórendjével.

A harmadik mondatban a kérdező véleménye szintén kifejeződik, de a yā nahīn jelző morféma a mondat végén bizonytalanságot fejez ki.

A negyedik mondatban a kérdező már határozottan állást foglal és a kérdezettől véleménye megerősítését várja.

A jelző morfémaként használt szavakon mind a négy esetben hangsúly van. A mondat másik leghangsúlyosabb szava a kérdésesnek /vagy kétségtelennek/ látszó szó.

3.8.2. A kiegészítendő kérdést tartalmazó mondatokban mindig valamilyen kérdőszót /kérdő névmást, határozót/ is találunk, amely megmutatja, hogy mire vonatkozik a kérdés. A kérdés vonatkozhatik személyre, tárgyra, helyre, időre, mennyiségre vagy módra.

Pl.:

↓
Kaun boltā hē?

Ki beszél?

↓
Mangal kyā kartā hē?

Mangal mit csinál?

↓
Kitne bəje hēn?

Hány óra?

↓
Us ke kitne bəcce hēn?

Neki hány gyermeke van?

↓
Relgārī kəb āegī?

Mikor jön a vonat?

↓
Pustək kəhān hē?

Hol van a könyv?

↓
Vəh kēse boltā hē?

Ő hogy beszél?

A fenti mondatokban a mondathangsúly mindig a kérdő névmáson vagy a határozón van. Az első két mondatban kérdő névmást, a többiben pedig határozót találunk.

A hindi kérdő mondatoknak egy szerkezetileg különálló formája az olyan kiegészítendő kérdést tartalmazó mondat, amelynek első része valamilyen megállapítás, második része pedig olyan kiegészítendő kérdés, amely a mondat első részében levő megállapítás közelebbi meghatározására vonatkozik.

Pl.: Rām Dillī cālā gayā yāh āp ko kis ne bātāyā?

Rām Delhibe ment, ezt ki mondta önnek?

/Ki mondta önnek, hogy Rām Delhibe ment?/

A mondathangsúly szempontjából az első részre a kijelentő mondatok, a második részre pedig a kiegészítendő kérdést tartalmazó mondatok hangsúlyszabályai érvényesek.

3. 9. Értelem megkülönböztető mondathangsúly

3.9.1. Mint a nyelvekben általában, a hindiben is gyakran találkozunk az értelem megkülönböztető hangsulllyal. A hangsulynak ez a tulajdonsága a Bloomfield^{58/} által is említett fonémajellegével függ össze. Az értelem megkülönböztető hangsúly a hindiben a mondatban érvényesül, tehát mondathangsúly. Nem korlátozódik elkülönítve valamely szóra, hanem csak szintaktikai összefüggésben kiejtett szóban jelentkezik, amely éppen az értelemmegkülönböztetés folytán a mondathangsúly hordozójaként szerepel, a kiemelés eszköze.

A kiemelés kétféle lehet: 1/ vonatkozhatik egy bizonyos szótagra a kiemelt szóban, és 2/ vonatkozhatik valamely kiemelt szó egészére a mondatban. Az első esetben a hangsúly helye a kiemelt szón belül változik, vagyis más szótagra helyeződik át, mint

amelyiken eredetileg volt és ezáltal a szó értelme teljesen megváltozik vagy csak módosuk. A második esetben a hangsúly a kiemelés következtében arra a szóra esik, amelyet éppen ki akarunk emelni, de a hangsúly a kiemelt szónak ugyanazon a szótagján van, amelyen az általános hangsúlyozási szabályok szerint lennie kell. Ilyenkor is van bizonyos eltérés a hangsúly konvencionális helyét illetően, de ez nem a szón belül érvényesül, hanem úgy, hogy a mondatnak valamely olyan szavát emeljük ki, amelyet különben általában nem szoktunk kiemelni. Éppen ez a körülmény teszi lehetővé, hogy egy-egy szó kiemelésével a szó, illetve a mondat értelmét is módosíthassuk.

3.9.2. A szakirodalomban sokat foglalkoztak az értelem megkülönböztető hangsúly kérdésével. Itt a magyar szakirodalomból veszünk egy néhány tanulságos példát, amelyeknek alapján a hindiben is közelebb juthatunk a probléma kifejtéséhez. Laziczius Gyula^{59/} a magyar nyelv hangtanával foglalkozva a német, francia, angol és orosz nyelvből vett példákkal is megvilágítja a kérdést. Szerinte a szabad hangsúlyozású nyelvekben a szóhangsúlynak fontos szerepe lehet az értelemkifejezés szempontjából mind szótani, mind szintaktikai szempontból. Laziczius beszél az ellentéti hangsúlyról is, amelyet azonban nem az értelmi, hanem

az érzelmi hangsúly kategóriájába sorol és nyilvánvalóan szóhangsulynak tekint.^{60/} Mint később látni fogjuk, Laziczius megállapításai főleg az ugynevezett ellentéti hangsúly tekintetében érvényesek a hindi nyelvre is, de nem mint érzelemkifejező, hanem mint értelem megkülönböztető hangsúly és nem a szóhangsúly, hanem a mondathangsúly kategóriájában. Deme László^{61/} a magyar nyelvre vonatkozóan szintén foglalkozik az ellentéti hangsullyal, de csak nagyon röviden és ezt a jelenséget ő is a szóhangsúly kategóriájába utalja. Deme sokkal részletesebben foglalkozik az értelmi hangsullyal^{62/} és ezt már a mondathangsúly magyarázatának keretében teszi. Foglalkozik a szófaji minőséghez köthető hangsúlyozási kérdésekkel, valamint a mondatrészi minőséghez köthető hangsúlyozási kérdésekkel is. Megállapítja, hogy bár az értelmi hangsúlyosság kérdése nem köthető egyértelműen ahhoz, hogy az adott szó milyen szófajhoz tartozik, vagy milyen mondatrész, mégis vannak olyan szófajok és mondatrészek, amelyek általában hangsúlyosak, illetve általában hangsúlytalanok. Amint arra a 3. fejezetben rámutattunk, ez a hindi nyelvben is így van és éppen ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy a hindi nyelvben olyan fontos szerepe van az értelem megkülönböztető hangsulynak.

Fentebb olyan szerzők véleményét ismertettük, akik nem a hindi nyelvvel foglalkoztak. Lássuk most indiai és külföldi szerzők véleményét a hindi értelem megkülönböztető hangsulyról. A szerzők tulnyomó többsége tulajdonképpen az egyes idealakok hangsúlyviszonyaival kapcsolatban tárgyalja ezt a kérdést, igen röviden és a szóhangsúly keretében. Kāntāprasād Guru^{63/} szerint, ha valamely szónak a hindiben két különböző jelentése van, a hangsúly helyének változtatásával jelzik a jelentésbeli különbséget. Guru két példát említ. A bārhā jelentése 'magnövekedett' és 'növelj'. /Az első esetben a bārhā a bārhānā 'nőni' ige himnemű multidejű melléknévi igeneve, a második esetben pedig a bārhānā 'növelni' ige parancsoló módja, amely az igetővel egyezik./ Az első esetben a hangsúly az első szótagon, a második esetben pedig a második szótagon van. Kāntāprasād Guru második példája a kī szó. Itt a birtokosjelző posztpozíció nőnemű alakja a hangalak tekintetében egybeesik a kārnā 'csinálni' ige egyszerű mult idejének nőnemű alakjával. Ezért megkülönböztetés képpen az utóbbi értelemben a kī hangsúlyos. Dhirendra Varmā^{64/} még rövidebben foglalkozik a kérdéssel. Mindössze a Kāntāprasād Guru által a második helyen említett példát idézi /kī mint posztpozíció és mint egyszerű mult idő/, és ugyanazt a ma-

gyarázatot füzi hozzá, mint Guru. Sz. G. Rugin^{65/} szintén hasonló szellemben foglalkozik a kérdéssel, mint az előbbi két szerző, csak valamivel részletesebben. Példaképpen olyan szópárokat sorol fel, amelyekben az első szó egy egyszerű ige himnemü multidejü melléknévi igeneve, míg a második szó az ugyanazon igéből képzett ugynevezett műveltető ige ige-töve. A szópárok két szava hangalak tekintetében megegyezik. Az általa példaként említett igepárok főnévi igenevei a következők:

- ugnā 'növekedni' - ugānā 'növelni'
 sɔmjhnā 'érteni' - sɔmjhāna 'megértetni',
 'megmagyarázni'
 thəharnā 'tartozkodni' - thəhrānā 'elhelyezni'

Ezekből az igékből a következő igepárokat alakítja ki:

Himnemü
 multidejü
melléknévi igenév

igető

↓
 ugā

-

↓
 ugā

↓
 sɔmjhā

-

↓
 sɔmjhā

↓
 thəhra

-

↓
 thəhra

Amint látjuk tehát, a fenti igepárok két-két eleme a hangalak tekintetében azonos és értelmüket tényleg

csupán a hangsúly helyének változása különbözteti meg. Rugyin ebből azt a következtetést vonja le, hogy a hindiben értelem megkülönböztető /fonológiai/ hangsúly van.^{66/} Ezen megállapításának alátámasztására Rugyin teljes egészében idézi Kāmtāprasād Guru ide vonatkozó kijelentését /Kāmtāprasād Guru: Hindī vyākaran /orosz fordítás/. Moszkva 1957. § 58 66. o./. Amint látjuk, az eddig felsorolt szerzők nagyon keveset foglalkoznak az értelem megkülönböztető hangsúly problémájával a hindiben, az értelem megkülönböztető mondathangsulyt pedig teljesen figyelmen kívül hagyják.

R.R. Sisson^{67/} viszont az ugynevezett "Southern British English" és a hindi nyelv hangsúlyviszonyainak összehasonlítása során már lényegesen többet foglalkozik a hindi nyelv hangsúlyviszonyaival. Sisson^{68/} megállapításait elsősorban R.C. Mehrotra^{69/} "Stress in Hindi" című cikkéből veszi, amely szerinte egyedül foglalkozik kimerítőbben a kérdéssel. Mehrotra valóban behatóbban foglalkozik a hindi hangsúly, mégpedig elsősorban a hindi értelem megkülönböztető hangsúly különböző megjelenési formáival, mint bármelyik általunk tárgyalt szerző. Hogy Mehrotra elsősorban mondathangsulyról beszél, azt a következő idézet is bizonyítja^{70/} /a magyarázatok egyöntetősége

végezt példait az általunk követett átírási és jelzési rendszer szerint közöljük/:

"In most of the cases, what does a stress in Hindi is that an ordinary meaning is converted into some special meaning of the same lexical unit by the use of it, e.g. /hū̄n/ 'am' vs. /hū̄n/ 'yes, yes, I am'." Mehrotra érdeme, hogy sok oldalról közelíti meg a kérdést. Sok példát közöl, amelyekben az értelem megkülönböztető hangsúly okozta értelemváltozást az angolban gyakran magyarázó résszel egészíti ki, pl.:

"/mē̄n + nahīn + thā/ '(anybody else might be there but) I was definitely not' versus /mē̄n + nahī̄n + thā/ 'I was not (there)'."

Bár Mehrotra cikke nagy előrehaladást jelent a hindi hangsúly, főleg a hindi értelem megkülönböztető hangsúly jellegének megközelítésében, határozottan hiányt érezzük nála annak, hogy nem próbálta megállapításait valamilyen rendszerbe foglalni, nem foglalkozott pl. az általában hangsúlyos, illetve hangsúlytalan szófajok és mondatrészek kérdésével és nem határozta meg, hogy mikor beszél mondathangsulyról és mikor szóhangsulyról.

3.9.3. A következőkben először is azoknak az ige-pároknak a hangsúlyviszonyaival foglalkozunk, amelyeknek első eleme valamely egyszerű ige, második eleme pedig ennek az igének műveltető alakja. Láttuk, hogy

a régebben megjelent munkák többnyire ezt a kategóriát említik, mint az értelem megkülönböztető hangsúly egyik megjelenési formáját,^{71/} s még Mehrotra^{72/} is említ ilyen példákat, amelyeket ő az előre megmondható /predictable/ hangsúly kategóriájába sorol. Szerintünk ez a hangsúly nem olyan természetű, mint az értelem megkülönböztető hangsúly többi formája. Ugyanis, amint a 2.6. részben már kifejtettük, a hindi igék esetében a hangsúly kötött, vagyis mindig az ige-tövön, az egynél több szótagból álló ige-tövek esetében pedig az ige-tő utolsó szótagján van. A példaképpen felhozott igealak itt rendszerint valamely egyszerű ige multidejű melléknévi igeneve, illetve az ebből képzett műveltető ige töve, amelynek a hangalakja azonos ugyan, de éppen az igéknek már említett általános hangsúlyszabályai szerint a hangsúly az ige-tő utolsó szótagján van. Csakhogy az első esetben az igealak nem az ige-tő, hanem az ige-tő + ā, míg a második esetben ugyanez a hangalak megegyezik a továbbképzett ige-tővel.

Pl.:

↓ ugnā 'növekedni' - ugnā̄ 'növelni'

Ennek megfelelően:

↓ ugnā multidejű ige-tőve: ugnā̄ ige-tőve:

melléknévi ige-

neve:

↓ ugā

- ugā̄

hasonlóképpen:

↓
səməjhnā 'érteni' - səmjhānā 'megértetni',
'magyarázni'
↓ ↓
səmjhā - səmjhā

Mivel tehát itt a hangsúly tulajdonképpen nem helyeződik át, hanem két különböző ige különböző igealakjai a hangalak tekintetében egybeesnek, az ilyen eseteket nem soroljuk az értelem megkülönböztető hangsúly kategóriájába.

3.9.4. Lássuk most az értelem megkülönböztető mondathangsulynak azt a formáját, amikor a kiemelés a kiemelt szó valamelyik szótagjára vonatkozik, mégpedig olyan szótagjára, amely egyébként nem volna hangsúlyos. Ilyen szóelemek, morfémák a hindiben:

1/ a nőnemű főnevek többes számának -eṅ és -yāṅ ragja;

2/ a posztpozíciók, ahol az agglutinációs folyamat hatására a főneveket egybe ejtik a hozzájuk tartozó posztpozíciókkal, sőt az utóbbi időben már gyakran egybe is írják;

3/ a különböző igeképzők:

-nā a főnévi igenév képzője;

-tā a jelen idejű melléknévi

igenév képzője; -ā a multidejű

melléknévi igenév képzője,

amelyek eredetileg hangsúly-

talánok.

A fenti morfémák értelem megkülönböztető hangsúlyos-
sága az ellentéti hangsúly esetében fordul elő. Ez
gyakorlatilag a hindiben mindig a szó vagy a kifeje-
zés legvégén van és mindig szintaktikai összefüggés-
ben érvényesül.

Pl.:

1/ a hangsúly a nőnemű főnév -eñ,
illetve -yāñ ragjára helyeződik
át:

Mēñ ne nāhīñ kāhā mez, mēñ ne kāhā
mezeñ.

Nem azt mondtam, hogy asztal, hanem azt mondtam,
hogy asztalok.

Us ne nāhīñ likhā kursī us ne likhā
kursiyāñ.

Nem azt írta, hogy szék, hanem azt írta, hogy
székek.

2/ a hangsúly a posztpozíción van:

Kyā lifāfā pustāk [↓]men hē, yā
pustāk [↓]pār hē?

A boriték a könyvben van, vagy a
könyvön van?

3/ a hangsúly az igetőről a képzőre
helyeződik át:

Kyā āp ne sɔmjhā cəlnā [↓]yā cəltā [↓]?

Őn úgy értette, hogy menni vagy menő?

Həm ne nəhīn sunā jāe [↓], həm ne sunā
jāo [↓].

Nem azt hallottuk, hogy menjen, hanem azt,
hogy menj.

Amint játjuk, a fenti mondatok mindegyike össze-
tett mondat, két részből áll. Ennek megfelelően az i-
lyen mondatokban két mondathangsúly van, a két össze-
hasonlitott vagy ellentétbe állított szóelemen.

3.9.5. A következőkben az értelem megkülönbözte-
tő mondathangsulynak azokkal az eseteivel foglalko-
zunk, amelyekben a kiemelés valamely szó egészére

vonatkozik. Amint már említettük, ebben az esetben a hangsúly a kiemelés következtében arra a szóra esik, amelyet ki akarunk emelni. Ilyenkor a hangsúly a kiemelt szónak azon a szótagján van, amelyen az általános hangsúlyozási szabályok szerint lennie kell. Itt a mondatnak rendszerint valamely olyan szavát emeljük ki, amely egyébként általában nem hangsúlyos, de gyakorlatilag lehet a mondat bármelyik szava.

Az értelem megkülönböztető hangsulynak ebbe a kategóriájába tartozó különböző lehetőségeket olyan mondatmintákban vizsgáljuk, amelyek szerintünk a legalkalmasabbak erre a célra. Ezek a mondatminták a következők: a kijelentő mondatok kategóriájában tőmondatok, egyszerű bővített mondatok; felszólító mondatok; kérdő mondatok, és pedig eldöntendő kérdést tartalmazó kérdő mondatok és kiegészítendő kérdést tartalmazó kérdő mondatok. A felsorolt mintamondatokat úgy csoportosítjuk, hogy először mindig egy olyan típusmondatot közlünk, amelyben a mondat hangsúly az általában szokásos helyen, szófajon, mondatrészen van. Majd ezt a mondatot a különböző szavak kiemelésével variáljuk a lehetőségek szerint.

Kijelentő mondat

Tőmondatok:

↓
Rām jāntā hē.

Rām tudja.

↓
Rām jāntā hē.

Rām tudja /nem más/.

Ghər ūncā hē.

A ház magas.

Ghər ūncā hē.

A ház magas /és nem valami más objektum/.

Egyszerű bővített mondatok:

Lərkiyān əcchī tərəh khel
rəhī hən.

/Határozóval bővített
egyszerű mondat, a
mondathangsúly a ha-
tározón van./

A leányok jól játszanak.

Lərkiyān əcchī tərəh khel
rəhī hən.

A leányok játszanak jól.

Chotī lərkiyān əcchī tərəh
khel rəhī hən.

/Melléknévi jelzővel
és határozóval bővi-
tett egyszerű mondat./

A kis leányok jól játszanak.

Chotī lərkiyān əcchī tərəh
khel rəhī hən.

A kis leányok játszanak jól.

Prācīn səməy meñ ek rājā thā.

/Jelzős határozóval
bővített egyszerű
mondat./

A régi időben volt egy király.

Prācīn səməy meñ ek rājā thā.

A régi időben /nem most/ volt
egy király.

Rājā ne ek bāṇḍar ko naukār /Tárggyal bővitett
rākhā. egyszerű mondat./

A király egy majmot alkal-
mazott.

↓
Rājā ne ek bāṇḍar ko naukār
rākhā.

A király alkalmazott egy
majmot.

↓
Rājā ne ek bāṇḍar ko naukār
rākhā.

/Igen/ a király /valóban/ al-
kalmazott egy majmot.

Felszólító mondatok

↓
Ap hindī meṅ bāt karen! /Felszólítás vala-
Beszéljen hindiül! milyen cselekvésre./

↓
Ap hindī meṅ bāt karen!
Ön beszéljen hindiül.

↓
Unce svār meṅ nā bolo! /Valamely cselekvés
Ne beszéljen hangosan! tiltása./

↓
Unce svār meṅ nā bolo!
Hangosan ne beszéljen!

Həm ko jāne do!

/Elhatározás/

Menjünk!

↓
Həm ko jāne do!

Mi menjünk!

Kérdő mondatok

Eldöntendő kérdés:

↓
Məngəl kisān hē?

Məngəl paraszt?

↓
Məngəl kisān hē?

Məngəl paraszt /és nem más/?

↓
Məngəl ke pās bahut pēsā hē?

Məngəlnek sok pénze van?

↓
Məngəl ke pās bahut pēsā hē?

Məngəlnek van sok pénze?

/Birtokos jelző hely-

határozóval és meny-

nyiséghatározóval bő-

vitett eldöntendő

kérdés./

Məngəl ke bəcce bāg meñ /Birtokos jelzővel
khelte heñ? és határozóval bővi-
Məngəl gyermekei a kertben tett eldöntendő kér-
játsszanak? dés./

↓
Məngəl ke bəcce bāg meñ
khelte heñ?
/Valóban/ Məngəl gyermekei
játsszanak a kertben?

Kiegészítendő kérdés:

↓
Məngəl kyā kartā he? /Eredetileg a mondat-
Mit csinál Məngəl? hangsúly mindig a
kérdőszón van./

↓
Məngəl kyā kartā he?
Məngəl mit csinál?

↓
Us ke kitne bəcce heñ?
Hány gyermeke van neki?

↓
Us ke kitne bəcce heñ?
Neki hány gyermeke van?

↓
Relgārī kəb āegī?
Mikor jön a vonat?

↓
Relgārī kəb āegī?
A vonat mikor jön?

↓
Āp kā kyā hāl hē?
Hogy van?

↓
Āp kā kyā hāl hē?
Őn hogy van?

3.9.6. Amint láttuk tehát, az értelem megkülön-
böztető mondathangsúly általában úgy érvényesül, hogy
a hangsúly a szokásostól eltérő helyen jelentkezik.
Az általában hangsúlyos szótagról vagy morfémáról az
általában hangsúlytalan szótagra vagy morfémára he-
lyeződik át, vagy pedig arról a szóról, amely álta-
lában a mondathangsúly hordozója, a mondatnak vala-
mely másik szavára kerül.

A hangsúly helyének ily módon történő áthelyező-
dése módosítja a szó vagy mondat eredeti értelmét, a
mondaton belül valamely szónak nagyobb fontosságot
ad, mint a többinek, valamely szókapcsolatot helyes-
bit, vagy magyaráz. Ennélfogva ennek a jelenségnek
fontos szerepe van a hindi nyelvben.

Amint a felsorolt példákból is látható, a hindi egyszerű mondatok szórendje kötött. Ennek következtében a hindiben az értelem megkülönböztető hangsúly szerepe sokkal fontosabb, mint pl. a magyar nyelvben, ahol a kiemelést gyakran a szórend megfelelő megváltoztatása is megkönnyíti.

III. AZ INTONÁCIÓ

4. ÁLTALÁNOS SZEMPONTOK

Az intonáció tulajdonképpen a beszédben egymást követő szótagok, illetve az ezekben lévő magánhangzók hangmagasságának ingadozása, vagyis az ebből adódó görbe. Az irodalomban általában megkülönböztetnek szóintonációt és mondatintonációt. A hindi beszédben azonban az intonációnak csak mint mondatintonációnak van fontos szerepe, az intonáció csak a mondaton belül, mint az összefüggő beszéd alkotóeleme érvényesül. Ezért itt mi is csak mondatintonációról beszélünk akkor is, ha a mondat történetesen egy szóból áll. Helyesnek tartjuk azt a számos kutató által megállapított tényt, hogy az egyes nyelvekben a hangsúly és az intonáció között szoros összefüggés van.^{73/} Ezért az intonációt csak a hangsúllyal összefüggésben tanulmányozhatjuk.

A különböző nyelvek intonációtörvényeinek áttekintése alapján mi is azt a felfogást képviseljük, amely szerint a szintaktikai tényezők szintén befolyásolják és bizonyos esetekben meghatározzák az intonációt.^{74/} Vizsgálataink szerint ez a megállapítás a hindi nyelvre is érvényes. Az intonációt közvetle-

nül meghatározó szintaktikai elemeket M. Bierwisch "szintaktikai intonációjelzőknek" /syntaktische Intonationsmarker - SIM/ nevezi.^{75/}

5. A HINDI INTONÁCIÓRA VONATKOZÓ IRODALOM ÁTTEKINTÉSE

A hindi intonáció kérdésével érdekes módon eddig majdnem kizárólag nem-indiai kutatók foglalkoztak. A problémára vonatkozó rövid megfigyelések és magyarázatok leginkább nyelvkönyvekben találhatóak, de nem minden nyelvkönyvben. Előbb ezek közül ismertetjük a legjellegzetesebbeket megjelenésük sorrendjében.

Elsőnek T.Grahame Bailey^{76/} "Teach Yourself Urdu" című nyelvkönyvét ismertetjük. A szerző bevezetésében röviden foglalkozik a hindi /urdu/ intonáció kérdésével is. Érdekes az a megfigyelése, hogy az intonációval és hangsullyal történő kiemelés a hanglejtés menetének irányváltoztatásával érvényesül a mondatban, mégpedig felfelé vagy lefelé. Ezt ő így fejezi ki: "The prominence of Urdu syllables in the sentence seems to be partly due to a slight increase of force coupled with a change in the direction of Intonation which may be up or down,..."

Bailey jellemzéséhez hasonló jelenséget figyelt meg Alexander V. Izacenko - Hans-Joachim Schädlich^{77/}

a német nyelv mondatintonációjában. Ők ezt a jelenséget a "hangmagasság törésének" /Tonbruch/ nevezik, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a "törés" mindig közvetlenül a mondat vagy mondatszakasz hangsulya előtt /präiktischer Tonbruch/, vagy az után /postiktischer Tonbruch/ jelentkezik.

V. Porizka^{78/} kiemeli az intonáció fontos szerepét a hindiben. Bárkifejezetten nem említi a mondatintonációt, alább közölt fejtegetése mégis a mondatintonációra vonatkozik:

"All the more attention is to be paid to the intonation. The range of intonation in Hindī is narrower than in English. In most words consisting of two and more syllables in a sentence the tone of voice usually rises gradually towards the end of the word, in the last word of the sentence the voice falls. In a question, the voice may rise even in the last word.

Correct intonation, which is a very important feature in Hindī, cannot be acquired without listening to a good speaker..."

Amint a fenti idézet is mutatja, Porizka^{78/} más szemszögből közelíti meg a hindi intonáció jellemzését, de részletekbe ő sem bocsátkozik. Amit mond, az helyes, de természetesen távolról sem elegendő ahhoz, hogy a hindi intonációról világos képet alkothassunk.

Z.M. Dümsic - O.G. Ul'ciferov - V.I. Gorjunov^{79/}

nyelvkönyve szintén röviden tárgyalja a hindi intonáció kérdését. Ereszkedő és emelkedő intonációt különböztet meg. Az ereszkedő intonációt lefelé hajló nyillal jelölik a szerzők abban a szóközben, ahol a hanglejtés ereszkedése, illetve emelkedése elkezdődik. Szerintük - egészen helyesen - az ereszkedő intonáció kijelentő és tagadó mondatokban, valamint olyan kérdő mondatokban /kiegészítendő kérdés/ fordul elő, amelyekben kérdőszó van. Az emelkedő intonáció viszont az eldöntendő kérdésben fordul elő. Az intonáció ereszkedése, illetve emelkedése a felsorolt esetek mindegyikében a mondat utolsó szavára esik. A szerzők az intonáció és a hangsúly közötti összefüggést nem említik. Ennyit röviden az egyes nyelvkönyvekben található magyarázatról, illetve jellemzésről.

A következőkben ismertetett szerzők már inkább tudományos alapon foglalkoznak a hindi intonáció kérdéseivel. Pl. Sz.G. Rugyin^{80/} és V.A. Csernüsev^{81/} kimerítőbb formában tárgyalja az intonáció problémáit a hindiben, illetve hindusztániban. Rugyin az intonációnak inkább fonetikai vonatkozásait analizálja, míg Csernüsev az intonáció szemantikai és szintaktikai vonatkozásait emeli ki. Rugyin érdeme, hogy hatá-

rozottan rámutat az intonáció fontos szerepére. Csernüsev munkája viszont annyiban jelent előrehaladást, hogy - mint már említettük - ráirányítja a figyelmet a hindi intonáció mondattani szerepére. Rámutat, hogy az egészen rövid, igenélküli mondatokban az intonáció az állítás alapvető és egyetlen eszköze. Megemlíti az intonáció mondatmegkülönböztető és mondatelválasztó szerepét^{82/} és az intonáció alaptípusait példákkal és a hanglejtés menetének jelölésével is illusztrálja. Nem elemzi azonban az intonációjelzők kérdését.

Amint láttuk tehát, a hindi intonációval foglalkozó szerzők tulnyomó többsége csak röviden tárgyalja ezt a kérdést. Inkább az intonáció fonetikai jellemzésére törekszenek, bár fontosságát többé-kevésbé mindegyikük hangsúlyozza. Egyedül Csernüsev foglalkozik a hindi intonáció szintaktikai vonatkozásaival, de a különböző intonációjelzőket - amelyeknek, amint látni fogjuk, szintén fontos szerepük van a hindi intonáció jellegének meghatározásában - ő sem említi.

6. AZ INTONÁCIÓ JELÖLÉSÉNEK FORMÁI

6.1. Az intonáció jelölése a különböző nyelvekben

A mondatintonáció különböző típusainak jelölése régóta foglalkoztatja a kutatókat. A mondatintonáció típusainak jellegzetes formáit különböző módszerekkel és eszközökkel igyekeztek szemléltetni. Ez a törekvés nagyjából két főirányban érvényesült. Az egyik irányzat a mondatintonáció teljes menetét próbálja lerögzíteni, míg a másik elsősorban jellemezni kívánja az egyes intonációtípusokat, a másodlagos fontosságú elemeket pedig egészben vagy részben figyelmen kívül hagyja.

Laziczius Gyula^{83/} rövid összefoglalást ad az intonáció jelöléséről a magyar, angol és német nyelvből vett példák alapján. Az egész mondatintonáció menetét úgy jelöli, hogy az egyes szótagokat pontok jelzik, mégpedig a szótagok hangmagasságának megfelelően az egyes pontok magasabban, illetve mélyebben helyezkednek el. Az egész mondat szögletes zárójelbe van téve, pl.: [. . .] . Az eldöntendő kérdés végén jelentkező lefelé vagy felfelé siklást lefelé vagy felfelé mutató nyíl érzékelteti.

Izacenko - Schädlich^{84/} a mondathangsúly előtti hangmagasságtörés /präiktischer Tonbruch/, illetve

a mondathangsúly utáni hangmagasságtörés /postiktischer Tonbruch/ jelölését tartja fontosnak az intonáció jellemzése szempontjából. Ennek megfelelően az intonáció menetét a hangmagasságtörés előtt és után vízszintes egyenes vonallal jelölik, a törést magát pedig függőleges vonallal, úgy hogy a törés előtti rész, a törés és a törés utáni rész vonalszakasza egyetlen összefüggő egészet alkot. Ha a törés menete ereszkedő, akkor a törés előtti vonalszakasz a szavak fölött húzódik, majd a törés után a szavak alatt folytatódik, és megfordítva, ha a törés emelkedő, akkor a törés előtti vonalszakasz a szavak alatt, a törés utáni vonalszakasz pedig a szavak fölött húzódik. Pl. | ———— | /ereszkedő hangmagasságtörés/,
| ———— | /emelkedő hangmagasságtörés/. A hangmagasságtörés előtti és utáni vízszintes vonal a mondat elejét, illetve végét jelzi. A hangsúly külön-külön nincs jelölve, az a német nyelv hangsúlyszabályaiból következik.

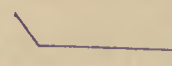

M. Bierwisch^{85/} szintén fontosnak tartja a mondathangsúly előtti, illetve utáni hangmagasságtörés - ereszkedés, illetve emelkedés - szerepét a német intonáció típusainak meghatározása szempontjából. Ő azonban már pontosabban jelöli a hangmagasság változásának menetét. Ezért az egyes szótagok hangmagasságát

l-től felfelé haladó számjegyekkel jelöli a szavak alatt. A mondathangsúlyt szintén számjegyekkel jelöli a szavak fölött, ezzel is kiemelve a hangsúly és az intonáció szoros összefüggését. Pl.:

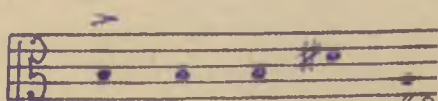
λ
"Was war das?"
1 3 1

λ
"Ein Flugzeug."
1 3 1

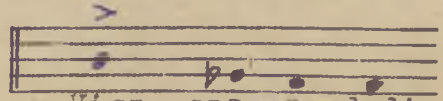
Deme L.^{86/} a magyar hanglejtést szakaszonként jelöli a hanglejtés menetét jellemző vonalakkal, amelyek az egyes szótagok határait és hangközeit nem tüntetik fel. A szakaszhangsúlyt a szövegben a hangsúlyos szótag vastagon szedett betűi mutatják.

Pl.: 1. 2. /eldöntendő kérdés hanglejtése/
1. 2. /kijelentő mondat hanglejtése/

Érdekes jelölési módot használ Fónagy Iván - Magdics Klára⁸⁷ a magyar beszéd dallamának, hanglejtésének rögzítésére. A zenei hangjelöléshez hasonlóan az egyes mintamondatokhoz kottát is közölnek, mintegy lekottázzák a mondat hanglejtésének menetét, a szakaszhangsúlyt pedig a hangsúlyos szótag fölött jelölik. Pl.:

E - sett az e - ső?

/Eldöntendő kérdés/

Víz - sza - a - dó!

/Felszólító mondat/

6.2. Az intonáció jelölése a hindiben

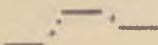
Amint már említettük, kevés olyan mű van, amely külön a hindi intonációval is foglalkozik. Sajátos körülmény, hogy maguk az indiaiak, akiknek véleménye a legirányadóbb volna, eddig igen keveset foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Így a hindi intonáció jelölési módjainak ismertetésében csupán külföldi szerzőket említhetünk.

T. Grahame Bailey^{88/} kétféleképpen is szemlélteti az intonációt, és pedig az egyes szótagok feljebb, illetve lejjebb irásával az illető szótagok hangmagasságának megfelelően, és a szótagok hangmagasságának két vonalközben, kottaszerűen történő regisztrálásával.

Sz.G. Rugyin^{89/} szintén három vonal által alkotott két vonalközt használ a hindi /hindusztáni/ intonáció jelölésére és a mondatszakaszokat függőleges vonallal választja el. A szótagokat vízszintes vonalakkal jelöli és a hangsúlyt is feltünteti.

V.A. Csernüsev^{90/} jelölése annyiban hasonlít Rugyinéhoz, hogy a szótagokat ő is vízszintes vonalakkal jelöli, de vonalközöket nem használ és a hangsúly helyét sem tünteti fel. A szótagok közötti hangmagasság-különbségeket a magassági fokok számának

megfelelő pontokkal ábrázolja.

Pl.

Mint már említettük, Z.M. Dümsic - O.G. Ul'ciferov - V.I. Gorjunov^{91/} az intonációnak csupán legjellegzetesebb szakaszát, a hangmagasság törését jelöli, mégpedig az ereszkedő intonációt lefelé hajló nyillal / ↘/, az emelkedő intonációt pedig felfelé görbülő nyillal / ↗/. Ezeket a jeleket az után a szó után teszi, amely után ez a hangmagasságváltozás bekövetkezik.

7. A HINDI INTONÁCIÓ MENETÉNEK JELLEMZÉSE MONDATFAJTÁK SZERINT

Megfigyeléseim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a hindi intonáció, mint mondatintonációt a szintaktikai összefüggésekben legcélszerűbb vizsgálni, mert így lehet ezt a jelenséget megfelelő rendszerbe foglalni. Ezért a hindi mondatintonációt én is a szintaktikai alapformák, az egyszerű mondatfajták keretében vizsgálom. Fontos tudnunk, hogy a hindi egyszerű mondatok szórendje kötött. Legelől van az alany esetleges bővítményeivel. Ezt követi a tárgy esetleges bővítményeivel, majd a legvégén az állítmány következik, amely általában több elemből áll. A tagadószó, a tiltószó és a kérdőszó mindig az

előtt a szó előtt áll, amelyre vonatkozik.

A határozót legtöbbször az ige előtt találjuk.

Pl.:

/1/ Rām pustək pərhtā hε. /kijelentő mondat/
Rām könyvet olvas.

/2/ Rām pustək nāhiñ pərhtā hε. tagadó mondat/
Rām könyvet nem olvas.

/3/ Āp pustək mət pərhie! /tiltó mondat/
Ön könyvet ne olvassa!

/4/ Āp pustək mujhe dījie! /felszólító mondat/
Ön könyvet nekem adja!

/5/ Rām ne pustək mez pər kyon rəkhī? /kiegészítendő
Rām könyvet asztalra miért tette? kérdés/

/6/ Rām pustək pərhtā hε? /eldöntendő kérdés/
Rām könyvet olvas?

A fenti mondatok mindegyikében azonos szórendet találunk. Ezért a hindiben az intonációnak fontosabb jelentésmegkülönböztető szerepe van, mint azokban a nyelvekben, amelyekben a szórend nem kötött. A hindinek ez a kötött szórendje teszi lehetővé, hogy az

egyed mondatok intonációjának meghatározásánál csak annak a mondatszakasznak a hanglejtés-menetét vegyük figyelembe, amely a kiemelt szótól a mondat végéig terjed. Ezt a mondatszakaszt az intonáció magjának nevezzük. Így pl. ha az /1/ mondatban a kiemelt szó pustək 'könyv', akkor az intonáció magja: (pustək pərhtā hε). A /2/ mondatban a kiemelt szó a nəhīn 'nem' tagadószó. Itt tehát az intonáció magja: (nəhīn pərhtā hε). Amint látni fogjuk, ez a mondat- szakasz mindazokat a fonetikai és szintaktikai-sze- mantikai elemeket tartalmazza, amelyeknek alapján az egész mondat típusát meghatározhatjuk.

Az intonáció magjában a mondathangsúlyt, a fő- hangsúlyt ↓ jellel jelölöm /minthogy a mondathang- súlyt a hangsúlyról szóló részben is így jelöltem/, az intonáció menetének jellemzésére pedig az egyes szótagok alatt a viszonylagos hangmagasságot 1, 2 és 3 számjeggyel jelzem, ahol 1 a legkisebb, 2 a kö- zepes és 3 a legnagyobb viszonylagos hangmagasságot jelenti.

Nézzük most, hogyan érvényesülnek a fenti meg- állapítások a különböző mondatfajtákban.

7.1. Kijelentő mondatok intonációja

A hindiben az egy szóból álló kijelentő mondat intonációja nagyjából a szó főhangsúlyához igazodik.

Pl.:

Samācār.
1 2 3

Ujság.

/Itt a mondat végén bizonyos felfelé siklás észlelhető./

Viszont:

↓
Kāryālay
3 2 1

Hivatal.

/Itt az ereszkedő intonáció már a szóhangsullyal is összhangban van./

A több szóból álló kijelentő mondatokban már mindenütt az ereszkedő intonációt találjuk. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez az ereszkedő jelleg főleg az intonáció magjára, vagyis az egyszerű mondatoknak arra a részére vonatkozik, amely a közlés lényegét tartalmazza és a mondathangsúlyt hordozó szóval kezdődik.

Pl.:

/7/ Yāh (pustāk hε). Ez könyv.
3 2 1

7.2. Tagadó mondat intonációja

Külön figyelmet érdemel a tagadást tartalmazó kijelentő mondatok intonációja. Az olyan egyszerű tagadó mondatokban, ahol a nəhīn 'nem' tagadószó a mondat végén van, az intonációmagja tulajdonképpen maga a nəhīn tagadószó.

Pl.:

/12/ Yəh thīk (nəhīn). Ez nem helyes. /Ez helyes
1 3 nem./

/13/ Mālūm (nəhīn). Nem tudom. /Tudott nem./
1 3

Ezekben a mondatokban a mondathangsúly a tagadószó végén van és az intonáció menete határozottan emelkedő. Ha viszont a nəhīn tagadószó után más szó is következik, akkor a főhangsúly áthelyeződik a nəhīn tagadószó első szótagjára és az intonáció magja határozottan ereszkedő tendenciát mutat.

Pl.:

/14/ Us kī bāt thīk (nəhīn hē). Neki nincs igaza.
3 2 1 /Az ő beszéde helyes
nem van./

/15/ Mēn use (nəhīn jāntā hūn). Nem ismerem őt. /Én
3 2 2 2 1 őt nem ismerem./

7.3. Tiltó mondat intonációja

A tiltó mondatokra szintén az ereszkező intonáció jellemző. Itt az intonáció magja mət vagy nə 'ne' tiltószóval kezdődik és a főhangsúly mindig ezen a szón van.

Pl.:

/16/ (Mət jāo)! Ne menjen!
3 21

/17/ Nəgər ko (mət jāo)! Városba ne menjen!
3 21

/18/ Is pustək ko (nə pərhiē)! Ezt a könyvet
3 2 21
ne olvassa!

/19/ Əpne mitrə se esā vyəvəhār (mət kəro)! Barát-
3 2 1
jával így ne viselkedjen /lyen viselkedést ne csináljon/!

Ha a fenti példákat megfigyeljük, azt tapasztaljuk, hogy a mondat bővítése esetén az intonáció magjának a szerkezete mindig ugyanaz marad: tiltószó + ige felszólító módban, és csak az intonáció magját megelőző rész bővül. Ennyiben különbözik a tiltó mondat az

egyszerű kijelentő és felszólító mondattól is, amelyekben az intonáció magja bővülhet.

7.4. Felszólító mondat intonációja

A felszólító mondatra szintén az ereszkedő intonáció jellemző. Ez egyaránt vonatkozik az egy szóból és a több szóból álló felszólító mondatokra.

Pl.:

/20/ (Jāo)₃! Menjen!

/21/ (Kām kəro)_{3 2 1}! Dolgozzon! /Munkát csináljon!/
↓

/22/ Pustək ko (rəkh dījie)_{3 2 2 1}! Könyvet tegye le!

/23/ Is pustək ko (mez par rəkhie)_{3 2 2 2 1}! Ezt a könyvet
asztalra tegye!

7.5. Kérdő mondatok intonációja

Itt két főtipust különböztetünk meg: a kiegészítendő kérdést és az eldöntendő kérdést tartalmazó mondatokat.

7.5.1. A kiegészítendő kérdésnek jellegzetes, önmagára jellemző intonációja nincs. Intonációjának menete szintén ereszkedő, ugyanugy mint általában

a kijelentő és tagadó, valamint a tiltó és felszólító mondatok tulnyomó részéé. A kiegészítendő kérdést szerkezetileg az különbözteti meg az eldöntendő kérdés-től, hogy a kérdést benne mindig valamilyen kérdőszó, kérdő morféma jelzi. Itt is a nyelv ökonómiájának elve érvényesül, amely nem engedi meg a fölösleges jelző-
elemek használatát.

Pl.:

/24/ (Kyā huā)? Mi történt?
3 2 1

/25/ (Kitne bǎje hǎn)? Hány óra van?
3 2 2 2 1

/26/ Yāh (kyā hǎ)? Ez mi van?
3 1

/27/ Yāh ādmī (kaun hǎ)? Ez az ember ki van?
3 1

/28/ Māngāi (kyā kǎr rǎhā hǎ)? Māngāi mit csinál?
3 2 2 2 1

/29/ Rāmes' pūstāk (kīs kō detā hǎ)? Rāmes könyvet
3 2 2 2 1
kinek adja?

7.5.2. Az eldöntendő kérdés intonációja eltér az eddig felsorolt összes mondatfajták intonációjától. Mivel itt a kérdést semmilyen morféma nem jelzi, azért a kérdés jelzéséhez különleges, kötött formájú intonáció, az úgynevezett kérdő intonáció szükséges. A

mondat utolsó szakasza a kérdő-mag^{92/} vagyis az intonáció magja. Ebben az intonáció menete emelkedő-ereszkedő. Ha a kiemelt szó, a főhangsúly hordozója egyszótagu és nem követi posztpozíció, akkor a hangmagasság ugyanebben a szótagban felfelé siklik /a 2-vel jelzett viszonylagos hangmagasságról a 3-mal jelzetre/, majd az intonáció magjának utolsó szótagján ismét visszaesik, de a kiindulási magasságnál valamivel mélyebbre, az 1-gyel jelölt viszonylagos hangmagasságra.

Pl.:

/30/ Məngəl ($\begin{matrix} \downarrow \curvearrowright \\ \text{kām} & \text{kər} & \text{rəhā} & \text{hə} \\ 2 & 3 & 3 & 3 \end{matrix} \text{ } \text{hə} \text{ } \text{?}$)? Məngəl dolgozik?
/Məngəl munkát csinál?/

Ha a kiemelt szó kétszótagu, vagy egyszótagu szó, de utána posztpozíció következik, akkor a hangmagasság felfelé siklása elmarad. Ilyenkor az első szótag 2-vel jelzett viszonylagos hangmagasságu, a második szótagban, egyszótagu posztpozíciós főnév esetében pedig a posztpozícióban, a hangmagasság siklás nélkül a 3-mal jelzett viszonylagos hangmagasságra emelkedik és az intonáció magjának utolsó szótagjában az 1-gyel jelzett viszonylagos hangmagasságra esik vissza.

Pl.:

/31/ Kyā yəh ādmī ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{Məngəl} & \text{hə} \\ 2 & 3 & 1 \end{matrix} \text{ } \text{hə} \text{ } \text{?}$)? Vajon ez az ember Məngəl /van/?

/32/ Kyā mən̄ (ghər ko jān̄)? Vajon én haza men-
 2 3 3 1 jek?

Ha a kiemelt szó egyszótagu /32/, akkor a főhangsúly, a mondathangsúly az egyszótagu szón van, tekintet nélkül arra, hogy a kiemelt szó posztpozíciós főnév vagy sem, és hogy a kérdő intonáció magjának többi szavában van-e ennél hosszabb szótag vagy sem. Ha a kiemelt szó kétszótagu és az első szótag ugyanolyan hosszú vagy hosszabb, mint a második szótag, akkor a főhangsúly az első szótagon van. Ha viszont a második szótag hosszabb, akkor a főhangsúly a második szótagon van. Az első változatra lásd a /31/ mintamondatot, a második változatra pedig:

/33/ Kyā Rām (Kəsmīr ko gəyā)? Vajon Rām Kasmira
 2 3 3 3 1 ment?

Ha a kiemelt szó három vagy több szótagból áll, akkor a főhangsúly a mondathangsúlyról szóló részben már tárgyalt hangsúlyszabályok szerint helyezkedik el.

Pl.:

/34/ Kyā Rām (kəryāləy ko jātā hɛ)? Vajon Rām a
 2 3 3 3 3 3 1 hivatalba megy?

/35/ Kyā vəh (pəntālīs rupəye detā hɛ)? Vajon ő
 2 3 3 3 3 3 1 negyvenöt ru-
 piát ad?

/36/ Məngəl (mənu[↓]syə hε)? Məngəl ember /van/?
2 3 3 1

/37/ Vəh (sə[↓]mācār lātā hε)? Ő ujságot hoz?
1 2 3 3 3 1

/38/ Yəh (prəd[↓]ərsənī hε)? Ez kiállitás /van/?
2 3 3 3 1

/39/ Is men^u koī (kə[↓]thināī hε)? Ebben valami ne-
1 2 33 1 hézség van?

A /33/, /34/ és /35/ mondatban a kyā nem azonos a /24/ kiegészítendő kérdésben szereplő kyā 'mi' kérdőszóval. Az eldöntendő kérdést bevezető kyā csupán jelző morféma, amely azt mutatja, hogy utána eldöntendő kérdés következik. Nem okvetlenül szükséges kitenni, de ha kitesszük, esetleg vajon szóval fordítható.

Amint a fenti példákból kitűnik, a főhangsúly /a mondathangsúly/ mindig az intonáció magjának első szaván, a kiemelt szón van. Ha a kiemelt szó egyszótagu, akkor a szó végén a hangmagasság felfelé siklik. Ha azonban az egyszótagu szót posztpozíció követi, akkor ez a felfelé siklás nem jelentkezik /lásd a /30/ és a /32/ mintamondatot/. A főhangsúly a többszótagu kiemelt szóban általában a leghosszabb szótagon van, illetve ha két egyenlő hosszúságu szótag a leghosszabb, akkor a főhangsúly rendszerint ezek közül az előbb következőre esik, mint pl. a /39/ mintamondatban.

Az intonáció magjának speciális esete, amikor az eldöntendő kérdésben a kiemelt szó a हए 'van' igealak. Ebben az esetben - minthogy a hindi szórend általános szabályai szerint az állitmány /jelen esetben a हए 'van' igealak/ mindig a mondat végén van - az intonáció magja ebből az egy szóból áll. Ez egyúttal a mondathangsúly hordozója is. A hangmagasság a 3-mal jelzett viszonylagos hangmagasság, amelyről egy bizonyos lefelé siklás észlelhető.

Pl.:

/40/ Is meñ koī kathināī (हए)? Ebben valami nehézség
3 van?

Az eldöntendő kérdést tartalmazó mondatokban az intonáció magja valamely egyszerű vagy összetett igéből /névszó + egyszerű ige/ származó egy- vagy többtagu igealak is lehet. Ilyenkor a mondathangsúly mindig az igealak első elemén - egyszerű igéknél az igitövön, összetett igéknél pedig az igitő funkcióját ellátó főnéven vagy melléknéven - van. Ez egyébként összhangban van az "Igetövek és igealakok hangsúlyviszonyai" /2.6./ című részben mondottakkal.

Az intonáció magja egyszerű ige igealakja:

/41/ Kyā Rām (ātā hē)? Vajon Rām jön?
2 3 1

/42/ Kyā Rām (ā rāhā hē)? Vajon Rām jön /most/?
2 3 3 1

/43/ Kyā Rām (āegā)? Vajon Rām jön /majd/?
2 3 1

/44/ Kyā Rām (āne vālā he)? Vajon Rām jönni ké-
szül?
2 3 3 3 1

/45/ Kyā Rām (gīr gajā)? Vajon Rām leesett?
2 3 1

/46/ Kyā Rām (āe^y)? Vajon Rām jöjjön?
2 3

Amint látjuk, a fenti mintamondatokban a mondat-
hangsúly mindig az ige-tövéen van, amely az igealaknak
és egyben az intonáció magjának első eleme. Megjegyez-
zük, hogy olyan két elemből álló igealakokban, ahol
az első elem, az ige-tő rövid zárt szótag, a második
elem pedig két szótagból áll /lásd a /45/ mintamon-
datot/, a hangmagasság az ige-tövéen a 2-vel jelzett
viszonylagos hangmagasságról felfelé siklik. A másik
különleges eset /lásd a /46/ mintamondatot/, amikor
az intonáció magja egyetlen kétszótagu szintetikus
igealakból áll. Ebben az esetben a hangmagasság az
első szótagon a 2-vel jelzett viszonylagos hangmagas-

ság, a második szótagon a hangmagasság a 3-mal jelzett viszonylagos hangmagasságra emelkedik, majd lefelé siklik.

Az intonáció magja összetett ige

igealakja:

/47/ Kyā Rām (kām kərtā hε)? /Vajon/ Rām dolgozik
2 3 3 1 /munkát csinál/?

/48/ Kyā Rām (kām kər rəhā hε)? /Vajon/ Rām dol-
2 3 3 3 1 gozik /most/?

/49/ Kyā Rām (səfāī kəregā)? /Vajon/ Rām takarit
2 33 3 3 1 /takarítást csinál/
/majd/?

/50/ Kyā Rām (səfāī kərne vālā hε)? /Vajon/ Rām
2 3 3 3 3 1 takarítani /ta-
karitást csinál-
ni/ készül?

/51/ Kyā Rām ne (səfāī kər dī)? /Vajon/ Rām taka-
2 33 3 1 ritott /takarítást
csinált/?

/52/ Kyā Rām (səfāī kəre)? /Vajon/ Rām takarítson
2 33 3 1 /takarítást csináljon/?

/53/ Kyā Rām mujhe (māf kartā hε)? /Vajon/ Rām nekem
2 3 3 1 megbocsát?

/54/ Kyā yah samācār āp ko (mālūm hε)? /Vajon/ ezt
2 3 1 az ujságöt ön ismeri? /Ez az ujság
önnek ismert?/

A fenti mintamondatok közül a /47/, /48/, /49/, /50/, /51/ és /52/ számú mintamondat esetében az intonáció magjában a mondathangsúly hordozója főnév, az /53/ és /54/ számú mintamondat esetében pedig melléknév. Amint már említettük, az összetett igékben a főnév, illetve a melléknév tulajdonképpen az igező funkcióját látja el. Ezért ezek a mondathangsúly hordozói. A mondathangsúly itt az egész igealakot egy nagyobb hangsúlyozási egységbe foglalja, amely egyúttal az intonáció magja is. A mondathangsúly helyét illetően a szóban a hangsúllyal foglalkozó részben elmondottak érvényesek.

8. AZ INTONÁCIÓ MAGJÁNAK SZERKEZETE, FONETIKAI ÉS SZINTAKTIKAI INTONÁCIÓJELZŐK

Az intonáció egyes sajátosságainak vizsgálata során azt tapasztaltuk, hogy a hindiben az egyes egyszerű mondatfajták befejező része, az intonáció magja szerkezetileg jellemző az illető mondatfajta. Az intonáció magja olyan fonetikai és szintaktikai elemeket tartalmaz, amelyeknek alapján következtethetünk a mondat típusára és jellegére. Ezeket a sajátos elemeket fonetikai, illetve szintaktikai intonációjelzőknek nevezzük. Az intonációjelzők azt mutatják, hogy a mondatnak olyan szakaszában /az intonáció magja/ vagyunk, amelynek hanglejtése jelzi a kiemelést és amelyben a kiemelt szó van. Aszerint, hogy ezek az elemek szintaktikai vagy fonetikai jellegűek, szintaktikai vagy fonetikai intonációjelzőkről beszélünk.

8.1. Fonetikai intonációjelzők

Valamennyi mondatfajta intonációjának magja tartalmazza a mondathangsulyt, amely mindig a kiemelt szó valamelyik szótagjára esik. A hindiben a kiemelt szó az intonáció magjának elején van, vagyis az intonáció magja a kiemelt szóval kezdődik. A mondathangsulyt, mint az intonáció magjának állandó elemét, fonetikai intonációjelzőnek tekintjük. Ez a körülmény

is a mondathangsúly és az intonáció szoros kapcsolata-
tát bizonyítja.

Az intonáció menete, az intonáció magjának hang-
magasságváltozása szintén fonetikai intonációjelző.
Ez a hindiben általában kétféle lehet. A kijelentő,
tagadó, tiltó és felszólító mondatok, valamint a
kiegészítendő kérdést tartalmazó mondatok intonáció-
jának menete ereszkedő, az eldöntendő kérdést tartal-
mazó mondatok intonációjának menete pedig emelkedő-
ereszkedő. Az emelkedő-ereszkedő intonáció már egy-
magában meghatározza az eldöntendő kérdést. A kérdő
intonáció különleges helyzetét és a hanglejtés mene-
tének jellegzetes vonalát a magyar nyelvben találóan
jellemezi Fónagy I. - Magdics K.^{93/} és Deme L.^{94/} A
többi felsorolt mondatfajta meghatározásához viszont
a már felsorolt fonetikai intonációjelzőkön kívül
egyéb jellemző elemek is szükségesek. Ilyenek a
szintaktikai intonációjelzők.

8.2. Szintaktikai intonációjelzők

Amint láttuk, az intonáció emelkedő-ereszkedő
menete olyan fonetikai intonációjelző, amely az eldön-
tendő kérdést egymagában is meghatározza. Az ereszkedő
intonáció viszont több mondatfajta /kijelentő,
tagadó, tiltó és felszólító mondatok, valamint a

kiegészítendő kérdést tartalmazó mondatok/ is jellemző. Itt tehát további intonációjelzőkre van szükség. Ezek a szintaktikai intonációjelzők. A szintaktikai intonációjelzőket M. Bierwisch^{95/} így jellemzi: '... Wir wollen syntaktische Elemente, die unmittelbar die Intonation determinieren, "syntaktische Intonationsmarker" /SIM/ nennen. Von anderen syntaktischen Bedingungen, zu denen in gewissem Sinn ja auch die Grenzsymbole gehören, sind die SIM deutlich zu unterscheiden. Sie sind nicht, wie die Grenzsymbole, lediglich Elemente oder Reflexe der syntaktischen Oberflächenstruktur, sondern spielen eine eigenständige Rolle in der Tiefenstruktur und - mindestens zum Teil - auch in der semantischen Interpretation der Sätze: sie representieren damit genau das, was man herkömmlich unter der "Bedeutung" der Intonation versteht.'

Mint láttuk tehát, M. Bierwisch szerint a szintaktikai intonációjelzőknek fontos szerepük van az intonáció jellegének, az intonáció "értelmének" meghatározásában. A nyelvek általánosan ismert ökonómiája a hanglejtés különleges formáinak alkalmazását illetően a hindi nyelvben is érvényesül. Ez éppen azért lehetséges, mert a nem eldöntendő kérdést tartalmazó mondatokban az intonáció magjának olyan szintaktikai elemei vannak, amelyek jellemzők az illető mondat-

fajtára és így alkalmasak az ereszkedő hanglejtésű mondatfajták megkülönböztetésére.

Az egyes mondatfajták szintaktikai intonációjelzői az intonáció magjában a következők:

a kijelentő mondaté: az ige kijelentő módban;

a tagadó mondaté: a nəhīñ tagadó szó;

a tiltó mondaté: a mət és a nə tiltószó;

a felszólító mondaté: az ige felszólító, illetve parancsoló módban;

a kiegészítendő kérdésé: valamilyen kérdőszó /kyā, kaun, kəhāñ, kitnā stb./.

A következőkben egy néhány példát sorolunk fel mondatjatak szerint csoportosítva. A példákban csak az intonáció magja szerepel, amely tartalmazza a fent felsorolt szintaktikai intonációjelzőket, mint megkülönböztető elemeket.

Kijelentő mondatok:

/55/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{p} \\ \text{u} \\ \text{s} \\ \text{t} \\ \text{ə} \\ \text{k} \end{matrix} + \text{h}\epsilon \end{matrix})$ főnév alanyesetben + ige kijelentő módban

/56/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{p} \\ \text{ə} \\ \text{r} \\ \text{h} \end{matrix} \text{r}\epsilon\text{h}\bar{\text{a}} \text{h}\epsilon \end{matrix})$ analitikus igealak kijelentő módban

/57/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{pustək ko} + \text{pərh rəhā hε} \\ 3 \ 2 \ 2 \quad 2 \quad 2 \ 2 \ 1 \end{matrix}$) főnév tárgyesetben +
analitikus igealak
kijelentő módban

/58/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{mujhe} + \text{detā hε} \\ 3 \ 2 \quad 2 \ 2 \ 1 \end{matrix}$) személynévmás részesesetben +
analitikus igealak kijelentő
módban

/59/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{ghər pər} + \text{pərh rəhā hε} \\ 3 \ 2 \quad 2 \quad 2 \ 2 \ 1 \end{matrix}$) főnév helyhatározói
esetben + analitikus
igealak kijelentő
módban

Amint látjuk, a fent felsorolt példák mindegyikében az ige kijelentő módban van és az intonáció magja nem tartalmaz egyéb szintaktikai intonációjelzőt.

Tagadó mondatok:

/60/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{nəhīn} \\ 3 \ 1 \end{matrix}$) tagadószó

/61/ ($\text{nəhīn} + \text{hε}$) tagadószó + segédige

/62/ ($\text{nəhīn} + \text{jāntā hūn}$) tagadószó + analitikus
igealak

A fenti intonációs magok mindegyike tartalmazza a nəhīn tagadószót, mégpedig mindig az első helyen.

Tiltó mondatok:

/63/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{m} \end{matrix} \text{ət} + \text{j} \begin{matrix} \bar{\text{a}} \\ \text{o} \end{matrix})$ tiltószó + ige parancsoló mód-
ban

/64/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{n} \end{matrix} \text{ə} + \text{p} \begin{matrix} \text{ə} \\ \text{r} \\ \text{h} \\ \text{i} \\ \text{e} \end{matrix})$ tiltószó + ige parancsoló
módban

A fenti két példa mindegyikében tiltószó van, mégpedig mindig az első helyen.

Felszólító mondatok:

/65/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{j} \end{matrix} \begin{matrix} \bar{\text{a}} \\ \text{o} \end{matrix})$ ige parancsoló módban

/66/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{k} \end{matrix} \bar{\text{a}}\text{m} + \text{k} \begin{matrix} \text{ə} \\ \text{r} \\ \text{o} \end{matrix})$ összetett ige /főnév + egyszerű
ige/ parancsoló módban

/67/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{ə} \end{matrix} \text{cch} \bar{\text{a}} + \text{k} \begin{matrix} \bar{\text{a}} \\ \text{m} \end{matrix} + \text{k} \begin{matrix} \text{ə} \\ \text{r} \\ \text{o} \end{matrix})$ jelző + összetett ige
/főnév + egyszerű ige/
parancsoló módban

/68/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{k} \end{matrix} \text{əh} \text{d} \begin{matrix} \bar{\text{i}} \\ \text{j} \\ \text{i} \\ \text{e} \end{matrix})$ kettős szerkezetű ige parancsoló
módban

/69/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{m} \end{matrix} \text{əz} \text{p} \begin{matrix} \text{ə} \\ \text{r} \end{matrix} + \text{r} \begin{matrix} \text{ə} \\ \text{k} \\ \text{h} \\ \text{i} \\ \text{e} \end{matrix})$ posztpozíciós főnév + ige
parancsoló módban

A fenti példák mindegyikében közös elemként jelentkezik az ige parancsoló módban.

Kiegészítendő kérdést tartalmazó mondatok:

/70/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{kaun} \\ 3 \end{matrix} + \begin{matrix} \text{h}\epsilon \\ 1 \end{matrix}$) kérdőszó + ige

/71/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{kaun} \\ 3 \end{matrix} + \begin{matrix} \text{j}\bar{\text{a}}\text{n}\bar{\text{t}}\bar{\text{a}} \\ 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix} \text{h}\epsilon$) kérőszó + analitikus
igealak

/72/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{ky}\bar{\text{a}} \\ 3 \end{matrix} + \begin{matrix} \text{h}\epsilon \\ 1 \end{matrix}$) kérdőszó + egyszerű ige

/73/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{ky}\bar{\text{a}} \\ 3 \end{matrix} + \begin{matrix} \text{k}\bar{\text{a}}\text{r}\bar{\text{t}}\bar{\text{a}} \\ 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix} \text{h}\epsilon$) kérdőszó + analitikus ige-
alak

/74/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{k}\bar{\text{a}}\text{h}\bar{\text{a}}\bar{\text{n}} \\ 3 \quad 2 \end{matrix} + \begin{matrix} \text{h}\epsilon \\ 1 \end{matrix}$) kérdőszó + egyszerű ige

/75/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{k}\bar{\text{a}}\text{h}\bar{\text{a}}\bar{\text{n}} \\ 3 \quad 2 \end{matrix} + \begin{matrix} \text{j}\bar{\text{a}}\bar{\text{t}}\bar{\text{a}} \\ 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix} \text{h}\epsilon$) kérdőszó + analitikus ige-
alak

/76/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{kis} \\ 3 \end{matrix} \text{k}\bar{\text{a}} + \begin{matrix} \text{gh}\bar{\text{a}}\text{r} \\ 2 \end{matrix} + \begin{matrix} \text{h}\epsilon \\ 1 \end{matrix}$) posztpozíciós kérdőszó +
főnév + egyszerű ige

/77/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{kyon} \\ 3 \end{matrix} + \begin{matrix} \text{h}\epsilon \\ 1 \end{matrix}$) kérdőstó + egyszerű ige

/78/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{kyon} \\ 3 \end{matrix} + \begin{matrix} \bar{\text{a}}\bar{\text{t}}\bar{\text{a}} \\ 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix} \text{h}\epsilon$) kérdőszó + analitikus ige-
alak

/79/ ($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{kitne} + \text{baje} + \text{hxn} \\ 3 \quad 2 \quad 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix}$) kérdőszó + multidejű
 melléknévi igenév +
 segédige

A fent felsorolt valamennyi példában az első helyen kérdőszót találunk, amely a mondathangsúly hordozója.

8.3. Az intonáció magjának szerkezete

Az intonáció magjának különböző szerkezet-típusai a felsorolt példák alapján rendszerbe foglalhatók és az így észlelt megfigyelések a hindi nyelv gyakorlati oktatásában is hasznosíthatók. A következőkben az ige rövidített jele V, a tónév rövidített jele N.

8.3.1. Az ereszkező intonációt tartalmazó intonációs mag főbb típusai a következők:

Kijelentő mondat: N alanyesetben + V kijelentő módban + mondathangsúly az N-en + ereszkező intonáció; vagy V összetett alakban, kijelentő módban + mondathangsúly a V első elemén + ereszkező intonáció; vagy N határozói esetben + V kijelentő módban + mondathangsúly az N-en + ereszkező intonáció

Tagadó mondat: Tagadószó + V + mondathangsúly a tagadószón + ereszkedő intonáció

Tiltó mondat: tiltószó + V parancsoló módban + mondathangsúly a tiltószón + ereszkedő intonáció

Felszólító mondat: V parancsoló módban + mondathangsúly a V-n + ereszkedő intonáció; vagy N tárgy esetben + V parancsoló módban + mondathangsúly az N-en + ereszkedő intonáció; vagy N határozói esetben + V parancsoló módban + mondathangsúly az N-en + ereszkedő intonáció

Kiegészítendő kér-

dést tartalmazó

mondatok:

kérdőszó + V + mondathangsúly a kérdőszón + ereszkedő intonáció; vagy kérdőszó + N + V + mondathangsúly a kérdőszón + ereszkedő intonáció

8.3.2. Az intonáció magjának szerkezet-típusai az eldöntendő kérdést tartalmazó mondatokban a következők:

Eldöntendő kérdés: N alanyesetben + V + mondat-
hangsúly az N-en + emelkedő-ereszkedő
intonáció; vagy N különböző poszt-
pozíciós esetekben + V + mondat-
hangsúly az N-en + emelkedő-eresz-
kedő intonáció; vagy V + mondat-
hangsúly a V első elemén + emelkedő-
ereszkedő intonáció

8.4. Megfigyelések az intonáció magjának szerkezetére vonatkozóan

Az előzőkben felsorolt példákból a következőket állapíthatjuk meg az intonáció magjának szerkezetére vonatkozóan.

A kijelentő, tagadó, tiltó és felszólító mondatok, valamint a kiegészítendő kérdés intonációjának magjára az ereszkedő intonáció a jellemző.

Az eldöntendő kérdés esetében az intonáció magjában az emelkedő-ereszkedő intonáció érvényesül.

A mondathangsúly és az intonáció között szoros összefüggés van. A mondat-
hangsúly mindig az intonáció
magjának első szaván, a kiemelt szón van. A mondat-

hangsúly helye csak a kiemelt szón belül változhatik, ha a kiemelt szó két vagy ennél több szótagból áll.

A kiemelt szó gyakran főnév vagy melléknév, de lehet ige is, mégpedig analitikus igealak esetében az igető, összetett ige esetében pedig az igető funkcióját ellátó főnév vagy melléknév. Ez elsősorban a kijelentő mondatokra, továbbá a felszólító mondatokra és az eldöntendő kérdésre vonatkozik. A tagadó mondatokban a tagadószó, a tiltó mondatokban a tiltószó, a kiegészítendő kérdést tartalmazó mondatokban pedig a kérdőszó a kiemelt szó.

Az intonáció magjában az ige elvileg állhat kijelentő módban, kötőmódban, parancsoló módban vagy feltételes módban. A kijelentő és a tagadó mondatokban az ige mindig kijelentő módban, a tiltó és felszólító mondatokban pedig felszólító módban, illetve parancsoló módban áll. A kiegészítendő és eldöntendő kérdésekben az ige kijelentő módban, kötőmódban vagy feltételes módban állhat.

Az intonáció menete, mint fonetikai intonációjelző egymagában csak az eldöntendő kérdést határozza meg. A kijelentő, tagadó, tiltó és felszólító mondatok, valamint a kiegészítendő kérdés meghatározásához - mint láttuk - az intonáció menete /ereszkedő intonáció/

egymagában nem elegendő. Itt különböző szintaktikai
intonációjelzőkre is szükség van.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

Az egyes indiai és külföldi szerzők véleménye nagyon eltérő a hindi hangsúly és intonáció jellegére vonatkozóan. /Lásd erre vonatkozóan Ralph R. Sisson véleményét az 1. jegyzetben./ Munkám célja ezeknek az ellentmondásoknak a megszüntetése és a hindi hangsúly és intonáció egységes rendszerbe foglalása.

A szerzők többsége szerint a hindi hangsúly határozatlan. A hangsúly helyének meghatározását zavarja az a körülmény, hogy a szerzők egy része a szótagokat azonosítja az aksarákkal /devanāgarī írásjelek/, holott a kiejtést véve alapul, ez nincs mindig így. Több szerző a hangsúly értelem megkülönböztető szerepére is rámutat és itt elsősorban az ige- és névszó- kötött hangsúlyból indulnak ki. Az értelem megkülönböztető hangsúly problémáit csak R.C. Mehrotra /81-82. o./ tárgyalja a mondat keretében, ahol a hangsúly értelem megkülönböztető szerepe széles körben bontakozik ki.

Az irodalom alapján nem alkothatunk egységes képet a hindi hangsúlyról, annak helyéről, valamint funkciójáról a mondatban.

A hindi nyelvterületen, főleg Benáreszben végzett kísérleteim és megfigyeléseim szerint a hindi szóhangsúly a beszédben kevésbé határozottan, inkább viszonylagos nyomatékkülönbségek komplexumaiként jelentkezik. Ezt látszik alátámasztani H.C. Scholberg és V. Porizka

általm idézett /2.1./ megállapítása is. A hindiben szerintem külön szóhangsúly nem létezik, a szó hangsúlya, mint a mondathangsúly fonetikai alapja csak akkor játszik fontosabb szerepet, ha a szó kiemelés következtében a mondathangsúly hordozója lesz.

A mondathangsúly helyének meghatározása végett szükséges első sorban a helyes szótagbeosztás /2.2. részben/. Ez szerintünk - Rugyin és több más szerző véleményétől eltérően - csakis a beszédben kiejtett hangalak szerint és nem az aksarák szerint lehetséges. Amint az alant felsorolt néhány példa is mutatja, a szótagok száma nagyon gyakran nem azonos az aksarák számával:

- घर ghar 'ház' /két aksara/ egyszótagu;
- पर्वत pārvata 'hegy' /három aksara/ kétszótagu;
- कहवात kahāvat 'közmondás' /négy aksara/ háromszótagu;
- प्रदर्शना praḍarṣanā 'kiállítás' /négy egész és két rövidített aksara/ négy szótagu.

A redukált öröklött a a szó végén csak akkor tekinthető szótagalkotónak, ha előtte mássalhangzótorlódás van. Pl.: pat-ra 'levél', cit-ra 'kép', svāsth-ya 'egészség' stb. /Lásd ezzel kapcsolatban a 21. oldal utolsó bekeztését és a 22. oldalt./

Alőször a ragozatlan névszók és határozószók hangsúlyviszonyait fejtegettük. Az összetett szavak és

képzők /2.4. rész/, valamint a ragok és posztpozíciók /2.5. rész/, továbbá az igék, igealajok és igealakok /2.6. rész/ hangsúlyviszonyaival külön foglalkoztunk.

Az egynél több szótagból álló kiemelt szóban /ragozatlan névszó vagy határozószó/ a hangsúly /a mondathangsúly/ a viszonylag leghosszabb szótagon van, igy a kiemelt szónak sorrendben bármelyik szótagjára eshetik, ha az a leghosszabb.

A hindiben a szótaghosszuság szempontjából négy fokozatot különböztetünk meg: rövid nyílt, rövid zárt, hosszu nyílt és hosszu zárt szótagot. Ezeket sorrendben a következő számokkal jelölhetjük:

1, 2, 3, 4.

Kétszótagu kiemelt szó esetében a hangsúly a második szótagon van, ha az a hosszabb, pl.:

$\begin{array}{c} \downarrow \\ 1 \quad 3 \\ p\bar{a}-t\bar{a} \end{array}$ 'cim', 'nyom';

az első szótagon van a hangsúly, ha az a hosszabb, pl.:

$\begin{array}{c} \downarrow \quad \downarrow \\ 2 \quad 1 \quad 4 \quad 3 \\ p\bar{a}t-r\bar{a} \end{array}$ 'levél', $\begin{array}{c} \downarrow \quad \downarrow \\ 4 \quad 3 \\ \bar{a}d-m\bar{i} \end{array}$ 'ember',

és ha a két szótag egyenlő hosszú, pl.:

$\begin{array}{c} \downarrow \quad \downarrow \\ 1 \quad 1 \quad 3 \quad 3 \\ p\bar{r}\bar{a}-t\bar{i} \end{array}$ 'példány', $\begin{array}{c} \downarrow \quad \downarrow \\ 3 \quad 3 \\ m\bar{a}-t\bar{a} \end{array}$ 'anya'.

Háromszótagu kiemelt szó hangsúlya:

hangsúly az első szótagon, ha az a leghosszabb:

$\begin{array}{c} \downarrow \\ 4 \quad 3 \quad 2 \\ k\bar{a}r-y\bar{a}-l\bar{o}y \end{array}$ 'hivatal',
 $\begin{array}{c} \downarrow \\ 3 \quad 1 \quad 2 \\ \bar{a}-dhu-nik \end{array}$ 'modern',

és ha a két egyenlő leghosszabb szótag egyike a szó elején van:

↓
3 1 3
mā-nə-vī 'emberi';

hangsúly a második szótagon, ha ez a leghosszabb:

↓
1 2 1
mə-nus-yə 'ember',
↓
1 4 1
pə-dār-thə 'áru';

továbbá, ha a második és harmadik szótag egyenlő hosszú és hosszabb, mint az első szótag; vagy ha mind a három szótag egyenlő hosszú:

↓
1 3 3
pə-ro-sī 'szomszéd'
↓
3 3 3
pə-jā-mā 'bő nadrág';

a hangsúly a harmadik szótagon van, ha ez a leghosszabb:

↓
1 3 4
sə-mā-cār 'ujtság'.

Az összetett szavak esetében a hangsúly az összetett szó első szaván van az előbbieken ismertetett hangsúlyszabályok szerint:

↓
4 1 1
lākh + pə-ti 'milliomos',

↓
1 1 2 3
bə-hu + rən-gā 'sokszinü',

↓
1 3 1 3
mə-hā + jə-nī 'uzsora',

↓
3 2 1 4
sā-hit-yə + prem 'irodalomkedvelés',

↓
1 3 2 2
ə-jā-yəb + ghər 'muzeum',

↓
2 1 3 4
kəl-pə-nā + vād 'utópia'.

A sandhi-val kapcsolt szavak a hangsúly szempontjából úgy viselkednek, mint az egyszerű /nem összetett/ szavak:

↓
prəs-not-tər /prəs-nə + ut-tər/ 'kérdés-felelet'.

A hindiben a szó elejéhez és a szó végéhez járulhatnak képzők. A szóeleji, prepozíciószerű képzők közül főleg a fosztóképzők hangsúlyosak:

↓
ə- ə + sī-mit 'korlátlan',

↓
dur- dur + də-sā 'szerencsétlenség',

↓
be- be + i-mān 'álnok'.

A szóeleji képzők egy másik csoportja viszont általában hangsúlytalan. Ilyenek: ənu-, əti-, əpə-, upə- stb.

Pl.:

↓
ə-nu + bhəv 'tapsztalat',

↓
ə-pə + rādh 'büntett'.

A szóvégi képzők, főleg szanszkrit eredetűek, hangsúlytalanok. Pl.:

↓
-tā kə-vi + tā 'költemény',

↓
-ālu dəy + ālu 'jóságos',

↓
-hīn sək-ti + hīn 'erőtlen'.

A hindiben a főnevek és a főnévként használt mel-

léknevek ragozása posztpozíciókkal, illetve ragokkal és posztpozíciókkal történik. Ezek a többes posztpozíciós eset ragjának /-on/ kivételével hangsúlytalanok, az -on ragon viszont lökészerű hangsúly van.

Hímnemű főnevek:

↓ 2 4 _u ghər men	'házban'
↓ 1 3 4 _u pə-te men	'cimben'
↓ 1 2 1 4 _u mə-nus-yə men	'emberben';
↓ 1 4 _u 4 _u ghə-rən men	'házakban',
↓ 1 4 _u 4 _u pə-ton men	'címekben',
↓ 1 2 4 _u 4 _u mə-nus-yon men	'emberekben'.

Nőnemű főnevek:

/többes szám ragja -yan/

↓ prəti	'példány'	↓ 1 1 4 _u prə-ti-yān	'példányok',
↓ pətī	'öv'	↓ 3 1 4 _u pə-ti-yān	'övek',
↓ lārāī	'háboru'	↓ 1 3 1 4 _u lə-rā-i-yān	'háboruk',

/többes szám ragja -en/

↓ bāt	'beszélgetés'	↓ 3 4 _u bā-ten	'beszélgetések'
↓ dukān	'üzlet'	↓ 1 3 4 _u du-kā-nen	'üzletek'
↓ kālpanā	'képzelet'	↓ 2 1 3 4 _u kāl-pā-nā-en	'képzeletek';

/posztpozíciós esetek/

		↓ 1 1 4u prə-ti men	'példányban',
		↓ 1 3 3 4u lə-rā-i men	'háboruban',
		↓ 1 4 4u du-kān men	'üzletben',
		↓ 2 1 3 4u kəl-pə-nā men	'képzeletben';
↓ prəti	'példány'	↓ 1 1 4u 4u prə-ti-yon men	'példányokban',
↓ ləkhənī	'toll'	↓ 3 1 1 4u 4u lə-khə-ni-yon men	'tollakban',
↓ bāt	'beszél- getés'	↓ 3 4u 4u bā-ton men	'beszélgeté- sekben',
↓ kəlpanā	'képzelet'	↓ 2 1 3 4u 4u kəl-pə-nā-on men	'képzeletekben'

Fontosnak tartottuk az igék és részletesen az egyes igealakok hangsúlyviszonyainak a tisztázását, mivel az általunk idézett szerzők egyike sem foglalkozik részletesen a kérdéssel.

Az általános szabály - amely csak egy néhány igealak esetében nem érvényes - az, hogy a hangsúly az igealakra van, két és több szótagból álló igealakra az igealok utolsó szótagján. Az igealokot úgy kapjuk meg, hogy a főnévi igenév -nā végződését elhagyjuk.

az igető egyszótagu, de az első esetben ez rövid zárt szótag /[↓]sunnā 'hallani'/, a második esetben hosszu nyílt szótag /[↓]ānā 'jönni'/, a harmadik esetben pedig hosszu zárt szótag /[↓]dēkhnā 'látni'//.

A már említett 13 különböző igealak megvizsgálásakor azt tapasztaltuk, hogy a hosszu nyílt szótagu és a hosszu zárt szótagu igetövek minden esetben hangsúlyosak, míg a rövid zárt szótagu igető összesen három esetben nem őrizte meg hangsúlyosságát. Ezek az igealakok a következők:

optativusz:	sunū [↓]
közvetlen parancsoló mód:	sunō [↓]
udvarias parancsoló mód:	sunīe [↓]

Itt a hangsúly az igetőről az igealak utolsó szótagjára helyeződik át. Ezek az igealakok természetüknél fogva bizonyos emóciót tartalmaznak.

A hindi nyelv /valószínűleg részben perzsa és egyéb nyelvek közvetlen vagy közvetett hatására/ igen sok igefogalmat összetett igékkal /főnév vagy melléknév + egyszerű ige/ fejez ki. /Lásd a 2.6.4. részt./ A fokozott analitikus jelleg miatt itt még fontosabb az egyes igealakok hangsúlyviszonyainak a tisztázása.

Ezeket az igéket ugyanannak a 13 igealaknak az

alapján vizsgáltuk, mint az egyszerű igéket. /Lásd a 48. oldalon./ Itt azt tapasztaltuk, hogy az összetett igék valamennyi változatában az igető szerepét betöltő főnév, illetve melléknév volt a hangsúly hordozója. Ezeknek az igéknek különböző igealakjait, akárcsak az egyszerű igék analitikus igealakjait, a hangsúly egy nagyobb hangsúlyozási egységbe foglalja.

Pl.:

↓
bāt karnā 'beszélgetni' - bāt kār rǧhā hūn beszél-
getek /most/

↓
'surū karnā 'kezdeni' - 'surū kartā hē kezd /általá-
ban, nem modt/

↓
səfāī karnā 'takarítani' - səfāī kār denge kitakarítjuk
majd /kettős
szerkezet/

↓
ləjǧit honā 'szégyenkezni' - ləjǧit ho rəhe the szégyen-
keztek /bizo-
nyos időben/

↓
səmāpt honā 'befejeződni' - səmāpt ho gayā thā befeje-
ződött

Az összetett igékben a hangsúly a főnévnek vagy mellék-
névnek azon a szótagján van, amely a névszók hang-
súlyszabályai szerint is hangsúlyos volna, pl.:

↓
bāt 'beszélgetés', 'surū 'kezdés', səfāī 'takarítás',

↓
ləjǧit 'szégyenkező', səmāpt 'befejezett'.

Megfigyeléseim és összehasonlító tanulmányaim
/a német, angol és főleg a magyar nyelv hangsúlyviszo-
nyaival foglalkozó munkák, lásd az 56-58. oldalt, va-
lamint az 54., 55., 56. és 57. jegyzetet/ alapján arra
a következtetésre jutottam, hogy a különböző nyelvek
mondathangsúlyának alakulásában éppen a nyelvtani ösz-
szefüggések azok a tényezők, amelyek sok párhuzamot
mutatnak. Ezért a hindi mondathangsúly elemzésénél én
is a nyelvtani összefüggésekből indultam ki.

Megállapítottam, hogy a szófajok közül a mutató
névmás, a kérdő névmás, a határozószó, valamint a
tagadószó és a tiltószó általában hangsúlyos. A mon-
datrészeknél viszont a hangsúly szempontjából az a
döntő, hogy az illető mondatrész milyen fontos szerep-
et játszik a mondatban.

A következőkben a hangsúlyviszonyokat mondatfaj-
ták szerint részletesen vizsgáltuk. Itt az egyes mon-
datfajták keretében csak néhány jellegzetes példát
sorolunk fel.

Kijelentő mondatok mondathangsúlya:

↓
Yāh bāt hē. Erről van szó. /hangsúly a mutató név-
máson/

↓
Larkā sō rāhā hē. A fiu /most/ alszik. /hangsúly az
értelmileg fontos szón,
az igetövön/

↓
Mangal bāg meñ hē. Mangal a kertben van. /hangsúly az
értelmileg fontos szón,
a határozón/

↓
Rājā ne ek bāndar ko naukər rəkhā.

A király egy majmot alkalmazott. /hangsúly a tárgyon/

↓
Ese mūrkhə ko naukər rəkhnā ucit nəhīn hē.

Ilyen ostobát alkalmazni nem ésszerű. /hangsúly a tagadószon/
tagadószon/

↓
Vəh ek hī bāt hē.

Az egyre megy. /hangsúly a hī kiemelő morféma előtt/

Mellérendelő összetett mondat:

↓ ↓
Rām cālā gayā aur phir nəhīn āyā.

Rām elment és többé nem jött. /hangsúly az első mondatban az igetövön, a másodikban a tagarószón/

Alárendelő összetett mondat:

↓ ↓
Mitrə vəh hē jo vipətti men kām āe.

Az a barát, aki a nehéz helyzetben segít. /hangsúly a főmondatban a mutató névmáson, a mellékmondatban az értelmileg fontos szón, az összetett ige főnévén/

Felkiáltó mondat: /rövid mondatok, általában indulatszóval kezdődnek/

↓ ↓
Sābās, gārī cāl parī!

Bravó, a kocsí elindult! /hangsúly az indulatszón és az értelmileg fontos szón, az igetön/

Óhajtó mondat:

Men cāhtā hūn ki us pustak ko nā pārḥā hotā!

Bárcsak ne olvastam volna azt a könyvet!

/hangsúly az óhajtást kifejező ige tövén
és a tagadószon/

Felszólító mondat:

Ap hindī men bāt kareṅ!

Beszéljen hindiül! /hangsúly azon a szón, amelyre
a felszólítás irányul/

Közvetett parancs:

Us se kəh dījie ki cup rəhe.

Mondja meg neki, hogy maradjon csendben.

/hangsúly a bevezető mondat ige-tövéen és a
második mondat összetett igéjének melléknévi
részén/

Eldöntendő kérdés:

Kyā yəḥ admī Məngəl hε?

Ez az ember Mangal? /hangsúly a kyā morfémán és
azon a szón, amelyre a kér-
dés vonatkozik/

Kiegészítendő kérdés:

Kaun boltā hε? Ki beszél?

Kitne bəje hεṅ? Hány óra? /hangsúly mindig a kérdő-
szón/

Az értelem megkülönböztető mondathangsullyal külön foglalkoztunk /a 3.9. részben/ egyrészt a hangsulynak Bloomfield által is említett fonémajellege miatt, másrészt pedig mivel az általunk említett szerzők közül egyedül R.C. Mehrotra foglalkozik részletesebben ezzel a kérdéssel. Mehrotra azonban szintén nem próbálta megállapításait valamilyen rendszerbe foglalni, nem foglalkozott az általában hangsulyos, illetve hangsulytalan szófajok és mondatrészek kérdésével és nem határozta meg, hogy mikor beszél mondathangsulyról és mikor szóhangsulyról.

Az értelem megkülönböztető mondathangsuly általában úgy érvényesül, hogy a hangsuly a szokásostól eltérő helyen jelentkezik. Az általában hangsulyos szótagról vagy morfémáról az általában hangsulytalan szótagra vagy morfémára helyeződik át; vagy pedig arról a szóról, amely általában a mondathangsuly hordozója, a mondatnak valamely másik szavára kerül.

Az első változat, amikor a hangsuly általában hangsulytalan szótagra, illetve morfémára /ragok, képzők, posztpozíciók/ helyeződik át, az ellentéti hangsuly esetében fordul elő.

Kyā lifāfā pustak[↓] men, yā pustak[↓] pār ha?

A boriték a könyvben van, vagy a könyvön van?

Az értelem megkülönböztető mondathangsuly másik válfaja, amikor a kiemelés valamely szó egészére vonat-

kozik, mégpedig olyan szóra, amely általában nem hangsúlyos.

Pl.:

↓
Rām jāntā hē. Rām tudja.

↓
Rām jāntā hē. Rām tudja.

↓
Lārkiyān̄ acchī tarāh khel rāhī hēn̄.
A leányok jól játszanak.

↓
Lārkiyān̄ acchī tarāh khel rāhī hēn̄.
A leányok játszanak jól.

↓
Āp kā kyā hāl hē?

Hogy van?

↓
Āp kā kyā hāl hē?

Őn hogy van?

Megállapítottuk, hogy a hindiben mondatintonáció van, hogy a hangsúly és az intonáció szorosan összefügg, s hogy a szintaktikai tényezők szintén befolyásolják és bizonyos esetekben meghatározzák az intonációt.

A hindi intonáció kérdésével eddig rendszeresen és kellő részletességgel nem foglalkoztak.

Megfigyeltük, hogy mivel a hindi mondatokban a szórend kötött, azért itt az intonációnak fontosabb

jelentésmegkülönböztető szerepe van, mint azokban a nyelvekben, amelyekben a szórend nem kötött. A hindi nek ez a kötött szórendje tette lehetővé, hogy az egyes mondatfajták intonációjának meghatározásánál csak annak a mondatszakasznak a hanglejtés-menetét vessük figyelembe, amely a kiemelt szótól a mondat végéig terjed. Ezt a mondatszakaszt az intonáció magjának neveztük. /A hindi szórend kötöttségének magyarázatát lásd "A 'HINDI INTONÁCIÓ MENETÉNEK JELLEMZÉSE MONDATFAJTÁK SZERINT" című, 7. fejezetben, 102-103. o./

Megállapítottuk, hogy a hindiben a kijelentő, tagadó, tiltó és felszólító mondatok, valamint a kiegészítendő kérdést tartalmazó mondatok intonációjának menete az intonáció magjában ereszkedő. Itt csak néhány jellemző példát sorolunk fel a különböző mondatok intonációtípusaira. A kijelentő mondatok intonációjával a 104-105. oldalon, a tagadó, tiltó és felszólító mondatok intonációjával pedig sorrendben a 106., 107. és 108. oldalon foglalkoztam. A kérdő mondatok intonációjának keretében külön foglalkoztam a kiegészítendő kérdés /108-109. oldal/ és az eldöntendő kérdés /109-116. oldal/ intonációjának problémájával.

Kijelentő mondat:

Rames pustak ko (mujhe detā he).
3 2 2 2 1

Ramés könyvet nekem adja.

Tagadó mondat:

Us kī bāt thīk (nāhīn hē).
3 2 1

Neki nincs igaza. /Az ő beszéde
helyes nem van./

Tiltó mondat:

Is pustək ko (nə pərhie)!
3 2 2 1

Ezt a könyvet ne olvassa.

Felszólító mondat:

Pustək ko (rəkh dījie)!
3 2 2 1

Könyvet tegye le!

Kiegészítendő kérdés:

Yəh ādmī (kaun hē)?
3 1

Ez az ember ki /van/?

Az eldöntendő kérdés intonációjának menete az
intonáció magjában emelkedő-ereszkedő.

Pl.:

Kyā yəh ādmī (Məngəl hē)?
2 3 1

Vajon ez az ember Mangal /van/?

Az intonáció magjára vonatkozó mintamondatokban
három viszonylagos hangmagasságot tételeztünk fel, ame-

lyeket a megfelelő szótagok alatt 1, 2, és 3 számmal jelöltünk. Ez szerintünk lényegében elegendő az intonáció menetének jellemzésére az intonáció magjában.

Ha az eldöntendő kérdés a cselekvésre irányul, akkor az intonáció magja maga a cselekvést kifejező igealak. Egyszerű ige esetén a hangsúly az igetövön, összetett ige esetén pedig a főnéven, illetve melléknéven van, amely itt a igező funkcióját látja el.

Pl.:

egyszerű ige:

Kyā Rām (ā rāhā hε)? Vajon Rām jön /most/?
2 3 3 1

összetett ige /főnév + egyszerű ige/:

Kyā Rām (sāfāī kārne vālā hε)? /Vajon/ Rām takarítani készül?
2 3 3 3 3 3 1

összetett ige /melléknév + egyszerű ige/:

Kyā yah sāmācār āp ko (mālūm hε)? /Vajon/ ezt az ujságot ön ismeri?
2 3 1

A mondathangsúly itt az egész igealakot egy nagyobb hangsúlyozási egységbe foglalja, amely egyúttal az intonáció magja. /Ennek a kérdésnek bővebb megvilágítását lásd a 115. és 116. oldalon./

Az intonációjelzők /főleg a szintaktikai intonációjelzők/ kérdésével M. Bierwisch foglalkozik részletesen a német nyelvvel kapcsolatban. Megfigyelésem szerint a hindiben az intonáció magja fonetikai /lásd

117-118. o./ és szintaktikai intonációjelzőket /lásd 118-124. o./ tartalmaz. Fonetikai intonációjelzők: a mondathangsúly és az intonáció menete; szintaktikai intonációjelzők: a kijelentő mondaté az ige kijelentő módban; a tagadó mondaté a naḥīn tagadószó; a tiltó mondaté a maṭ és a na tiltószó; a felszólító mondaté az ige felszólító, illetve parancsoló módban; a kiegészítendő kérdésé valamely kérdőszó /kyā, kaun, kāhān, kitnā, stb./.

Az intonációjelzőknek fontos szerepük van az intonáció jellegének és értelmének meghatározásában. Az eldöntendő kérdést az intonáció emelkedő-ereszkedő menete egymagában is meghatározza. Az ereszkedő intonáció viszont a kijelentő, tagadó, tiltó és felszólító mondatokra, valamint a kiegészítendő kérdésre egyaránt jellemző. Itt tehát a szintaktikai intonációjelzőkre is szükség van az intonáció jellegének és egyben a mondat jellegének meghatározásához. A következőkben a jellegzetes szintaktikai intonációjelzők illusztrálására mondatfajtként egy-egy intonációs magot közlök, amelyeknek mindegyike az illető mondatfajta jellemző szintaktikai intonációjelzőt tartalmazza. /A probléma részletes megvilágítását lásd a 120-124. oldalon./

Kijelentő mondat:

($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{pūstāk ko + pārh rāhā hε} \\ 3 \quad 2 \quad 2 \quad 2 \quad 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix}$) főnév + ige kijelentő módban

Tagadó mondat:

($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{nāhīn + jāntā hūn} \\ 3 \quad 2 \quad 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix}$) tagadószó + ige

A nāhīn tagadószó első helyen, a mondathangsúly hordozója.

Tiltó mondat:

($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{māt + jāo} \\ 3 \quad 2 \quad 1 \end{matrix}$) tiltószó + ige parancsoló módban

A tiltószó az első helyen, a mondathangsúly hordozója.

Felszólító mondat:

($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{acchā + kām + karo} \\ 3 \quad 2 \quad 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix}$) jelző + összetett ige parancsoló módban

Itt a közös elem, a szintaktikai intonációjelző az ige parancsoló módban.

Kiegészítendő kérdés:

($\begin{matrix} \downarrow \\ \text{kyā + kartā hε} \\ 3 \quad 2 \quad 2 \quad 1 \end{matrix}$) kérdőszó + ige

Első helyen a kérdőszó, amely a mondathangsúly hordozója.

A felsorolt példák alapján az ereszkedő intonációt tartalmazó intonációs mag, valamint az emelkedő

ereszkedő intonációt tartalmazó intonációs mag különböző szerkezet-típusait rendszerbe foglaltuk /részletesen lásd a 124-128. oldalon/. Az így észlelt megfigyelések a hindi nyelv gyakorlati oktatásában is hasznosíthatók.

A kifejtettek alapján úgy érzem, hogy az intonáció magjának, mint fonetikai fogalomnak a megalkotásával sikerült a hindi mondatintonációt és mondathangsúlyt egyetlen egységes rendszerbe foglalnom, amely bizonyítja a hangsúly és az intonáció szoros összefüggését. Másrészt pedig az a tény, hogy szintaktikai-szemantikai összefüggésekből indultunk ki, lehetővé teszi az egyes mondatfajták meghatározását az intonáció magjának szerkezetéből.

V. RÉSZLEGES ADATTÁR

A következőkben három indiai mesét közlünk hindi és magyar nyelven. A mesék hindi nyelven hangszalagra felvéve szintén rendelkezésre állnak. Adatközlő Dhódhī, indiai mérnök /Gaya, Bihār állam/. Az egyes mesékben csak néhány jellegzetesebb mondat intonációs magját tüntettük fel a mondathangsúly és az intonáció menetének jelölésével. Az összefüggő szöveg jól érzékelteti a hindi nyelv jellegzetes hangsúlyát és intonációját.

1. Rājā aur bāndar

Prācīn sām̄y meñ ek rājā thā. Rājā ne ek (bāndar
ko naukār rākhā). Rājā ke māntrī ne kəhā - "Māhārāj!
Bāndar (mūrkhā hotā hē). Ēse mūrkhā ko naukār rākhnā
 ucit nāhīn hē." Rājā ne māntrī kī bāt (nāhīn mānī).

Ek din rājā so rəhā thā. Bāndar pānkhā jhāl rəhā
 thā. Udhər se ek mākkhī āī. Mākkhī rājā kī nāk pər
 bəth gāī. Bāndar gusse meñ ek īnt lāyā. Us ne mān meñ
 socā ki is mākkhī ko mār dālūngā. Bāndar ne krodh meñ
 īnt uthāī aur mākkhī pər phenkī. Mākkhī ur gāī aur īnt
 rājā kī nāk pər lāgī. Rājā (mār gəyā). Yəh sāmācār
 sāre nāgər meñ phēlā. Səb logon ne kəhā kī mūrkhā ko
 naukār rākhnā ucit nāhīn hē.

A fenti mesében általában rövid kijelentő monda-
 tokat és egy-két tagadó mondatot találunk.

Pl.:

Rājā ne ek (bāndar ko naukār rākhā).

A király egy majmot alkalmazott.

Bāndar (mūrkhā hotā hē).

A majom ostoba.

Rājā ne māntrī kī bāt (nāhīn mānī).

A király nem hallgatott a miniszter szavára.

Rājā (mār gəyā).
3 2 1

A király meghalt.

1. A király és a majom

A régi időben volt egy király. A király egy majmot alkalmazott. A király minisztere mondta "Nagyur! A majom ostoba. Ilyen ostobát alkalmazni nem ésszerű." A király nem hallgatott a miniszter szavára.

Egy nap a király aludt. A majom a legyezőt mozgatta. Valahonnan egy légy jött. A légy a király orrára ült. A majom haragjában egy téglát hozott. Azt gondolta magában, hogy ezt a legyet megöli. A majom dühében felemelte a téglát és a légy fell dobta. A légy elrepült és a téglát a király orrára esett. A király meghalt. Ez a hír az egész városban elterjedt. Mindenki azt mondta, hogy ostobát alkalmazni nem ésszerű.

2. Ser aur catur khargos

Ek jangal mein ek ser rāhtā thā. Ser roz sakraon
jānvāron ko (mār dāltā thā). Jānvār ser se tang ā
 gaye the. Ek din jangal ke sare pasu ikatthit hue.
 Unhon ne ser se kahā - "Jangal ke mahārāj! Ek bat
 ham logon ki man lijie!" Ser bolā - "Kyā kahā cāhte
 ho?" Rīch ne kahā - "Mahārāj! Ham mein se ek jānvār roz
 ap ke pas ā jāegā. Us ko khā kar ap apni bhūkh sant
 kar liyā karen. Is se ap ko sikar khojne mein kōst
 nahin hogā." Ser ne kahā - "(Thik hē)". Kāl se ek
 jānvār roz mere pas ā jāyā karē!" Is ke bād pratidin
 ek jānvār ser ke pas cālā jātā thā .

Ek din ser ke pas jāne ke lie khargos ki bārī āī.
 Khargos ne apnā prān bācāne ki ek yukti sochī. Khargos
 bahut der se ser ke pas pahūncā. Ser bhūkhā thā.
Khargos ko dekh kar use (bahut krodh āyā). Vāh bolā -
 "Tujhe khā kar kyā merā pet bhāregā? Ek to chotā jānvār
 aur itni der se āyā hē?" Khargos ne kahā - "Mahārāj!
 Merā apārādh nahin hē. Rāste mein (dūsrā ser mil gayā
thā). Us ne mujhe pākarnā cāhā. Mein kisi tarah bhāg
 kar ap ke pas ā sakā hūn." Ser ne kahā - "Is jangal
 mein dūsrā ser kahān se ā gayā?" Khargos ne kahā - "Vāh
 apne ko jangal kā rājā batā rahā thā." Vāh sun kar
 ser dāhārne lagā. Ser ne kahā - "(Cālo)! Pāhle mujhe

us 'ser ke pās le cəlo! Meñ use mār kər jəngəl se nikāl dūngā." Khərgos 'ser ko ek kuen ke pās le kər bolā - "Is kuen meñ vəh 'ser rəhtā hε." 'Ser ne jhānk kər kuen meñ dekhā. Kuen meñ pānī thā. Pānī meñ (ser kī pərchāin pər rəhī thī). Ser ne us pərchāin ko dūsra 'ser səmjhā. Ser krodh meñ dāhārne ləgā. Dāhār kər bolā - "Tū mere rājya meñ (kis se pūch kər āyā)? Meñ əbhī tujhe dānd dene ā rəhā hūn." Kəhte-kəhte 'ser kuen meñ kūd pərā aur pānī meñ dūb kər mār gəyā. Khərgos ne əpne sāthiyon ko səb bāt sunāī. Sun kər hirən bolā - "Khərgos bhāī, əpnī buddhi se tum ne hām səb ke prān bəcā lie. Səcmuc duniyā meñ səb se bārī buddhi hī hε."

A második mese már hosszabb és a benne lévő mondatok is hosszabbak. Viszont néha egy szóból álló mondat is előfordul benne, amely ilyenkor egyuttal az intonáció magja. Az ilyen esetekben az intonáció a szó hangsúlyviszonyaihoz illeszkedik. Pl.:

Vəh roz səkron jənvəron ko (mār dāltā thā).

Ez naponta az állatok százait ölte meg.

(Thīk hε).

Rendben van.

Is ke bād prətidin ek jənvər (ser ke pās cəlā jātā thā).

Ettől kezdve minden nap egy állat ment az orosz-
lánhoz.

Khərgos' ko dekh kər use (bāh[↓]hut krodh āyā).
3 2 2 2 1

Meglátva a nyulat, nagyon megharagudott.

Rāste meñ (dūsrā ser mil gayā thā).
3 2 2 2 2 2 1

Utközben egy másik oroszlánal találkoztam.

(Cəlo)!
2 3

Gyerünk!

Pāñi meñ (ser kī pərchañ pər rəhī thī).
3 2 2 2 2 2 1

A vizre az oroszlán érméka esett.

Tū mere rājya meñ (kis se pūch kər āyā)?
3 2 2 2 2 1

Te kitől kérdezted meg, hogy bejöhetsz az én birodalmamba?

2. Az oroszlán és a furfangos nyul

Egy erdőben egy oroszlán lakott. Ez naponta az állatok százait ölte meg. Az állatok az oroszlán miatt elkedvetlenedtek. Egy napon az erdő valamennyi állata összegyűlt. Azt mondták az oroszlánnak: "Erdő ura! Hallgassad meg szavunkat!" Az oroszlán így szólt: "Mit akartok mondani?" A medve ezt mondta: "Nagyur! Közülünk naponta egy állat hozzád fog jönni. Azt felfalva csillapítsd éhségedet. Ezáltal nem okoz majd neked gondot a vad keresése." Az oroszlán így válaszolt: "Rendben van. Holnaptól naponta egy állatot küldjetelek hozzám." Ettől kezdve minden nap egy állat ment az oroszlánhoz.

Egy napon a nyul következett soron, hogy az oroszlánhoz menjen. A nyul, hogy életét megmentse, cselt eszelt ki. A nyul nagyon későn érkezett az oroszlánhoz. Az oroszlán éhes volt. Meglátva a nyulat nagyon megharagudott. Így szólt: "Ha téged megeszlek, megtelik a gyomrom? Egy ilyen kis állat és ilyen későn jött?" A nyul ezt válaszolta: "Nagyur! Nem az én hibám. Utközben egy másik oroszlánal találkoztam. Meg akart fogni. Valahogy elmenekülve tudtam hozzád jönni." Az oroszlán ezt mondta: "Ebbe az erdőbe honnan jött egy másik oroszlán?" A nyul válaszolt: "Ő az erdő királyának nevezte magát." Ezt hallva az oroszlán ordítani kezdett.

Az oroszlán így szólt: "Gyerünk! Előbb vezess el ahhoz az oroszlánhoz! Megverve őt, elzavaton az erdőből." A nyul egy kuthoz vitte az oroszlánt és így szólt: "Ebben a kutban lakik az az oroszlán." Az oroszlán belenézett a kutba. A kutban víz volt. A vízre az oroszlán árnyéka esett. Az oroszlán azt az árnyéket másik oroszlánnak hitte. Az oroszlán dühében ordítani kezdett. Ordítva így szólt: "Te kitől kérdezted, hogy bejöhetsz az én birodalmamba? Én most téged megbüntetni jövök." Ezeket mondva az oroszlán a kutba ugrott és a vízbe merülve megfulladt. A nyul társainak az egész dolgot elmondta. Ezt hallva a szarvas így szólt: "Nyul testvér, bölcsességeddel te mindnyájunk életét megmentetted. Valóban a világon a legnagyobb dolog a bölcsesség."

3. Cālāk murgā

Ek lomrī jəngəl kī or jā rəhī thī ki us kī nəzər
 per kī dāl pər bəthe ek murge pər pərī. Yəh socne
 ləgī, is murge ko mār kər khānā cāhie, pər pəkrūñ to
 kəse? Murgā pər pər hē aur mēñ zəmin pər.

Lomrī əpne mən mēñ kuch socā aur phir murge se
 bolī - "Əre bhāī! Tum ne əj jəngəl kā dhindhorā
(nəhīñ sunā)? Mēñ to əbhī dhindhorā sun kər hī
(dər-bhəy ke binā əpne ghər jā rəhī hūñ)."

Murge ne lomrī se pūchā - "Kəse dhindhorā?" Lomrī
 ne kəhā - "Vāh! Jəngəl ke rājā (ser ne hī to dhindhorā
pitvāyā thā). Jəngəl ke səbhī jīvoñ ko dhindhorā kā
 pətā hē aur tumhēñ nəhīñ mālūm? Dəs roz se ləgātār
 səbhā ho rəhī thī, jis mēñ sāre sənsār ke pəsū ikəttā
 hue the. Səbhā mēñ səb ne səpəth khāī ki hām log əb
 se əpəs mēñ milkər rəhēnge aur ek dūsre ko nə sətāenge.
 Ek prətigyə pətrə bhī likhā gəyā hē aur səb ke həstāksər
 kər cukne pər rājā sinh ne us pər əpnī muhər ləgā dī
 hē."

Lomrī kī in bātoñ ko sun kər murgā gərdən uthā
 kər əsā kurkurāyā māno kisī sikārī pəsū ko dekh rəhā
 ho. Lomrī ne pūchā - "Tum idhər-udhər kyā dekh rəhe
 ho?"

Murge ne kəhā - "Kuch nəhīn, kevəl do sikārī kutte idhār ā rəhe hən."

↓
Itnā sun kər lomrī (bhāgne ko huī).
3 2 2 2 1

Murge ne lomrī ko bhāgte dekh pūchā - "Kyon, kyon, kəhān jā rəhī ho? Thəhartī kyon nəhīn? Əb to dərne kī koī bāt nəhīn hē."

Lomrī ne uttər diyā - "Bāt to thīk hē, pərəntu kəhīn in sikārī kutton ko tumhārī tərəh dhindhorā pitne kā pətā nəhīn ho, to?"

↓
Itnā kəh lomrī jəngəl kī or (tezī se bhāgī).
3 2 2 2 1

A harmadik mese mondatai még változatosabbak, mint az előbbi kettőé. Itt természetesen csak néhány egyszerű mondat jellegzetesebb hangsúlyát és intonáció típusát tüntettük fel az intonációs magban. Pl.:

Tum ne āj jəngəl kə dhindhorā (nəhīn sunā)?
2 3 3 1
Te nem hallottad ma az erdő kiáltványát?

↓
Mən to əbhī dhindhorā sun kər (dər-bhəy ke
binā əpne ghər jā rəhī hūn).
2 2 2 2 2 2 2 1
Én most a kiáltványt hallva félelem nélkül megyek haza.

Jāngal ke rājā (ser ne hī to dhindhorā pitvāyā
3 2 2 2 • 2 • 2 2 2 • 2 2
thā).

Az erdő királya, az oroszlán tétette közhiré
ezt a kiáltványt.

Itnā sun kār lomrī (bhāgne ko huī).
3 2 2 2/1

Ezt hallva a róka futásnak eredt.

Itnā kəh lomrī jāngal kī or (tezī se bhāgī).
3 2 2 2 1

Ezt mondva a róka sebesen az erdő felé futott.

3. A ravasz kakas

Egy róka éppen az erdő felé ment, amint tekintette egy fa ágán ülő kakasra esett. Gondolkozni kezdett: ezt a kakast megölve meg kell enni, de hogy fogjam meg? A kakas a fán van én meg a földön.

A róka egy kicsit gondolkozott magában, majd így szólt a kakashoz - "Hé tetvér! Te nem hallottad ma az erdő kiáltványát? Én most a kiáltványt hallva félelem nélkül megyek a házamba."

A kakas megkérdezte a rókától: "Milyen kiáltványt?" A róka így válaszolt: "Kitünő! Az erdő királya, az oroszlán tétette közhirré ezt a kiáltványt. Az erdőnek minden állata tud a kiáltványról és te nem tudsz róla? Tíz napig állandóan tartott a gyűlés, amelyen az egész világ állatai összegyűltek. A gyűlésen mindenki megesküdött, hogy mi mostantól együtt leszünk és egymást nem fogjuk zaklatni. Egy szerződést is irtak és miután mindenki aláírta, az oroszlán király rátette pecsétjét."

A rókának ezeket a szavait hallva a kakas nyakát felemelve olyan hangot adott, mintha valamilyen ragadozó állatot látna. A róka megkérdezte: "Te miért nézel ide-oda?"

A kakas így válaszolt: "Semmi, csak két vadász-kutya jön erre."

Ezt hallva a róka futásnak eredt. A kakas, a rókát futni látva megkérdezte: "Hogyan, hogyan, hova mész? Miért nem vársz? Hiszen most semmi ok sincs a félelemre."

A róka így választolt: "Ez igaz, de ha valahogy, hozzád hasonlóan, ezek a vadászkutyák sem tudnak a kiáltvány kihirdetéséről, akkor mi lesz?"

Ezt mondva a róka sebesen az erdő felé futott.

VI. FÜGGELÉK /A vizsgálatok műszeres ellen-
őrzése/

A hindi nyelvterület nagysága miatt már eleve nem várhattuk a tanulmányomban rögzített megállapítások műszeres ellenőrzésétől teljesen egyöntetű eredményeket. Megnehezítette ezt az a körülmény is, hogy a jelenleg rendelkezésre álló indiai adatközlők egyike sem származik Benáreszből, holott én elsősorban a Benáreszben beszélt hindire alapítottam megfigyeléseimet. Ennek ellenére - figyelembe véve a fenti körülményeket, valamint azt, hogy az adatközlők a mintamondatokat olvasták és ez nem azonos a spontán beszéddel - szerintem a műszeres ellenőrzés eredménye pozitívnak mondható.

A műszeres ellenőrzés a következőképpen folyt le. Először is kivonatos összeállítást készítettem a tanulmányban szereplő jellegzetes mintaszavakból és mintamondatokból. Ezt az anyagot a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Laboratóriumában megfelelő laboratóriumi feltételek mellett hangszalagra vettük. Az adatközlő Amar Kumār Sinha indiai ösztöndíjas /Delhi/ volt. Ezt követően történt a hangszalagra felvett anyag hangsúlyviszonyainak rögzítése hangnyomásszint-iróval, regisztráló papíron, ugyancsak az említett Fonetikai Laboratóriumban.

Az így rögzített anyag kiértékelése ábránként, illetve mintaszavak és mintamondatok szerint történt. Az egyes ábrák, illetve görbék után mindig a kiértékelés eredményét közlöm, majd pedig - amennyiben ez szükségesnek látszik - röviden összegezem a kapott eredményekből levonható esetleges végkövetkeztetéseket. Egyes esetekben magyarázatokat is fűzök a kapott eredményekhez. Az egyes szótagok különböző hangnyomásszintjeit a regisztráló szalag szélességének százalékában tüntetem fel, oly módon hogy a regisztráló szalag teljes szélessége 100 %-nak felel meg.

Mivel az intonáció méréséhez, illetve műszeres ellenőrzéséhez megfelelő műszer a Laboratóriumban egyelőre nem állt rendelkezésre, az erre vonatkozó kiértékelés eredményeit csak később, a megvédéskor nyújtom be.

1. ábra

Kétszótagu kiemelt szó hangsulya

1. ábra

↓
pə-tā 'cim', 'nyom'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a második,
hosszu nyilt szótagon /-tā/.

Hangnyomásszint: a második szótagon kb. 49 %, az
első szótagon kb. 42 %.

2. ábra

2. ábra

↓
ād-mī 'ember'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően az első,
hosszu zárt szótagon /ād-/.

Hangnyomásszint: az első szótagon 70 %,
a második szótagon kb. 57 %.

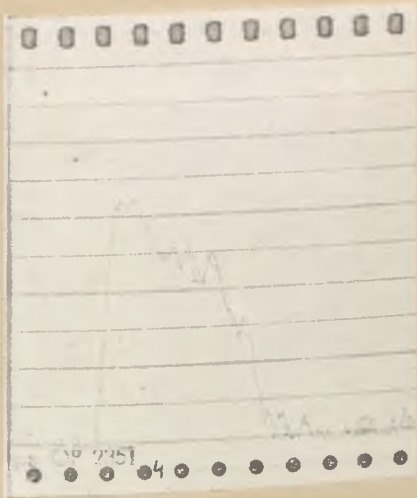
3. ábra

3. ábra

↓
prə-ti 'példány'

Hangsúly a várákozásnak megfelelően az első,
rövid nyílt szótagon /prə-/.

Hangnyomásszint: az első szótagon 55 %,
a második szótagon kb. 36 %.

4. ábra

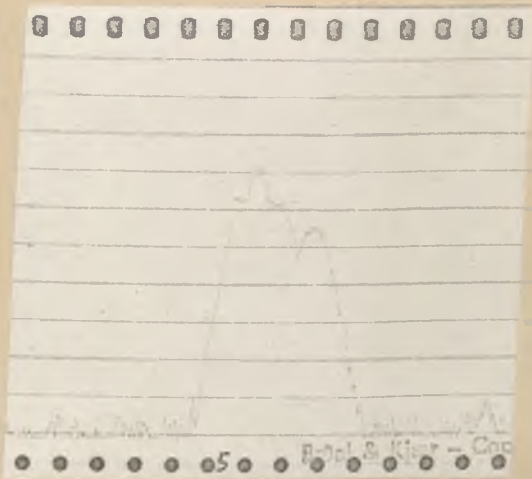
Háromszótagu kiemelt szó hangsulya

4. ábra

↓
kār-yā-ləy 'hivatal'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően az első, leg-
hosszabb szótagon /hosszu zárt szótag, kār-/.

Hangnyomásszint: az első szótagon kb. 62 %,
a második szótagon kb. 51 %,
a harmadik szótagon pedig 50 %-
ról 0-ra csökken.

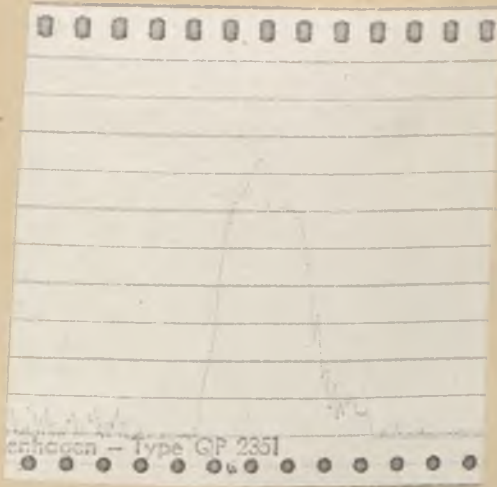
5. ábra

5. ábra

↓
mā-nə-vī 'emberi'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően az első, hosszú nyílt szótagon /mā-/.

Hangnyomásszint: az első szótagon kb. 70 %,
innen 60 %-ra, majd 55 %-ra és végül 0-ra csökken.

6. ábra

6. ábra

↓
mə-nus-yə 'ember'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a második, leg-
hosszabb szótagon /rövid zárt szótag, -nus-/.

Hangnyomásszint: a második szótagon kb. 74 ‰,
az első szótagon kb. 62 ‰,
a harmadik szótagon pedig kb.
60 ‰.

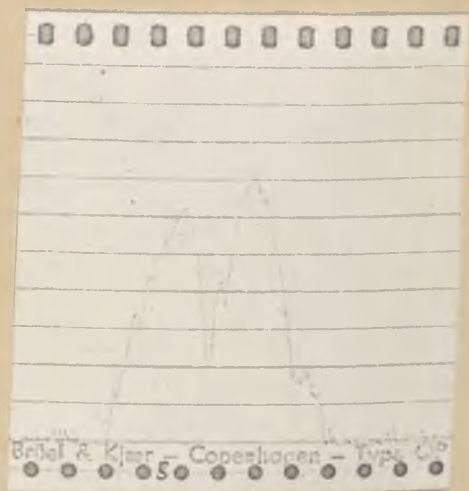
7. ábra

7. ábra

↓
pe-jā-mā 'bő nadrág'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a második szótagon /-jā-/. A szónak mind a három szótagja egyenlő hosszú, hosszú nyílt szótag. Egyenlő hosszúságu szótagok esetében az általános szabály szerint a hangsúly az utolsó előtti szótagon van.

Hangnyomásszint: a második szótagon 70 %,
az első szótagon kb. 54 %,
a harmadik szótagon pedig kb. 50 %-
ról rohamosan csökken 0-ra.

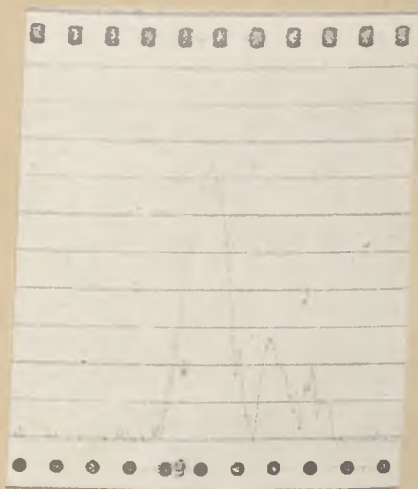
8. ábra

8. ábra

sa-mā-cār 'ujság'
 ↓

Hangsúly a várakozásnak megfelelően az utolsó, leghosszabb szótagon /-cār/. Az általános hangsúlyszabályok szerint a hangsúly az utolsó szótagon van, ha az a leghosszabb. Jelen esetben az utolsó /hosszuzárt/ szótag nemcsak viszonylagosan, hanem abszolút értékét tekintve is a leghosszabb szótagok kategóriájába tartozik a hindiben /jelzése 4/.

Hangnyomásszint: az utolsó szótagon 71 %, az első szótagon 0-ból kiindulva meredeken emelkedik és a második szótagon eléri a 61 %-ot.

9. ábra

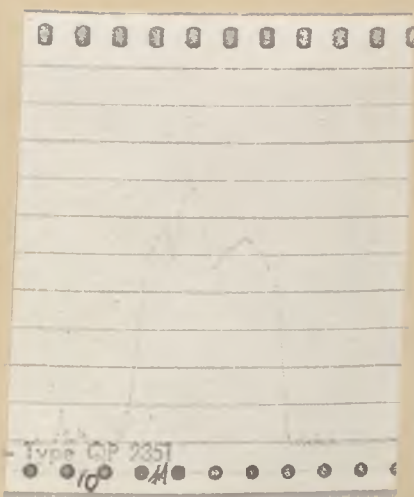
Összetett szavak hangsulya

9. ábra

↓
lāk̄h + pə-ti 'milliomos'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően az első szón /lāk̄h/. Az általános hangsúlyszabályok szerint az összetett szavaknak az első szava a hangsúly hordozója.

Hangnyomásszint: az első, egyszótagu szón kb. 72 %, a második szó első szótagján már csak kb. 28 %, a második szó második szótagján pedig 20 %.

10. ábra

10. ábra

mə-hā + jə-nī 'uzsora'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően az első szó második, hosszú nyílt szótagján /-hā/. Ez megfelel az általános hangsúlyszabályoknak, amelyek szerint az összetett szó első szavának leghosszabb szótagja a hangsúly hordozója.

Hangnyomásszint: az első szó második szótagján 70 %, az első szó első szótagján kb. 58 %, a második szón a legnagyobb hangnyomásszint már csak kb. 54 % és erről fokozatosan, majd rohamosan 0-ra csökken.

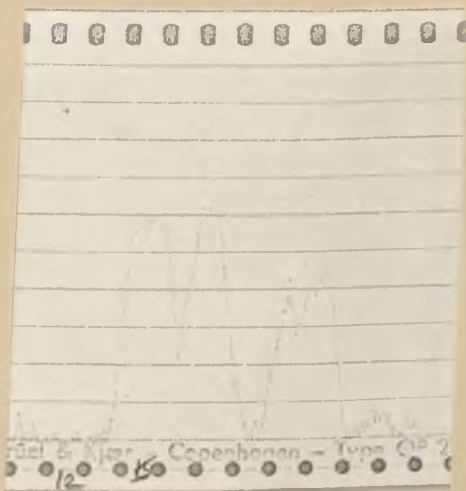
11. ábra

11. ábra

↓
s̄a-hit-ya + prem 'irodalomkedvelés'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően az első szó első, hosszú nyílt szótagján /s̄a-/. Ez megfelel az összetett szavak hangsúlyszabályáinak, amelyek szerint a hangsúly hordozója az első szónak az a szótagja, amely az egyszerű szavak hangsúlyszabályai szerint hangsúlyos volna, függetlenül attól, hogy a második szóban ennél hosszabb szótag is van /prem, hosszú zárt szótag/.

Hangnyomásszint: az első szó első szótagján kb. 61 %,
az első szó második szótagján kb.
55 %, harmadik szótagján pedig kb.
40 %;
a második szón a hangnyomásszint ujból emelkedik, kb. 53 %-ra, ahonnan fokozatosan 0-ra csökken.

12. ábra

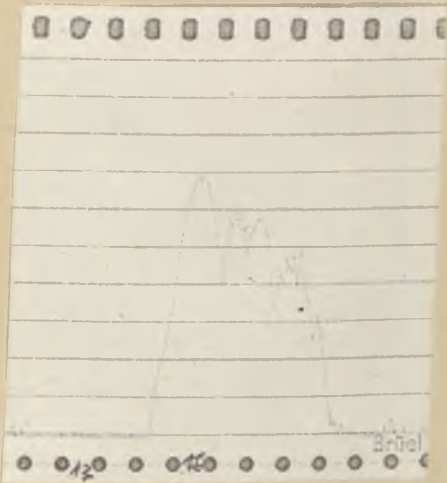
Sandhival összekapcsolt szavak hangsulya

12. ábra

prās-[↓]not-tar 'kérdés-felelet'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a második, leghosszabb szótagon /-not-/. Ugyanis az általános hangsúlyszabályok szerint a sandhival összekapcsolt szavakat a hindiben úgy hangsúlyozzák, mintha egyszerű szavak lennének. Így az egész szó leghosszabb szótagja /hosszu zárt szótag/ a hangsúly hordozója.

Hangnyomásszint: a második szótagon kb. 63 %,
az első szótagon 60 %, a harmadik
szótagon pedig kb. 45 %.

13. ábra

Szóeleji képzők hangsulya

Fosztóképzők /hangsulyosak/

13. ábra

dur- ↓
 dur + də-¹sā 'szerencsétlenség'

Hangsúly a fosztóképzőn /dur/, mint ahogy a szabály szerint lennie kell. Itt a fosztóképző rövid zárt szótag, mégis ez a hangsúly hordozója annak ellenére, hogy az utána következő szó második szótagja hosszú nyílt szótag /-¹sā/, tehát hosszabb, mint a fosztóképző szótagja.

Hangnyomásszint: a fosztóképzőn kb. 69 %,

a də¹sā szó első szótagján kb. 60 %,

második szótagján pedig kb. 49 %.

14. ábra

14. ábra

be- ↓
 be + i-mān 'álnok'

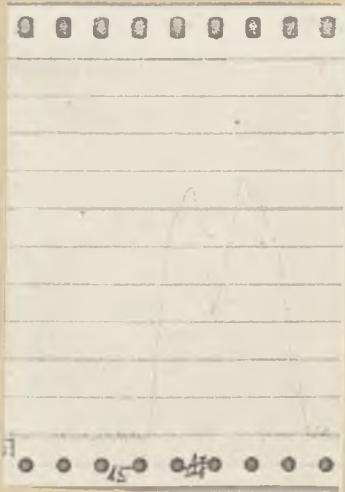
Hangsúly a várakozásnak megfelelően a fosztóképzőn /be/ az erre vonatkozó hangsúlyszabályoknak megfelelően. A fosztóképző szótagja /hosszu nyilt szótag/ a hangsúly hordozója annak ellenére, hogy az utána következő szó második szótagja /-mān/ hosszú zárt szótag, tehát hosszabb, mint a fosztóképző.

Hangnyomásszint: a fosztóképzőn 70 %,

az imān szó első szótagján 60 %,

második szótagján pedig apró hull-

lámzásokkal tovább csökken 0-ig.

15. ábra

Egyéb szóeleji képzők /hangsúlytalanok/

15. ábra

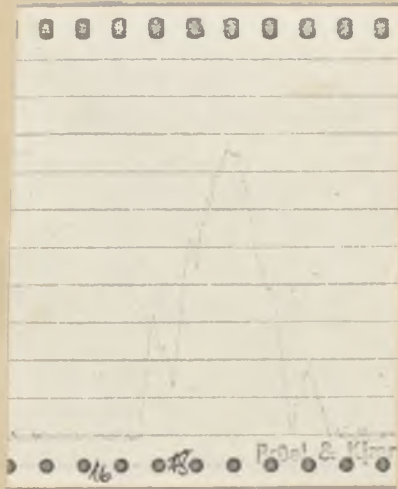
ə-nu- ə-nu + bhəv 'tapasztalat'

↓

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a szóeleji képző után következő szón van. Ez megfelel az erre vonatkozó hangsúlyszabálynak.

Hangnyomásszint: a bhəv szón kb. 68 ‰,

az ə-nu szóeleji képző első szótagján észrevehető átmenet nélkül meredeken emelkedik és második szótagján eléri a 65 ‰-ot.

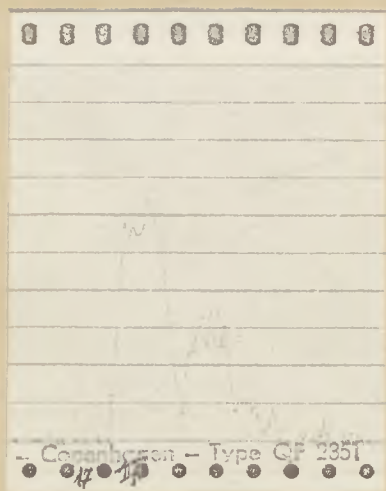
16. ábra

16. ábra

əpə- əpə + rād^h 'büntett'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a szóeleji képzőt követő szón. Ez összhangban van az általános hangsúlyszabályokkal.

Hangnyomásszint: a rād^h szón kb. 75 %,
a szóeleji képzőn két fokozatban emelkedik, előbb 31 %-ra, majd 51 %-ra.

17. ábra

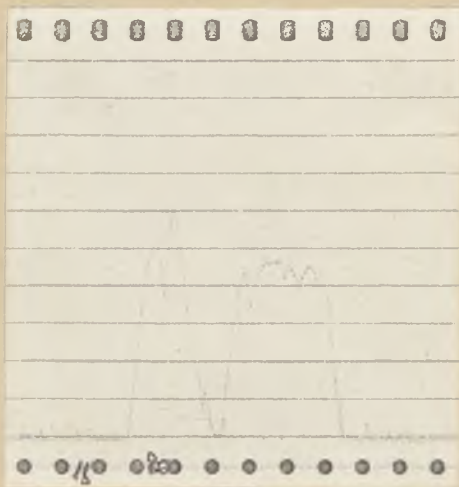
Szóvégi képzők /hangsúlytalanok/

17. ábra

-tā ↓
 kə-vi + tā 'költemény'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a képző előtti szó első szótagján /kə-/, annak ellenére, hogy a -tā képző határozottan hosszabb szótag /hosszu nyilt/, mint a hangsúlyt hordozó rövid nyilt szótag.

Hangnyomásszint: a kəvi szó első szótagján kb. 64 %, második szótagján kb. 35 % és a -tā képzőn már mindössze kb. 11 %.

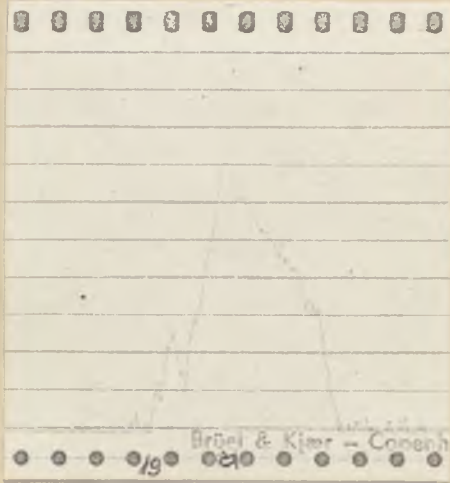
18. ábra

18. ábra

-hīn ṣk-ti + hīn 'erőtlen'

Hangsúly a várákozásnak megfelelően a képző előtti szó első, hosszabbik szótagján /ṣk-/. A -hīn képző nem hangsúlyos annak ellenére, hogy ez a leghosszabb /hosszu zárt/ szótag.

Hangnyomásszint: a ṣkti szó első szótagján 60 %, második szótagján 42 %, a hīn képzőn pedig kb. 46 %, amely több kis hullámvázás után meredeken csökken 0-ra.

19. ábra

A ragok és posztpozíciók általában hangsúlytalanok, a többes posztpozíciós eset -on ragjának kivételével, amelyen általában hangsúly figyelhető meg.

19. ábra

ghər men 'házban'

Hangsúly a főnéven. A men posztpozíció hangsúlytalan annak ellenére, hogy ez a leghosszabb /hosszu zárt/ szótag. Ez megfelel az általános hangsúlyszabályoknak.

Hangnyomásszint: a ghər főnéven 70 %,
a men posztpozíción kb. 50 %-ról ap-
ró hullámzásokkal 0-ra csökken.

20. ábra

20. ábra

mə-nus-yə meň 'emberben'

Hangsúly a mənusyə főnév második, leghosszabb szótagján /-nus-/, amely rövid zárt szótag és nem a meň posztpozíción, amely egyébként a leghosszabb /hosszu zárt/ szótag. Ez összhangban van azzal az általános szabállyal, amely szerint a posztpozíciók hangsúlytalanok.

Hangnyomásszint: a mənusyə szó második szótagján kb. 68 %, első szótagján a hangnyomásszint meredeken emelkedik majdnem törés nélkül kb. 55 %-ig, a harmadik szótag hangnyomásszintje pedig 50 %. A meň posztpozíción a hangnyomásszint kb. 41 %-ról apró hullámzásokkal 0-ra csökken.

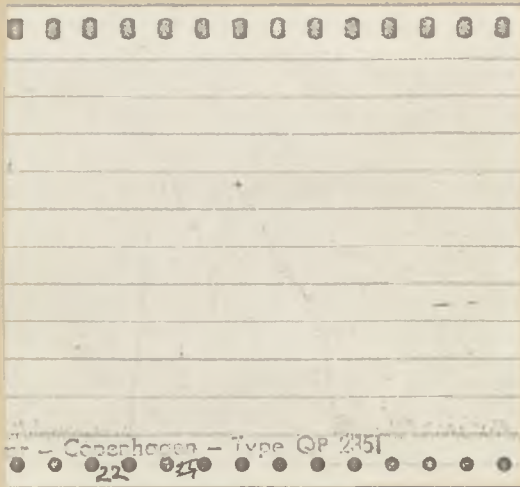
21. ábra

21. ábra

↓
ghə-ron meñ 'házakban'

A hangsúlyt a delhi adatközlő az első szótagra /ghə-/ helyezi és az -on ragot, illetve a -ron szótagot másodlagos hangsúllyal ejti. Bár, mint a Függelék bevezető részében említettem, a hindi nyelv óriási nyelvterülete miatt az ilyenfajta ingadozások vidékenként, sőt néha egyedenként is előfordulnak, megfigyelésem szerint az összefüggő beszédben az -on rag hangsúlyossága általánosabb. Ezt bizonyítja egy allahabadi adatközlő kiejtése is. Allahabad különben Delhinél földrajzilag jóval közelebb van Benáreszhez, ahol az ide vonatkozó megfigyeléseim nagy részét végeztem. Az árnyalati eltérés a területi különbségnek tudható be. Az erre vonatkozó hangfelvétel rendelkezésre áll.

Hangnyomásszint: a szó első szótagján kb. 71 %, majd bizonyos esés után a hangnyomásszint az -on ragot tartalmazó szótagon újból emelkedik, kb. 68 %-ra, a meñ posztpozíción pedig már csak kb. 45 % a hangnyomásszint, amely több kisebb hullámmal 0-ra csökken.

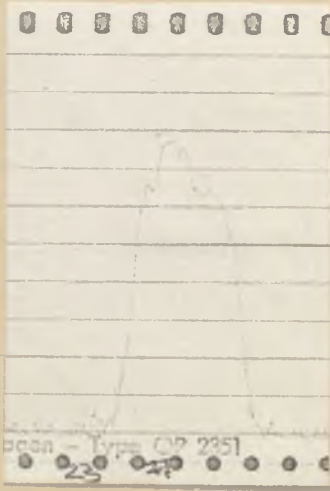
22. ábra

22. ábra

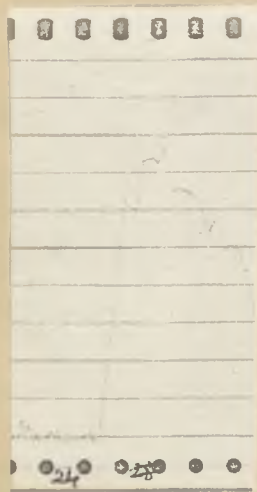
↓
mə-nus-yon̄ men̄ 'emberekben'

A delhii adatközlő kiejtése szerint a hangsúly az első szótagon van, de majdnem ugyanilyen erejű hangsúly van az -on̄ ragot tartalmazó -yon̄ szótagon is. Egyébként erre a területi jellegű ingadozásra is érvényesek a 21. ábrával kapcsolatban elmondottak.

Hangnyomásszint: a mə- szótagon 70 %;
a -yon̄ szótagon 68 %.

23. ábra

24. ábra

Nőnemű főnevek:

/többes alanyeset ragja -yān/

23. ábra

↓
lə-rā-ī 'háboru'

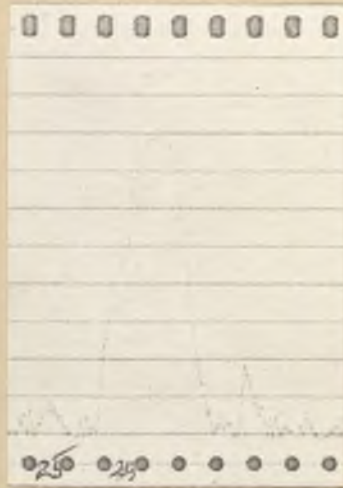
24. ábra

↓
lə-rā-i-yān 'háboruk'

Hangsúly mind az egyes alanyesetben, mind a többes alanyesetben a -rā- szótagon. A többes szám alanyesetének -yān ragja hangsúlytalan. Ez egyezik az általános hangsúlyszabályokkal, amelyek szerint a ragok hangsúlytalanok.

Hangnyomásszint: a 23. ábrán a legmagasabb a hangnyomásszint a lə-rāī főnév második szótagján /-rā-/, éspedig 78 %, az első szótagon kb. 65 %, a harmadik szótagon pedig 63 %;

a 24. ábrán a legmagasabb a hangnyomásszint ugyancsak a -rā- szótagon, kb. 78 %, az első szótagon 61 %, a harmadik szótagon /-i-/ kb. 65 %, a -yān ragon pedig kb. 56 %-ról több hullámzással rohamosan 0-ra csökken.

25. ábra

26. ábra

/többes alanyeset ragja -en/

25. ábra

↓
bāt 'beszélgetés'

26. ábra

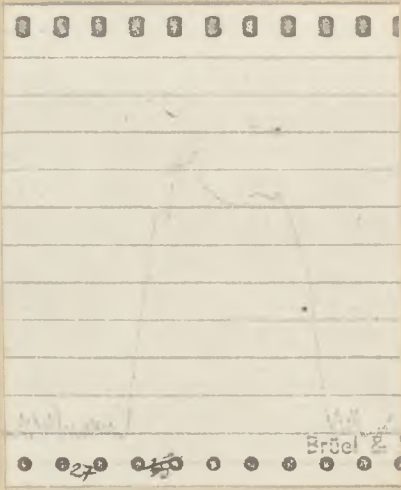
↓
bā-ten 'beszélgetések'

A hangsúly mind a két esetben tulajdonképpen ugyanazon a szótagon van, illetve a többes számban az első szótag nem bāt, hanem bā-. A többes szám -en ragja hangsúlytalan. Ez megfelel az általános hangsúlyszabályoknak.

Hangnyomásszint: a 25. ábrán a bāt szón 79 %;

a 26. ábrán a legmagasabb hangnyomásszint a bā- szótagon van, kb.

75 %, az -en ragot tartalmazó -ten szótagon pedig kb. 45 %.

27. ábra

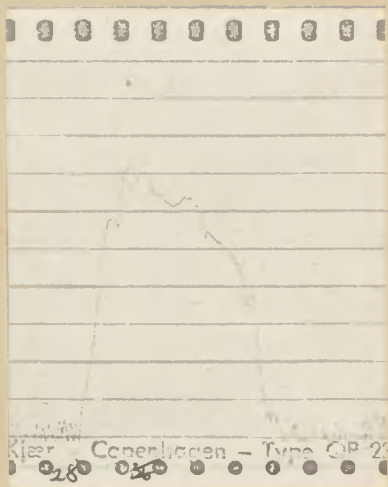
/posztpozíciós esetek/

27. ábra

↓
l₃-rā-i[˘] me[˘]n 'háboruban'

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a két egyenlő hosszúságu, hosszú nyílt szótag közül az utolsó előtti szótagon, a -rā- szótagon. A posztpozíció az általános hangsúlyszabályokkal összhangban hangsúlytalan.

Hangnyomásszint: legmagasabb a második /-rā-/ szótagon, kb. 76 %, a me[˘]n posztpozíción pedig kb. 63 %.

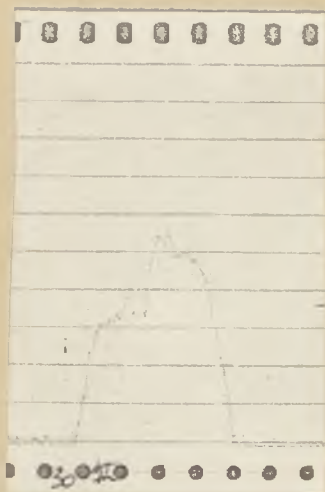
28. ábra

lθ-rā-i-yon[~] men[~] 'hábo rukban'

A delhi adatközlő a hangsulyt a -rā- szótagra helyezi. Ez szintén területi jellegű ingadozás, amelyre a 21. ábrával kapcsolatban elmondottak érvényesek.

29. ábra

30. ábra

Az ige-tövek hangsúlyosságának kérdése

/kevés kivétellel mindig az ige-tő a hangsúly hordozója. Ha az ige-tő két- vagy többszótagu, akkor a hangsúly mindig az ige-tő utolsó szótagján van./

29. ábra

↓
sun̄nā 'hallani

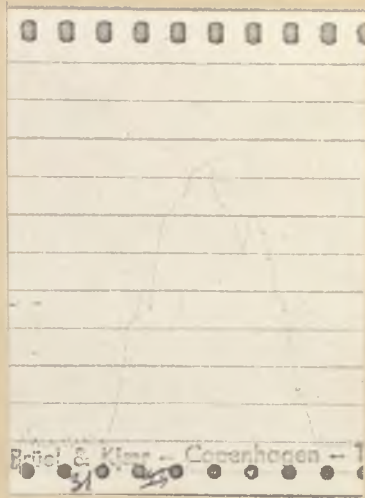
30. ábra

ige-tő: ↓
sun-

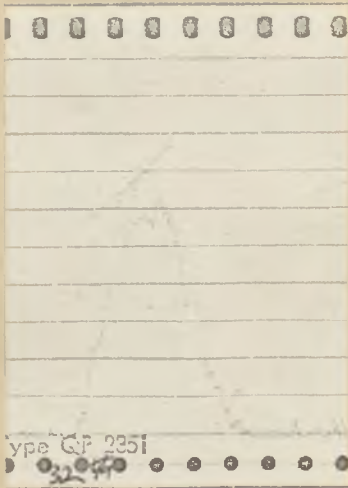
Hangsúly a várakozásnak megfelelően a sun- ige-tövön és nem a -nā képzőn, amely pedig hosszabb szótag /sun- rövid zárt szótag, -nā hosszú nyílt szótag/. Az ábrákról leolvasható eredmény megfelel az ige-kre vonatkozó általános hangszlyszabályoknak.

Hangnyomásszint: a sun- ige-tövön 70 %,

a -nā képzőn pedig csak kb. 55 %.

31. ábra

32. ábra

31. ábra

↓
sunānā

32. ábra

↓
igető: sunā-

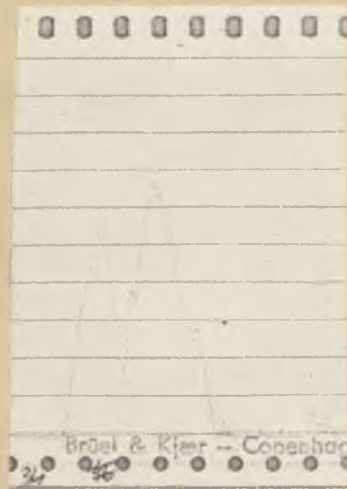
Hangsúly a várakozásnak megfelelően a sunā- igető második szótagján /-nā-/. A fenti két ábráról leolvasható eredmény megfelel az igékre vonatkozó általános hangsúlyszabályoknak.

Hangnyomásszint: az igető -nā- szótagján /31- ábra/
kb. 74 %, az igető első szótagján
40 %, a -nā főnévi igenévképzőn
pedig 60 %;

a 32. ábrán az igető második /-nā-/
szótagján kb. 62 %, első szótagján
pedig kb. 40 %.

33. ábra

34. ábra

33. ábra

↓
pəhuncānā

34. ábra

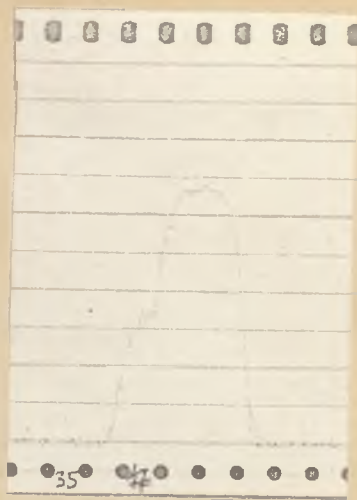
↓
igető: pəhuncā-

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a pəhuncā- igető utolsó szótagján /-cā-/. A fenti két ábráról leolvasható eredmény megfelel az igékre vonatkozó általános hangsúlyszabályoknak.

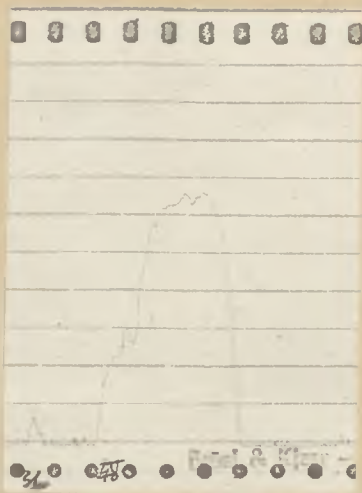
Hangnyomásszint: a 33. ábrán a hangnyomásszint az igető utolsó szótagján /-cā-/ a legmagasabb, kb. 72 %, a -nā főnévi igenév-képzőn pedig kb. 54 %;

a 34. ábrán is, amely a pəhuncā- igetővet mutatja, a hangnyomásszint emelkedő tendenciát mutat és az utolsó szótagon a legmagasabb, kb. 65 %.

35. ábra

36. ábra

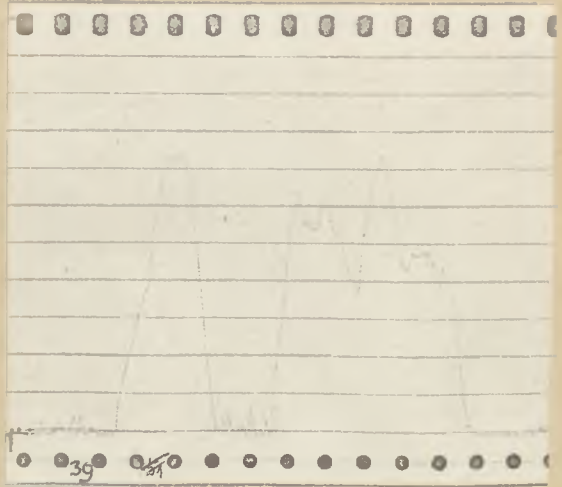

37. ábra

38. ábra

39. ábra

Az összetett igék /főnév vagy melléknév + egyszerű ige/ esetében a főnév vagy melléknév a hangsúly hordozója

38. ábra

↓
bāt kārṇā 'beszélgetni'

39. ábra

↓
bāt kār rōhā hūñ 'be-
szélgetek /most/

A fenti két ábra tanúsága szerint a hangsúly mindig a bat főnéven van. Ez megfelel az igék általános hangsúlyszabályainak.

Hangnyomásszint: a bāt főnéven a 38. ábrán 75 %, az utána következő legmagasabb hangnyomásszint pedig a kārṇā igeen 60 %; a bāt főnéven a 39. ábrán kb. 73 %, az utána következő igealakok legmagasabb hangnyomásszintje pedig kb. 72 %.

40. ábra

41. ábra

40. ábra

↓
səməpt² honā 'befejeződ-
ni'

41. ábra

↓
səməpt² ho gəyā thā 'befe-
jeződött'

A fenti két ábra tanúsága szerint a hangsúly mindig a səməpt melléknéven van. Ez megfelel az igék általános hangsúlyszabályainak. A hangsúly hordozója a səməpt szó második szótagja /-məpt/, amely hosszabb, mint az első szótag.

Hangnyomásszint: a 40. ábra szerint a səməpt² melléknév második szótagján kb. 75 %, első szótagján kb. 40 %, a honā segédige első szótagján pedig kb. 59 %;

a 41. ábra szerint a səməpt² melléknév második szótagján kb. 76 %, első szótagján kb. 42 %, az összetett igeinek a melléknév után következő elemein pedig a legmagasabb hangnyomásszint kb. 73 %.

42. ábra

Példák a mondathangsulyra különböző mondatfajtákban
/a mutató névmás, a kérdő névmás, a határozószó, a
tagadószó és a tiltószó általában hangsúlyos, a
mondatrészek közül a fontosabb mondatrész hangsúlyos/

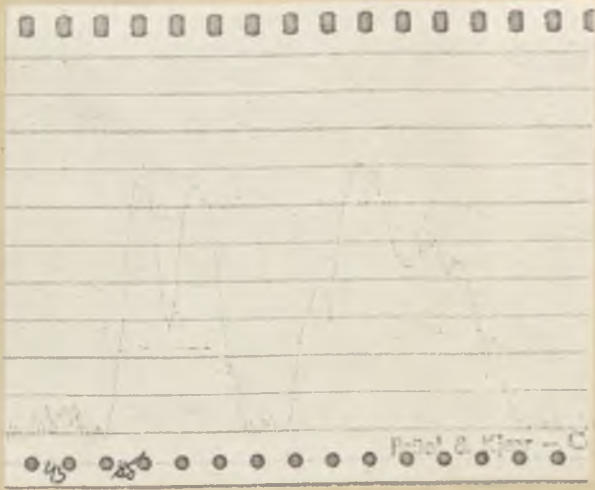
Kijelentő mondat mondathangsulya:

42. ábra

↓
Yəh bāt hæ. Erről van szó.

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a yəh mutató névmáson.

Hangnyomásszint: a yəh mutató névmáson kb. 76 %,
a bāt szón kb. 30 %, és a
hæ igealakon szintén 30 %.

43. abra

43. ábra

Lər̄k̄ā so rəh̄ā hē.
↓

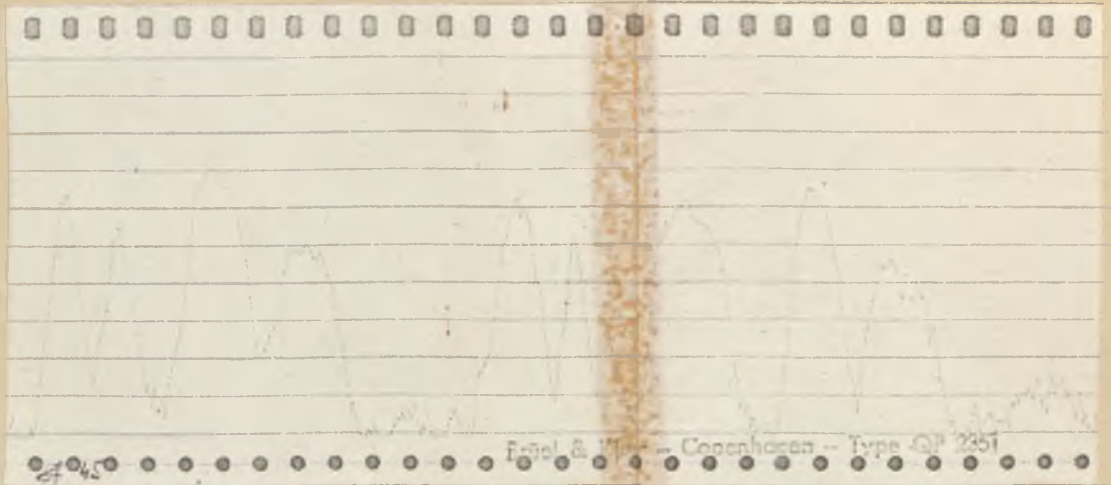
A fiu /most/ alszik.

Hangsúly az ábra szerint mind a lər̄k̄ā főnév első szótagján, mind a so igetövön észlelhető, de a so rəh̄ā hē analitikus igealaknak a so igető után következő részében a hangnyomásszint sokkal határozottabban esik, mint a lər̄k̄ā főnév második szótagján.

Hangnyomásszint: a lər̄k̄ā főnév első szótagján 70 %, második szótagján pedig kb. 65 %; a so igetvön 70 %, az igealak további részén pedig csak kb. 51 %-ot ér el, majd rohamosan csökken.

44. ábra

45. ábra

Alárendelő összetett mondat mondathangsulya:

45. ábra

Mitrə vəh hē, jo vipətti meñ kām āe.

Az a barát, aki a nehéz helyzetben segít.

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a főmondatban a vəh mutató névmáson, a mellékmondatban pedig az értelmileg fontos szón, az összetett ige főnéven.

Hangnyomásszint: a főmondatban a vəh mutató névmáson 70 %, az ezt megelőző mitrə szón kb. 62 %, a mutató névmás után következő hē igealakon pedig 50 %; a mellékmondatban az összetett ige főnéven, a kām szón kb. 64 %, a mellékmondatnak ezt megelőző szavain a hangnyomásszint hullámzással kb. 61 %-ot ér el, a kām főnév után következő āe igei részen pedig már csak kb. 45 %-ot, a mondat vége felé csökkenő tendenciával.

46. ábra

Felkiáltó mondat mondathangsulya:

46. ábra

↓ ↓ ↓
Sábās', gārī cəl pərī! Bravó, a kocsi elindult!

Erős hangsúly a sábās' 'bravó' indulatszón. Az igező hangsúlyosságát azzal fejezi ki az adatközlő, hogy a cəl igező előtt rövid szünetet tart és az igealak befejező részét, a pərī szót nem hangsúlyozza. Így az egész mondat nagyjából három hangsúlyozási egységre oszlik: indulatszó + gārī főnév + összetett igealak, élén a cəl igezővel.

Hangnyomásszint: legnagyobb az indulatszó első szótagján, kb. 78 %;

a gārī főnév első szótagján kb. 71 %,
második szótagján kb. 66 %;

rövid, de határozottan észrevehető szünet után az analitikus igealak

első elemén, a cəl igezővön kb. 61 %
és az igealak második elemén már
mingössze kb. 39 %.

47. ábra

Óhajtó mondat mondathangsulya:

47. ábra

Men cāhtā hūn ki us pustək ko nə pərhtā hotā.

Bárcsak ne olvastam volna azt a könyvet.

Az adatközlő az óhajtást kifejező részben a mēn 'én' szót hangsúlyozta jobban, de ennek a mondatszakasznak igei részét is magas hangnyomásszinttel ejtette. A tagadószó a mondat utolsó hangsúlyozási egységében van. Ezt a mondatszakaszt a megelőző résztől kis szünet választja el, amely határozottan kiemeli a közvetlenül utána következő nə tagadószót. Az utolsó mondatszakasz: nə pərhtā hotā. Ezen a mondatszakaszon belül a hangsúly a nə tagadószón van.

Hangnyomásszint: az óhajtást kifejező részben a legmagasabb, éspedig 72 %, 70 % és kb. 73 %; az óhajtás értelmét kifejező utolsó mondatszakaszban pedig a nə tagadószón kb. 57 % és innen a hangnyomásszint határozottan esik kb. 45-46 %-ra, majd tovább kb. 25 %-ra.

48. ábra

Felszólító mondat mondathangsulya:

48. ábra

Āp [↓]hīndī [~]meñ [˘]bāt [˘]kāreñ! Beszéljen hindiül!

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a hīndī szón,
vagyis azon a szón, amelyre a felszólítás vonatkozik.

Hangnyomásszint: legerősebb a hīndī szó első szótagján,
kb. 73 %, a mondat elején lévő āp
szón kb. 57 %, a meñ posztpozíciót
követő részben pedig 51 %, illetve
kb. 42 %.

49. ábra

Közvetett parancs hangsulya:

49. ábra

Us se k[↓]ah d[↓]ījie ki cup r[↓]ahe.

Mondja meg neki, hogy maradjon csendben.

Hangsúly a bevezető mondatban lévő analitikus igealak /kettős szerkezet/ első elemén, a főige tövén /k^h/ és a második mondatban lévő összetett ige melléknévi részén /cup/.

Hangnyomásszint: a bevezető mondatban a k^h ige tőn kb. 62 %, az ezt megelőző részen kb. 56 %, az ige tő utáni kiegészítő ige parancsoló módban lévő alakján /d^ījie/ 60 %-ról rohamosan csökken 0-ra;

a második mondatban az ige melléknévi részén /cup/ kb. 48 %, amelyről a mondat utolsó szaván 45 %-ra, majd tovább 0-ra csökken.

50. ábra

51. ábra

Kiegészítendő kérdés mondathangsulya:

51. ábra

↓
Kaun boltā hē? Ki beszél?

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a kaun kérdőszón.
Ez megfelel az általános hangsúlyszabályoknak, amelyek szerint a kérdőszó mindig hangsúlyos.

Hangnyomásszint: a kaun kérdőszón 70 %, a következő szón /boltā/ kb. 55 % és az utolsó szón /hē/ 50 %-ról 0-ra esik.

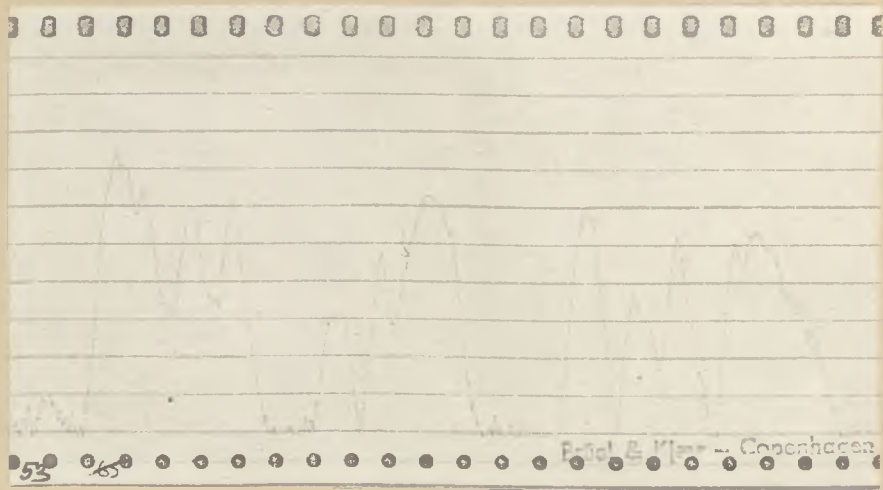
52. ábra

52. ábra

↓
Kitne b^oje h^en? Hány óra?

Hangsúly a várakozásnak megfelelően a kitne kérdőszón, ugyancsak az általános hangsúlyszabályok szerint.

Hangnyomásszint: a kitne kérdőszón kb. 63 %, a mondatnak ez után következő szakaszán a hangnyomásszint kb. 51 %-ról fokozatosan 0-ra csökken.

53. ábra

Az értelem megkülönböztető mondathangsúly néhány esete
Ellentéti hangsúly: hangsúly az általában hangsúlyta-
lan posztpozícióban van

53. ábra

↓
Kyā lifāfā pustək [~]men, yā pustək [~]pər hē?

A boríték a könyvben, vagy a könyvön van?

Hangsúly a kyā jelzőmorfémán, amely az eldöntendő kérdést vezeti be, továbbá az egyébként hangsúlytalan men és pər posztpozícióban.

Hangnyomásszint: a kyā jelzőmorfémán kb. 74 %, a men posztpozícióban kb. 62 % és a pər posztpozícióban kb. 54 %.

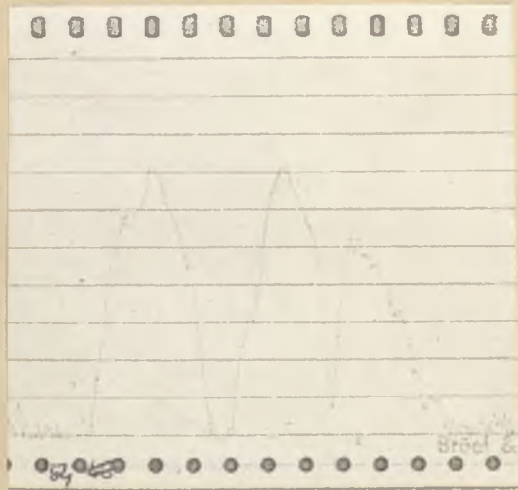
A fenti három hangnyomásszintből az is kiviláglik, hogy a hosszabb mondatokban az egyes mondatszakaszok hangsúlya a mondat vége felé haladva fokozatosan csökken, de az egyes mondatszakaszokon belül a kiemelt szó vagy morféma hangsúlya, illetve hangnyomásszintje a legnagyobb.

A fenti mondat három szakaszból áll:

↓
Kyā + lifāfā pustək [~]men + yā pustək [~]

↓
p̄ar h̄e?

Az első szakasz egy szóból áll, amelyen hangsúly van, hangnyomásszintje kb. 74 %. A második szakaszban a hangnyomásszint előbb kb. 61 %-ról 0-ra csökken, majd 31 %-ra, illetve 47 %-ra emelkedve halad a hangsúlyos men posztpozíció felé, amelyen eléri a 62 %-ot. A harmadik szakaszban a yā 'vagy' kötőszón a hangnyomásszint felugrik, majd ismét 0-ra esve emelkedik a tulajdonképpeni utolsó szakaszban 37 %-ra, illetve 51 %-ra, míg a hangsúlyos p̄ar posztpozíción eléri az 54 %-ot, ahonnan apró hullámzásokkal 0-ra csökken.

54. ábra

55. ábra

A következő mondatokban a kiemelés valamely általában nem hangsúlyos szó egészére vonatkozik. Az értelem megkülönböztető hangsúlyt ugyanazon mondat kétféle hangsúlyozásával szemléltetjük.

54. ábra

↓
Rām jāntā hē. Rām tudja.

55. ábra

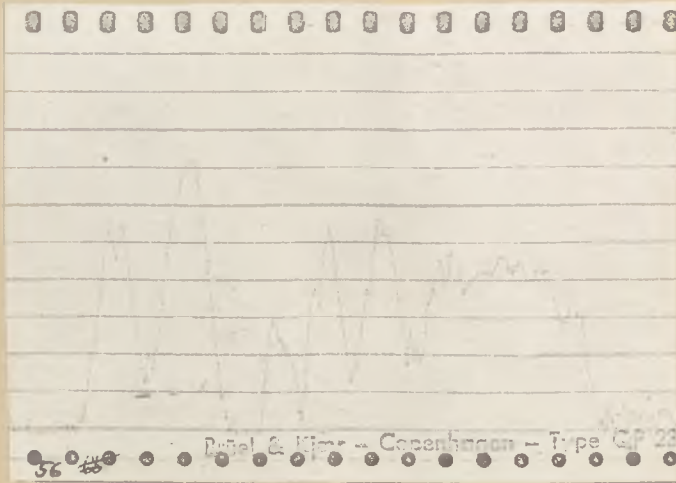
↓
Rām jāntā hē. Rām tudja.

A hangsúly az első változatban /54. ábra/, bár nem erős, de mégis a jāntā igealak első szótagján, a jān- igetövön van.

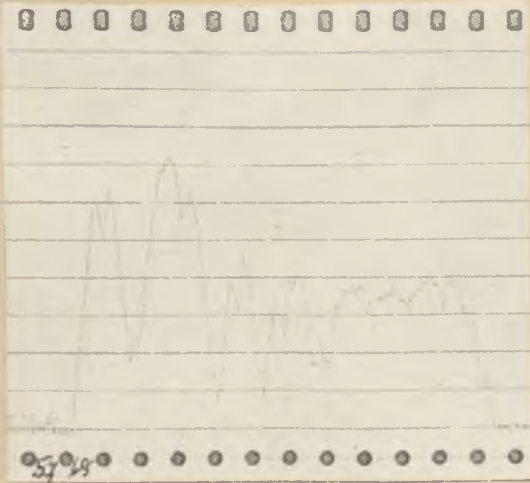
A második változatban /55. ábra/ a hangsúly egészen határozottan a mondat első szavára, a Rām szóra helyeződik át, amely ebben az esetben a kiemelt szó.

Hangnyomásszint: az 54. ábrán látható változatban a jāntā igealak első szótagján 71 %, a mondatkezdő Rām szón 70 %, a mondat utolsó szaván /hē/ 52 %-os szintről a hangnyomás fokozatosan 0-re csökken;

az 55. ábrán látható változatban a legmagasabb hangnyomásszint a Rām szón van, 72 %, majd a további két szón határozottan csökken 60 %-ra, illetve 41 %-ra.

56. ábra

57. ábra

56. ábra

↓
Lərkiyān̄ əcchī tərəh khel rəhī hən̄.

A leányok jól játszanak.

57. ábra

↓
Lərkiyān̄ əcchī tərəh khel rəhī hən̄.

A leányok játszanak jól.

A hangsúly az 56. ábrán a következőképpen alakul: az első szó, lərkiyān̄ magas hangnyomásszinten van, utána azonban rövid szünet következik, amely a rákövetkező əcchī szót határozottan kiemeli; a tərəh szó az əcchī szóval teljesen egybe ejtődik és így a hangnyomásszint még nem csökken; ezután rövid szünet következik és a mondat már határozottan alacsonyabb hangnyomásszinten folytatódik.

A hangsúly az 57. ábrán határozottan a mondatkezdő lərkiyān̄ szón van, utána szünet nélkül az egész mondat az előző változathoz képest jóval alacsonyabb hangnyomásszinten folytatódik.

Hangnyomásszint: az 56. ábrán a lərkiyān̄ szóban 71 %-ról élesen 0-ra csökken, majd bizo-

nyos szünet után két fokozatban az
æchī szó második szótagján kb.

52 %-ra emelkedik s a təreḥ szót
követő kisebb szünet után a mondat
befejező része kis hullámzásokkal
kb. 48 %-ról fokozatosan 0-ra csök-
ken.

viz. 57. ábrán

Jegyzetek

1. Ralph R. Sisson: The Description and Comparison of stress in Southern British English and Hindi. Linguistics 68 /1971/ 40. o. Ezek a megállapítások egymás mellé helyezve olyan érdekesen szemléltetik a problémát, hogy mi is szószerint idézzük őket:

"... some of the statements made by the authors and in many instances their only statements are:

The author is not prepared to say it /stress/ does not exist, but he is more and more convinced that what there is is largely of foreign origin. /H. Scholberg: Concise Grammar of the Hindi Language. 14./

Although Hindi lacks phonemic word stress, and its stresses are weaker than in English, it is not an evenly stressed language, nor is its phonetic stress confined to a particular syllable. /C. Masica et al.: A Comparison of the Sounds of Hindi, Tamil and English. Bulletin of the Central Institute of English Hyderabad 3 /1963/ 81./

Stress is not so prominent in Hindi as in English. However, it is sometimes phonemic and such pairs as /gə'la:/ "throat" and /gəla:'/ "melt"... distinguish only by means of stress. /V. Arun: A Comparative Phonology of Hindi and Panjabi. 21./

... Accent, although unquestionably existing in Hindi, is much less strongly marked than in English. /S.Kellog: A Grammar of the Hindi Language. 20/

Stress plays quite a vital part in Hindi, although not as vital as in English, or Russian, or German. /R.C.

Mehrotra: Stress in Hindi, Indian Linguistics

26 /1965/ 96./

2. Laziczius Gy.: Fonétika. Budapest 1944. 174. o.

3. I.m. 174. o.

4. Deme László: A mai magyar nyelv rendszere /MMNYR/ II. Budapest 1962. 458. o.

5. Deme L.: MMNYR I. Budapest 1961. 116. o.

6. L. Bloomfield: Language. London 1957. 90-92. o., 130. o.

7. H.A. Gleason, Jr.: An Introduction to Descriptive Linguistics. New York - Chicago - San Francisco - Toronto - London 1965. 40 skk.

8. Laziczius Gy.: i.m. 177. o.

9. Fónagy I.: A hangsulyról. Budapest 1958. 13. o.

10. Ralph R. Sisson: i. m. 177. o.

11. Kāntāprasād. Guru;
Moszkva 1957. 65. o.:

12. Lásd Āryendra Sharma: A Basic Grammar of Modern Hindi /BGMH/. Agra 1958. 81. o. Note: /I/ "The absolutive forms should always be written as two separate words."

13. Sz.G. Rugyin: *Некоторые вопросы фонетики Хиндустани. Трехне записки Института востоковедения, XIII /1958/ 256-259. б.*

14. Sz.G. Rugyin: i.m. 258. о.

15. Sz.G. Rugyin: i.m. 259. о.

16. S.N. Kellog: A Grammar of the Hindi Language. London 1955. 20. о.

17. H.C. Scholberg: Concise Grammar of the Hindi Language. Third ed. Bombay 1955. 14. о.

18. Aryendra Sharma: A Basic Grammar of Modern Hindi /BGMH/. Agra 1958. 13. о.; Dhirendra Varmā: Hindī bhāsā kā itihās. Prayāg 1958. 219. о.;

A.P. Barannyikov - P.A. Barannyikov: Hindusztáni /Hindi i Urdu/. Moszkva 1956. 7. о.; V. Pořizka: Hindi Language Course I. Prague 1963. 33. о.; Sz.G. Rugyin: i.m. 238.

19. BGMH 13. о.: "47. In common with most of the modern languages Hindi has only stress accent, although it is not as distinctly audible as, for example, in English." Lásd még A.P. Barannyikov - P.A. Barannyikov: i.m. 7. о.; Dhirendra Varmā: i.m. 219. о.

20. A.P. Barannyikov - P.A. Barannyikov: i.m. 7. о.: "Важно помнить, что слоги лишённые ударения, должны произноситься так же ясно, как и ударяемое слоги. Отсутствие на слоге ударения не влечит за собою ни сокращения гласного, ни изменения его качества". Lásd még V. Pořizka:

i.m. 33. о.

21. BGMH 13. o.
22. H.C. Scholberg: i.m. 14. o.: "... In Hindi quantity is rather to be observed than accent."
23. V. Porízka: i.m. 34. o.: "a/ It is wrong to place strong stress accent on one syllable while articulating other syllables indistinctly."
24. Sz.G. Rugyin: i.m. 261. o.
25. Sz.G. Rugyin: i.m. 259. o.
26. Kāntāprasād Guru: i.m. 65. o.
27. Dhirendra Varmā: i.m. 219. o.
28. BGMH 13. és 14. o.; lásd még A.P. Barannyikov - P.A. Barannyikov: i.m. 8. o.
29. Sz.G. Rugyin: i.m. 261. o. 3.
30. A.P. Barannyikov - P.A. Barannyikov: i.m. 8. o.
31. Sz.G. Rugyin: i.m. 260. o.
32. V. Porízka: i.m. 34., 251. o., § 102, Note 1.
33. Kāntāprasād Guru: i.m. 66. o. § 58; Dhirendra Varmā: i.m. 220. o.; R.C. Mehrotra: Stress in Hindi. Indian Linguistics 26 /1965/ 97. o.
34. John Beames: A Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India, I. London 1872. § 6. The Accent 17-21. o.
35. J. Beames: i.m. 19-20. o.: "... Thus we find from Skr. क्षुर "knife" /oxytone/, H. क्षुरा ; while from Skr. क्षेत्र "field" /oxytone/, we find H. सेत ,

M. शत , and a consonantal ending in all languages. We should therefore set down the first of these words as an early, the second as a late, Tadbhava."

36. Sanford A. Schane: French Phonology and Morphology. Cambridge, Mass., 1968. 60-64. o.

37. V.A. Csernüsev: Szintakszisz proosztogo predlozsenyija v hindi. Moszkva 1965. 18-19. o.; R.C. Mehrotra: i.m. 96. skk.

38. R.C. Mehrotra: i.m. 96. skk.

39. R.R. Sisson: i.m. 40. o.

40. H.C. Scholberg: i.m. 14. o.

41. V. Porizka: i.m. 34. o.

42. Sz.G. Rugyin: i.m. 248-249. o.

43. Sz.G. Rugyin: i.m. 259. o.

44. Debreczeni Á.: Stress Relations of Simple and Compound Verbal Forms in Hindi. Acta Orient.Hung. 26 /1972/ 309. skk.

45. A.P. Barannyikov - P.A. Barannyikov: i.m. 8. o.

46. Kāntāptrasād Guru: i.m. 65-66. o.

47. Dhirendra Varmā: i.m. 219-220. o.

48. BGMH, Accent 12-14. o.

49. Sz.G. Rugyin: i.m. 239-240., 242.246., 259-260. o.

50. Z.M. Dümsic: Jazük urdu. Moszkva 1962. 20-21. o.

51. Sz.G. Rugyin: i.m. 243. o.

52. Dhirendra Varmā: i.m. 220. o.

53. Sz.G. Rugyin: i.m. 259. o.

54. Paul Kipersky: Über den deutschen Akzent. In Untersuchungen über Akzent und Intonation im Deutschen. Studia Grammatica VII. Berlin /N.D.K./ 1966. 69-98. o.

55. Noam Chomsky - Morris Halle: The Sound Pattern in English. Chapters Three and Four. New York - Evanston - London 1968. 59-163. o. és 163-223. o.;

Daniel Jones: The Phoneme: Its Nature and Use. Chapter XXIV. Cambridge 1950. 134-152. o.

56. Deme László: i.m. I. Budapest 1961. Hangtan. 115-116. o.; Deme László: i.m. II. Budapest 1962. Mondattan. 458-470. o.

57. Deme László: i.m. II. Budapest 1962. Mondattan. 487. o. "- Vannak azonban a mondat felépítésének olyan eszközei is, amelyeknek ilyen beszédhangokból álló, saját külön hangtestük nincsen, csak már kész hangtesteken megjelenő sajátosságaik. Ezeket összefoglalóan a mondatépítés testetlen eszközeinek nevezhetjük. Testetlenek, mert saját hangtestük nincsen; de a mondatfelépítésnek mégis fontos eszközei, mert a kész hangtesteken, a mondatot alkotó szavakon megjelenve, a gondolatok más és más árnyalatának közlésére, vagy a szavak, illetőleg a velük megnevezett fogalmak közötti viszony más és más változatának

jelölésére alkalmasak.

A mondatépítésnek a testetlen eszközei közül a legfontosabbak: a hangsúly, a szórend, a hanglejtés és a szünet." Lásd még *Studia Grammatica VII*. Berlin /N.D.K./ 1966. Vorwort; Noam Chomsky - Morris Halle: *The Sound Pattern of English*. New York - Evanston - London 1968.

58. L. Bloomfield: i.m. 90-92. o.

59. Laziczius Gyula: i.m. 176-177. o.

60. Laziczius Gyula: i.m. 177. o.

61. Deme László: i.m. I. 117. o.

62. Deme László: i.m. II. 458-466. o.

63. Kāmtāprasād Guru: i.m. § 58, 66. o.

64. Dhirendra Varmā: i.m. 220. o.

65. Sz.G. Rugyin: i.m. 242-243. o.

66. Sz.G. Rugyin: i.m. 242. o.

67. R.R. Sisson: i.m. 40. o. szerint: "Mehrotra in his article "Stress in Hindi", recognozes that stress is a part of the Hindi sound system and he describes it on the word and sentence level."

68. R.R. Sisson: i.m. 42. o. itt ezeket mondja: This investigator's conclusions about Hindi stress are taken from R.C. Mehrotra's article, "Stress in Hindi", the only comprehensive description of Hindi stress published to date.

69. R.C. Mehrotra: i.m. 96-105. o.
70. R.C. Mehrotra: i.m. 96. o.
71. Lásd Kāmtāprasād Guru: i.m. § 58, 66. o.;
Dhirendra Varmā: i.m. 220. o.; és Sz.G. Rugyin: i.m.
242. o.
72. R.C. Mehrotra: i.m. 100. o.
73. Deme László: i.m. II. 503. o.; M. Bierwisch:
Studia Grammatica VII. Untersuchungen über Akzent und
Intonation im Deutschen. Berlin 1966. Regeln für die
Intonation. 100-101. o. "1.2. Akzent und Intonation.
Die enge Beziehung zwischen Akzent und Intonation ist
ein bekanntes Phänomen. Die Art dieser Beziehung ist
für unser Problem entscheidend." stb.
74. M. Bierwisch: i.m. "Vorwort" 5-6. o.; 102. o.;
Deme László: i.m. II. 503-516. o.
75. M. Bierwisch: Regeln für die Intonation, in
Studia Grammatica VII. 102. o.
76. T. Grahame Bailey: Teach Yourself Urdu. London
1956. Intonation, XXXVI. o.
77. A.V. Izacenko - H.-J. Schädlich: "Untersuchungen
über die deutsche Satzintonation" in Studia Gramma-
tica VII. 35 skk.
78. V. Porizka: Hindī Language Course. Part I.
Praha 1963. 33-34. o.
79. Z.M. Dümsic - O.G. Ul'ciferov - V.I. Gorjunov:

Учебник языка хинди. Москва 1969. 27. о.

80. Sz.G. Rugyin: i.m. 239-242. о.

81. V.A. Csernüsev: Синтаксис простого предложения в хиндустану. Москва 1965. 17-21. о.

82. V.A. Csernüsev: i.m. 18. о.

83. Laziczius Gy.: i.m. 186-188. p.

84. A.V. Izacenko - H.-J. Schädlich: i.m. 7-54. о.

85. M. Bierwisch: i.m. 144-145. о.

86. Deme L.: i.m. II. 504-517. о.

87. Fónagy I. - Magdics K.: A magyar beszéd dallama.

Budapest 1967.

88. T. Grahame Bailey: i.m. XXXVI. о.

89. Sz.G. Rugyin: i.m. 240. о.

90. V.A. Csernüsev: i.m. 19-21. о.

91. Z.M. Dümsic - O.G. Ul'ciferov - V.I. Gorjunov:
i.m. 27. о.

92. Fónagy I. - Magdics K.: i.m. 42. о.

93. Fónagy I. - Magdics K.: i.m. 42. о.

94. Deme L.: i.m. II. 505. о.

95. M. Bierwisch: Regeln für die Intonation, in
Studia Grammatica VII. 102. о.

TARTALOMJEGYZÉK

I.	<u>BEVEZETÉS</u> /problémák és módszer/	1
II.	<u>A HANGSULY</u>	
0.	ÁLTALÁNOS SZEMPONTOK	6
1.	A HINDI HANGSULYRA VONATKOZÓ SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE	
1.1.	<u>Szótagbeosztás</u>	8
1.2.	<u>A hindi hangsúly jellege</u>	11
1.3.	<u>A hangsúly helye</u>	12
1.4.	<u>A hangsúly történeti vonatkozásai</u>	15
1.5.	<u>Az irodalom áttekintéséből adódó észrevételek a hindi hangsúlyra vonatkozóan</u>	17
2.	SZÓHANGSULY VAGY A MONDATHANGSULY FONETIKAI ALAPJA?	
2.1.	<u>Külön szóhangsúly a hindiben nincsen</u>	18
2.2.	<u>Általános elvek a szótagbeosztásra</u>	20
2.3.	<u>A hangsúly helye a kiemelt szóban - A szótaghosszuság és a hangsúly - A névszók és határozószók hangsúlyviszonyai</u>	22

2.4.	<u>Összetett szavak és képzett szavak hangsúlyviszonyai</u>	27
2.5.	<u>Ragozott főnevek hangsúlyviszonyai - Posztpozíciók</u>	34
2.6.	<u>Igetövek és igealakok hangsúlyviszonyai</u>	46
3.	A MONDATHANGSULY - A KIEMELT SZÓ HELYE A MONDATBAN	
3.1.	<u>A mondathangsuly, mint a hangsúly megjelenési formája</u>	56
3.2.	<u>A mondathangsulyra vonatkozó általános érvényű megfigyelések a szakirodalomban</u>	56
3.3.	<u>Szófajok és mondatrészek hangsúlyviszonyai</u>	58
3.4.	<u>Kijelentő mondatok mondathangsulya</u>	59
3.5.	<u>Felkiáltó mondatok mondathangsulya</u>	66
3.6.	<u>Óhajtó mondatok mondathangsulya</u> ...	67
3.7.	<u>Felkiáltó mondatok mondathangsulya</u>	67
3.8.	<u>Kérdő mondatok mondathangsulya</u>	70
3.9.	<u>Értelem megkülönböztető mondathangsúly</u>	74

III. AZ INTONÁCIÓ

4. ÁLTALÁNOS SZEMPONTOK	92
5. A HINDI INTONÁCIÓRA VONATKOZÓ IRODALOM ÁTTEKINTÉSE	93
6. AZ INTONÁCIÓ JELÖLÉSÉNEK FORMÁI	
6.1. <u>Az intonáció jelölése a különböző nyelvekben</u>	97
6.2. <u>Az intonáció jelölése a hindiben</u> ...	100
7. A HINDI INTONÁCIÓ MENETÉNEK JELLEM- ZÉSE MONDATFAJTÁK SZERINT	101
7.1. <u>Kijelentő mondat intonációja</u>	104
7.2. <u>Tagadó mondat intonációja</u>	106
7.3. <u>Tiltó mondat intonációja</u>	107
7.4. <u>Felszólító mondat intonációja</u>	108
7.5. <u>Kérdő mondat intonációja</u>	108
8. AZ INTONÁCIÓ MAGJÁNAK SZERKEZETE, FONE- TIKAI ÉS SZINTAKTIKAI INTONÁCIÓJELZŐK ...	117
8.1. <u>Fonetikai intonációjelzők</u>	117
8.2. <u>Szintaktikai intonációjelzők</u>	118
8.3. Az intonáció magjának szerkezete ...	124
8.4. <u>Megfigyelések az intonáció magjának szerkezetére vonatkozóan</u>	126
IV. <u>ÖSSZEFOGLALÁS</u>	129
V. <u>RÉSZLEGES ADATTÁR</u>	150

VI. <u>FÜGGELÉK</u> /A vizsgálatok műszeres ellen- őrzése/	164
<u>Jegyzetek</u>	261
<u>TARTALOMJEGYZÉK</u>	270

50. o., 139. o., 227. o. (magas)

52-53, 147.0 és 237. o. (alacsony)

"Igető" hangszívszámja; (egy acélra íető
novi adst rötig)

fig. 23

